

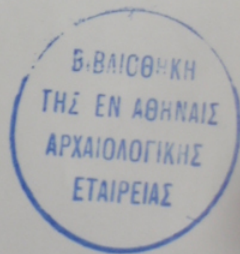
ΛΗΔΑΣ ΜΟΣΧΟΥ - ΤΑΚΗ ΜΟΣΧΟΥ

Κ Ι Ο Ν Ι Α Α΄

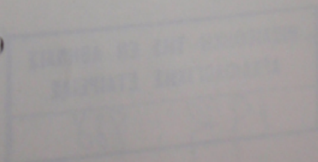
Μιά τοπογραφική και αρχιτεκτονική έρευνα

ΚΙΟΝΙΑ Α΄

Ανάτυπο από τὰ «Πελοποννησιακά», τόμ. ΙΓ΄

ΑΘΗΝΑΙ 1979

ΚΙΟΝΙΑ Α'

Μιά τοπογραφική και ἀρχιτεκτονική ἔρευνα

Κιόνια¹ εἶναι τὸ σύγχρονο τοπωνύμιον τῆς περιοχῆς ποῦ περιλαμβάνει τὸ χωρὸ ἐνὸς ἀρχαίου ἱεροῦ καὶ ἐνὸς νεκροταφείου, μιᾶ φρουριακῆ ἐγκατάστασι καὶ ἕναν οἰκισμό, στὴν ὄρεινὴ Νότια Λακωνικῆ, στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τῆς χερσονήσου τῆς Μάνης, στὴν ἐπαρχία Γυθείου² (Πίν. Α').

ΠΗΓΕΣ

19ος αἰώνας. J. M. Bory de Saint - Vincent, Expédition scientifique de Morée: Section des Sciences Physiques. Tome I. Relation par —. Paris 1832 - 1836. M. E. Puillon de Boblaye — Théodore Virlet, Expédition scientifique de Morée: Section des Sciences Physiques. Tome II. 2e Partie: Géologie et Minéralogie. Paris 1833. M.E. Puillon de Boblaye, Expédition Scientifique de Morée: Recherches géographiques sur les ruines de la Morée (Faisant suite aux travaux de la commission scientifique de Morée). Ouvrage lu à l' Académie des Inscriptions et Belles - lettres en Février 1835. I. Paris et Strasbourg 1836. F. Aldenhoven, Itinéraire descriptif de l' Attique et du Péloponnèse. Athènes 1841. Philippe Le Bas, Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure fait par ordre du gouvernement français pendant les années 1843 et 1844 [et publié sous les auspices du ministère de l' instruction publique par Philippe Le Bas avec la coopération d' Eugène Landron]. Itinéraire, Monuments figurés, Inscriptions, I - III, 1 - 2, in 4°, Architecture, in 2°, 6 t., Paris, Firmin Didot 1847 - 1870. [Στὸν Α.Μ.]

1. Βλ. Πελοποννησιακὰ Β' (1957), σελ. 320, λ. Κιόνι, τό: «Θέσις εἰς τὰ χωρία Δρῦ, Κουρνὸς (κρουνὸς) κ.ά. καλεῖται Κιόνι — Κιόνια τά, ἀπὸ τοῦ κατὰ χώραν ἀποκειμένου κίονα». Ἀθηνᾶ 68 (1965), σελ. 177. Τὸ παλαιότερον γνωστὸ Βασιλικὸς Πέτρας σήμερα ἔχει ἐγκαταλειφθῆ. Τὸν 19ο αἰ. πάντως, ἐπικρατέστερη εἶναι ἡ γενικὴ ὀνομασία Κουρνὸς· σ' αὐτὴ συμπεριλαμβάνεται τόσο τὸ μοναστήρι ὅσο καὶ ἡ ἀρχαία θέσις.

2. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ πραγματοποιηθῆ δίχως τὴ φιλοξενία τῆς οἰκογ. Γιώργου Οἰκονομάκου, τῆς φροντίδος τῆς οἰκογ. Καραντάνη καὶ τὴν πάντοτε πρόθυμην συμπαράστασιν τοῦ γνώστη ἀρχαιοφίλου προέδρου τῆς κοινότητος Κότρωνα, τοῦ ἀγαπητοῦ φίλου μας Γιώργου Μιχαλάκου.

Mansel, Türkiyenin Arkeoloji, Epigrafi ve Tarihi Cografyasi için Bibliyografya, Ankara 1948, σελ. 6 - 7: «Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure par Ph. Le Bas et ses collaborateurs et continuateurs» (Paris 1847 - 1877): ... — Péloponnèse: pl. 1 - 10, II, 1 - 12]. 'Εδῶ, apud S. Reinach, Reproduction du «Voyage Archéologique en Grèce et en Asie Mineure» sous la direction de Philippe Le Bas — Membre de l' Institut (1842 - 1844). Planches de Topographie, de Sculpture et d' Architecture (gravées d' après les dessins de E. Landron). Publiées et commentées par—. Στὴ συλλογῇ: Bibliothèque des Monuments figurés, Vol. I. Paris, Librairie de Firmin Didot, 1888 [IV. Architecture. II. Série. Péloponnèse. Planches 1-11]. Στὴν ἴδια συλλογῇ: Addenda στὸν τ. I (= Vol. III), Paris 1892. Voyages et Recherches Archéologiques de M. Lebas, Membre de l' Institut, en Grèce et en Asie Mineure, pendant les années 1843 et 1844. (Rapports). Στὸ περιοδικὸν Révues Archéologique I (1844) [Seconde Partie, σελ. 421-438, 629 -641, 705 - 722. 'Επίσης, σελ. 686 - 690], 2 (1845) [Première Partie, σελ. 65 - 75, 129 - 141, 206 - 221], 3 (1846) [σελ. 273 κ.π.]. E. Curtius, Peloponnesos. Zweiter Band. Gotha 1852. C. Bursian, Ueber das Vorgebirg Tainaron. Abhandlungen der K. Bayer. Akad. der Wissenschaften, I Cl., Bd. VII, III Abth., München 1855. Σελ. 773 - 795. Τοῦ Ἰδίου, Geographie von Griechenland, II. 2. Leipzig 1868 - 1872. Léon Le Bas, Correspondence de Ph. Le Bas pendant son voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure du 1er janvier 1843 au 1er décembre 1844. Réunie et Publiée par —. (Directeur de la Salpêtrière). Paris, éd. E. Leroux, 1898. 'Αποσπάσματα τῆς Correspondence, στὴ Révues Archéologique II (1897), σελ. 238 - 264, 381 - 400. 'Υποσημείωση τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς: «Ces documents sont publiés par M. Léon Le Bas, directeur de la Salpêtrière, le fils du regretté archéologue».

20ὸς αἰώνας. E. S. Forster apud A. M. Woodward, Laconia II. Topography, § 2. — Taenarum and Southern Maina. Annual of the British School at Athens XIII (1906 - 1907), σελ. 253 - 256. Chr. Le Roy, λ. Kourno, στὴν Princeton Encyclopaedia of Classical Sites. Princeton University Press 1976.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ

Α') ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΙΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΗΣ ΟΡΕΙΝΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ

'Η θέση βρίσκεται στὰ ὑψώματα τῶν νοτίων ὑπαρειῶν τοῦ Ταυγέτου, περίπου στὴ μέση τῆς νέας περιφερειακῆς ἀρτηρίας ποὺ συνδέει τὴν Ἀνατο-

λική¹ με τὴ Δυτικὴ Μάνη, ἀφήνοντας πρὸς τὸ παρὸν ἐκτὸς τὸ νοτιώτατο τμήμα τῆς Μέσα Μάνης καὶ τοὺς πρὸ βασικούς οἰκισμούς της: Κορογονιάνικα, Ἀχιλλεῖο, Μαρμάρι, Χάρακες, Πόρτο Κάγιο, Πάλιρο, Μιανές, Κοκκινόγρια, Ἄγιους Ἀσώματους, Κιστέρνες ἢ (Πόρτο) Στέρνες καὶ τὴν περιοχὴ τοῦ ἀκρωτηρίου Ταίναρο.

Ἡ χάραξη τοῦ νέου περιφερειακοῦ δρόμου, μετὰ τοὺς ἀνατολικούς οἰκισμούς Κότρωνα - Λουκάδικα - Φλομοχώρι ὡς τοὺς νοτιοδυτικούς Βάθεια - Τσουκαλιὰ - Μάραθο - Μουντανίστικα - Ἄλικα, περιλαμβάνει τοὺς παρακάτω οἰκισμούς τῆς Ἀνατολικῆς Μάνης (ἀπὸ τὸ Φλομοχώρι ὡς τὴ Λάγια)²: Ἀργιλιάς (ἢ Ἀργηλιά), Δρυαλί³, Νύφι, Παχιάνικα⁴, Ἅγιος Νικόλαος, Κορακιάνικα (ἢ - τικα), Σολοτέρι (ἢ - νέρι), Κοκ(κ)άλα⁵, Ὀλυμπιές (ἢ Ἐλυμπιές), Σπείρα, Ἅγιος Κυπριανός, Δημαρίστικα, Ἀμπελος, Λάγ(ε)ια, Ἀκρογαλι, Πιόντες. Ἡ ἀπόσταση⁶ ἀπὸ τὴν Ἀρεόπολη ὡς τὸ Πόρτο Κάγιο εἶναι περίπου 32 χλμ. καὶ ἀπὸ τὴ Λάγια ὡς τὸ Πόρτο Κάγιο περίπου 6 χλμ.

Ὁ οἰκισμὸς Νύφι⁷ ἀπέχει ἀπὸ τὸν Κότρωνα 12 χλμ. — κατὰ μῆκος τῆς

1. Τὴ γνωστὴ καὶ ὡς Προσηλιακή. Γιά τοὺς Προσηλιακοὺς ἢ Πιζωζυγιάτες, βλ. Ἑλληνικά 15 (1957), σελ. 203 - 219, εἰδικὰ 211 - 212. Γιά τὰ τοπωνύμια τῆς Ἀνατολικῆς Μάνης, βλ. Ἀθηνα 68 (1965), σελ. 171 κ.π. Πλάτων 10 (1958), σελ. 240 - 249. Λεογραφία Ε' (1915), σελ. 396 - 401. Ἐπίσης, Πελοποννησιακὰ Ε' (1962), σελ. 161 - 179 καὶ Ἑλληνικά 5 (1932), σελ. 220 - 222.

2. Διονύσιος Πύρρος, Περιήγησις ἱστορικὴ καὶ βιογραφικὴ. Ἀθῆναι 1848, σελ. 80: «μοναστήριον τῆς Λαίας».

3. Μετονομασία, Δρυμὸς (Ἐφημ. Κυβερν. τ. 119 Α/1957).

4. Δ. Β. Δημητράκος - Μεσίσκλης Οἱ Νυκλιάνοι. Τόμος Α' [Ἀθῆναι] 1949. Σελ. 232: «...τόπος ἢ ξεμόνι κάποιου ποῦ λεγόταν πασὰς (πρφ. παχιὰς) ἢ ποῦ ἦταν κτήμα πασᾶ (ἀπιθανώτερο). Ὁ κάτ. Παχιάνος».

5. Δημητράκος - Μεσίσκλης, σελ. 229: Κοκάλα ἀντὶ Κροκάλα = χαλικότοπος.

6. «Τουριστικός, Συγκοινωνιακὸς καὶ Πληροφοριακὸς Χάρτης Λακωνίας ὑπὸ Κλίμακα 1: 200.000. Πάνου Δ. Κουμουτσίδη. Σπάρτη. Γ' ἔκδοσι — ἐνημερωμένη, 1973».

7. ΜΕΕ Πυρσοῦ, 1932, τ. 18: «Νύμφη, Ἐξω — Χωριὸν τῆς ἐπαρχίας Γυθείου (...). Νύμφη, Μέσα — Χωριὸν τῆς κοινότητος Ἐξω Νύμφης (...)». Ἀπαντᾷται ἐπίσης καὶ ὡς Νύμφιον, Ἐξωνύμφη ἢ καὶ «τὸ χωριὸν Νύμφη» (Κ. Ἐλευθερουδάκης: Ὁδηγὸς Ταξιδιωτοῦ, β' ἔκδ. 1930). Ἐθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος. Λεξικὸν τῶν Δήμων, Κοινοτήτων καὶ Οἰκισμῶν τῆς Ἑλλάδος (Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀπογραφῆς πληθυσμοῦ 1961). Ἀθῆναι 1963. Τὰ στοιχεῖα: Ἐπαρχία Γυθείου Ν. Λακωνίας. Κοινότης Ἐξω Νυμφίου. Συνολ. πληθυσμὸς 244 κάτοικοι. Ἐπιφάνεια (εἰς τ. χλμ.) 11. Χωριὸν Ἐξω Νύμφιον: Πληθυσμὸς 100 κάτοικοι. Μητρόπολις: Γυθείου καὶ Οἰτόλου. Κεντρικὴ Ἐνωσις Δήμων καὶ Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος. Στοιχεῖα συστάσεως καὶ ἐξελίξεις τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων. Τόμος 27. Ἀθῆναι 1961. (Νέα ἀπογραφὴ 1971: Ἐξω Νύφι, κάτ. 45. Μέσα Χώρα, κάτ. 41).

παραλιακῆς γραμμῆς — και ἀπὸ τῆ Λάγια, πού εἶναι τὸ κέντρο τῶν παραταιναριῶν κοινοτήτων και βρῖσκειται σὲ ὑψόμετρο 420 μ.¹, περίπου 24 χλμ. Τὸ Νύφι ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὴν πάνω στὴν περιφερειακὴ ἀρτηρία σχετικὰ παλαιότερη παράλια ἐγκατάσταση Χαλικιά, ἀπὸ τὴ νεώτερη ἐγκατάσταση μὲ τὰ μορφολογικὰ «αὐθαίρετα» κτίσματα Κάτω Νύφι και ἀπὸ τὸν ὄρεινὸ δίδυμο παραδοσιακὸ πυρῆνα Μέσα Χώρα ἢ Πέρα Νύφι και Ἐξω Νύφι (ὑψόμ. 100 μ.) Ἡ παλαιότερη ὄρεινὴ οἰκιστικὴ μονάδα ἐνῶ σταδιακὰ ἐγκαταλείπεται ἀπὸ τοὺς κατοίκους της — φαινόμενο πρὸ πολλοῦ γενικευμένο στὴ Μάνη — παράλληλα, τὰ τελευταῖα χρόνια, ἔχει τὴν τάση νὰ ἐπεκτείνεται πρὸς τὰ κάτω, στὸν παραλιακὸ δρόμο και γύρω ἀπὸ τοὺς μικροὺς ὄρμους Νύφι και Γιαλί, τὰ ἐπίνεια τοῦ οἰκισμοῦ, γιὰ νὰ ἀποτελέσῃ μιὰ τρίτη, νέα ἐγκατάσταση, τὸ Κάτω Νύφι. Ἀνιδρυτές του εἶναι κυρίως οἱ Νηφιάτες πού ζοῦν ἐδῶ και χρόνια στὴν Ἀθήνα και τὸν Πειραιᾶ και ἐπιστρέφουν ὡς παραθεριστές. Χαρακτηριστικὴ ἡ διαδικασία ἐπιλογῆς τῆς δεύτερης αὐτῆς κατοικίας, τοῦ «ἐξοχικοῦ»: σταδιακὴ ἐγκατάλειψη τοῦ πατρογονικοῦ, και ἐπομένως και τοῦ παραδοσιακοῦ πυρῆνα πού βρῖσκειται στὰ ὑψώματα και ἀπέχει μόλις 1 χλμ. πάνω ἀπὸ τὴν παραλιακὴ ἀρτηρία, ἐπάνοδος, μεταφορὰ τοῦ οἰκισμοῦ και περιοδικὸς ἐπανοικισμὸς στὴν ἀκτὴ. Πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ φαινόμενο «ἐπέμβαση σὲ μνημεῖο» πού γενικεύεται και στοὺς ἄλλους ἱστορικοὺς οἰκισμοὺς τῆς Μάνης και πού θὰ ἔχη πολὺ σύντομα ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὀριστικὴ ἀλλοίωση τοῦ παραδοσιακοῦ οἰκισμοῦ και τελικὰ τὴν ἐξαφάνισή του. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἡ ἀνάπτυξη τῆς Κοκκάλας πού ἀναφέρεται σὰν πρότυπο σύγχρονου αὐθαίρετου οἰκισμοῦ μέσα σ' ἓνα στιβαρὸ παραδοσιακὸ οἰκιστικὸ και φυσικὸ περιβάλλον»².

1. Γενικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος. Ἄτλας τῶν Δήμων και Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος (ἐπὶ τῆ βάσει τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως τῆς 31/12/1948). Τόμος πρῶτος. Ἄριθ. 25: Νομὸς Λακωνίας. Ἐπαρχία Γυθείου. Κλ. 1: 100.000. Τεχνικὰ Ἔργαστήρια Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ. Πρβλ. Γενικὸ Χάρτη Ν. Λακωνίας, ἀριθ. 29. Κλ. 1: 200.000. Ἐθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1962.

2. Στὸ ἄρθρο τοῦ ζωγράφου Ἡλίας Δεκουλάκου, «Μιὰ σύντομη ἀξιολογικὴ τοποθέτηση τῆς Λάγιας μέσα στὸ μανιάτικο χῶρο και μερικὲς συναφεῖς παρατηρήσεις». Στὸ τοπικὸ φύλλο «Φάρος τῆς Λακωνίας» 31 - 3 - 77. Σὲ συνάρτηση μὲ τὸ χῶρο πού μελετοῦμε ἐδῶ: «Ἔτσι βλέπουμε τὴ χάραξη τοῦ δρόμου νὰ γίνεται μέσα ἀπὸ τὸ χωριὸ και νὰ τοῦ ἐπιβάλλει ἓνα μορφολογικὸ και λειτουργικὸ διχασμὸ, χωρίζοντάς το σὲ «πανάδρομο και κατώδρομο», σύμφωνα μὲ τὴν τοπικὴ ἔκφραση». Ὁ John N. Andromedas (The enduring urban ties of a Modern Greek folk sub-culture. Στὴ μελέτη: Contributions to Mediterranean Sociology. Acts of the Mediterranean Sociological Conference. Athens, July 1963. Ἐκδότης J.G. Peristiany) σημειώνει: «Mani did not escape the idiocies of the Gothic revival and «balmorality». At least one of the old chief towers was done over with cement crenellations...» (σελ. 275). Ὁ ἴδιος, δίνει τὸν ὀρισμὸ τοῦ μεταποιημένου κοινωνικοῦ στοιχείου ὡς «a folk rather than a peasant society» (σελ. 270). Τοῦ Ἰδίου, The Inner Maniat Community

Ἡ ἀκτογραφία τῆς Ἀνατολικῆς Μάνης, ἀπὸ τὸν Κότρωνα ὡς τὸ νοτιότατο ἀκροταινάριο λιμάνι Πόρτο Κάγιο, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀπότομες ἀκτὲς ποὺ διακόπτονται ἀπὸ μικροὺς, ἀσφαλεῖς ὄρμους. Τὸ βάθος τῶν ἀκτῶν, ποὺ κυμαίνεται, εἶναι σχετικὰ μεγάλο. Ὁ Philippson σημειώνει στὸ χάρτη τῆς Πελοποννήσου (Κλ. 1: 300.000) ὅτι ἀπὸ τὸ Γύθειο ὡς τὸ ἀκρωτήριο Ταίναρο ἡ χερσόνησος ἔχει μῆκος 25 μίλια καὶ πλάτος ὡς 10 μίλια. Ὁ Πausanias (III, 25, 4), ἀπὸ τὴν Τευθρώνη ὡς τὸ Ταίναρο, ὑπολογίζει τὴν ἀπόσταση 150 στάδια¹. Ἀπὸ τὸ ἀκρωτήριο Ταίναρο, παραπλέοντας πρὸς Β., συναντοῦμε σὲ ἀπόσταση 7 μίλια τὸ ἀκρωτήριο Δημαρίστικα πού, πρὸς Β., σχηματίζει τὸν ὄρμο Μελιγκάνι. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ σὲ ἀπόσταση 4 μίλια σχηματίζεται ὁ ὄρμος Νύφι, ἀπ' ὅπου σὲ ἀπόσταση 5 μίλια βρίσκεται τὸ ἀκρωτήριο Ἀργιλιάς. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ἀρχίζει ὁ μεγάλος «κολλίπων ὄρμος» τῆς Κολοκυθιάς, ποὺ ἀπολήγει στὸ ὁμώνυμο ἀκρωτήριο². Τὰ ἄλλα ἀσφαλῆ ἐπίνεια τῆς περιοχῆς εἶναι τὸ Σολοτέρι (ἀνήκει στοὺς οἰκισμοὺς Παχιάνικα - Κορακιάνικα - Ἅγιος Νικόλαος), ἡ Κοκάλα, ὁ Ἅγιος Κυπριανὸς (ἀνήκει στὴν περιοχὴ τῶν οἰκισμῶν Δημαρίστικα - Σπείρα) καὶ ὁ μικρὸς ὄρμος Γιαλι (ἢ Γιαλός· ἀπόσταση ἀπὸ τὸν ὄρμο Νύφι περ. 1 χλμ.). Οἱ μετεωρολογικὲς συνθῆκες τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν εἶναι ἰδιαίτερα εὐνοϊκὲς γιὰ τὴ ναυσιπλοῖα (Mediterranean Pilot IV. 1908, σελ. 70. Ἐκδ. 1918), σὲ ἀντίθεση μὲ τὴς καθαυτὸ ἀκροταινάριες ἀκτὲς, ἐπίφοβες στοὺς ναυτικὸς ἀπὸ παλιά. Ἡ ἀτμοσφαιρικὴ διαφάνεια εἶναι θαυμάσια: ἡ θεὰ πρὸς τὸ ἀκρωτήριο Μαλέας καὶ τὰ Κύθηρα εἶναι σχεδὸν πάντοτε ἀπρόσκοπτη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίοδο ποὺ πνέουν οἱ ΒΔ. ἄνεμοι.

Γιὰ τὸ ἀνάγλυφο τῆς εὐρύτερης ὄρεινῆς ζώνης τῆς Ἀνατολικῆς Μάνης, οἱ A. Philippson καὶ E. Kirsten γράφουν: «Die Höhe des Walles (παραπάνω

Type: A Study of the Local Community's Changing Articulation with Society. Columbia University. Ph. D. 1962. Ann Arbor, Michigan: University Microfilms, Inc. p. 35. Ἀλκῆς Κυριακίδου - Νέστορος, Ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου στὸν παραδοσιακὸ πολιτισμὸ. Συνέχεια 2 (1973), σελ. 67 - 74. Γιὰ τὴ μεγιστοποίηση τοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος ἀμέσως μετὰ τὸν πόλεμο καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν τουριστικὴ ἀνέλιξη, βλ. Νέα Ἐστία τ. 50 (1951), σελ. 578 (Ν.Ι. Ροζᾶκος, Ἀνεργία στὴ Μάνη καὶ μετανάστευση).

1. Συζήτηση τοῦ θέματος γιὰ τὸν ὑπολογισμὸ σὲ στάδια ἀπὸ τὸν Πausanias (III, 25, 4) καὶ τὸν Πτολεμαῖο (III, 14, 32), στὸ ἄρθρο τοῦ Chr. Le Roy «Λακωνικά Ι»: Bulletin de Correspondence Hellénique 85 (1961), σελ. 216 καὶ σημ. 3.

2. British Admiralty Chart, ἀριθ. 1685 (Venetico Island to Spetsai Island). Κλ. 1: 251.000 (Printed May 1974). Χάρτης τῆς Ὑδρογραφικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ: Νότιαι ἀκταὶ τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ Στροφάδων Νήσων μέχρι Ν. Ὑδρας. Ἀριθ. 77. Κλ. 1: 250.000. Μάιος 1955. Διορθώσεις 1974. Πρβλ. British Admiralty Chart, ἀριθ. 3372 (Gulf of Lakonikos).

χαρακτηρίζεται ως Gebirgswall¹⁾ erreicht westlich von Kotronas im «Sandgia»²⁾ (französ. Karte) 1217 m weiter südlich, Kokovúni³⁾ genannt, im H. Ilias Miniaticas⁴⁾ 1075 m, er ist dann bei Mina durch Tälchen auf 500 m eingejocht, erhebt sich wieder zu 900 m, setzt sich dann in einem langen Rücken von 500 m bis Portokalion fort». (Die griechischen Landschaften: eine Landeskunde. Band III. Teil 2. Frankfurt a. M. 1959. Σελ. 438). 'Η ιδιαίτερα όρεινή αυτή περιοχή λοιπόν, που κλιμακώνεται ως τη θάλασσα, διασχίζεται από σχετικά απότομα και βαθιά φαράγγια και διακόπτεται από μικρότερες κλειστές κοιλάδες⁵⁾. Χαρακτηριστικό του αναγλύφου είναι ή διαίρεσή του σε «Terrassenmauern» και σε μιὰ σειρά από μεγαλύτερα όροπέδια που βρίσκονται σχεδόν παράλληλα και στο αυτό ύψόμετρο. Τò πιο σημαντικό από αυτά βρίσκεται ΒΔ. και σε απόσταση περίπου 3 χλμ. από τη Λάγια. 'Ονομάζεται Όρος (Πανόρο και Κατόρο). 'Ο Bursian (Ueber das Vor-

1. 'Η νοτιώτατη απόληξη του Κάτω Ταύγету (ή κατάληξή του στο Ταιναιο κλειται Κριτήρι). Πελοποννησιακά Β' (1957), σελ. 321 - 322. 'Αθηνα 68 (1965), σελ. 203. Για τὰ ύψόμετρα σε πόδια, βλ. και τούς χάρτες του 'Αγγλικού Ναυαρχείου αριθ. 3342 και 3372. Γενικά, ή τοπική υποδιάρθρωση τής Μάνης ('Εξω, Μέσα, Κάτω κλπ.) όρίζεται κυρίως από τὰ ψηλότερα σημεία - κορυφογραμμές αυτής τής απόληξέως και από τò διάσελο τής περιοχής 'Αρεόπολεως — Ολιτύου, Κακό Λαγκάδι. Για τούς οικισμούς που περιλαμβάνονται σ' αυτή τήν τοπική υποδιάρθρωση, γράφει (τò 1805) ó W. M. Leake, Travels in the Morea, τ. I, 1830. Κεφ. VII, σελ. 260 - 263. Νεώτ. φωτ. έπανέκδ. Α. Hakkert, Amsterdam 1968. Για τή φιλολογία τής φυσικής γεωγραφίας του Ταινάρου, καθώς και αναφορές στη χωρογραφία τής ευρύτερης περιοχής, βλ. Pauly — Wissowa - Kroll, Real - Encyclopädie IV 2 A (1932), s.v. Tainaron, 2030 II, 2033 II § 4 κ.ά. (F. Bölte).

2. Σαγγιάς, ό. 'Υψωμα του Ταύγету πάνω από τήν 'Αρεόπολη.

3. Κάτω Ταύγетος ή Κακοβούνη(α). Μέγ. ύψóm. 1216 μ., έλάχ. (Καινούρια Χώρα) 470 μ. Μήκος, περ. 30 χλμ. Για τήν όνομασία, ανάμεσα στα πολλά, αναφέρουμε ex abrupto: Σ. Κουγέας, Κακ(α)βούλια, 'Ελληνικά Η' (1935), σελ. 154 - 156. Wood - ward, σελ. 240 και σημ. 3: «Κακοβούλια και όχι «incorrectly» Κακοβούνη». W. M. Leake, Peloponnesiaca, A Supplement to Travels in the Morea, 1846. Νεώτ. φωτ. έπανέκδ. Α. Hakkert, Amsterdam 1968, σελ. 171 - 172 (σημ. στον τ. I, σελ. 260). Και ó F. C. H. L. Pouqueville, Voyage en Grèce, Paris 1827 (2e édit.), τόμος 5ος, σελ. 606 και 608: «les Cacovouliotes». Στη σελ. 599: «Quelques habitants du cap Gros portent des bonnets de fer».

4. Μινιάτικος ή Μηνιάτικος. Μίνα και Μήνα. Μηνιάκοβα. «... και Μακρυνόν τόν λέγουσιν 'Ηλιαν οι Μανιάτες» (Νικήτας Νηφάκος, στ. 4. Στη σχολιασμένη έκδοση του Σ. Β. Κουγέα «Νικήτα Νηφάκη, Μανιάτικα Ιστορικά στιχουργήματα», 'Αθήνα 1964, σελ. 35). 'Η: «εις τήν ποδέαν βρίσκονται του Μακρυνού 'Ηλια» (στο ίδιο, στ. 72, σελ. 37). Σημ. Κουγέα, σελ. 48 και 49. Τò τοπων. Μηνιάκοβα, στ. 44, σελ. 36. Τò τοπων. Μίνα, στ. 206, σελ. 43. Για τὰ τοπωνύμια τής 'Ανατολικής Μάνης, βλ. στ. 33 - 39, σελ. 36).

5. O. Maull, Beiträge zur Morphologie des Peloponnes und des Südlichen Mittelgriechenlands. Στη σειρά: Geographische Abhandlungen, Band X, Heft 3, σελ. 40 - 42. Berlin 1921.

gebirg, σελ. 789) τὸ χαρακτηρίζει ὡς «kahlen ganz steinigen Hochebene». Εἶναι ἡ εἰκόνα πού, κυρίως ἀπὸ τὸν 18ο αἰ. ὡς σήμερα, παρουσιάζουν τὰ ὄροπέδια τῶν νοτιῶν ὑπωρειῶν τοῦ Ταυῆγέτου, τὰ γεμάτα ξερὰ φρούγανα¹, τὰ ὁποῖα στὴν ἀρχαιότητα καὶ στὴ διάρκεια τοῦ μεσαιῶνα ὅμως, ἦταν οἱ σιτοβολῶνες τῆς Ἀνατολικῆς Μάνης, ὅπως μαρτυροῦν τὰ ἄπειρα προσεκτικὰ κτισμένα ἀναλήμματα². Ἀλλὰ καὶ τὸ παραδοσιακὸ φυτὸ τῆς χερσονήσου, τὸ

1. «Οἱ κάτοικοι ὅμως τῆς μέσα Μάνης καθὼς ἄκουσα ἀπὸ Μανιάτη εἶναι ἄγριοι σὰν τὸν τόπο ὅπου κατοικοῦσαν, ὁ ὁποῖος εἶναι πολλὰ πετρώδης, φαραγκώδης καὶ γυμνὸς μὲ τὴν ὀλόγη ἀπὸ δένδρα· ἀπὸ μακρὰ ἔχει μιὰ ὄψι φρικτὴ, ἀπὸ κοντὰ μιὰ κατοικία ἀδύνατη σχεδόν· μ' ὄλον τοῦτο αὐτὸς εἶναι πολυανθρωπότερος ἀπὸ τὴν ἔξω Μάνη». (Δ. Φιλίππιδης - Γ. Κωνσταντῆς, Γεωγραφία Νεωτερικῆ περὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἐκδ. Ἐρμῆς, σειρὰ «Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη». Ἀθήνα 1970. Ἐπιμ. ἔκδ. Αἰκ. Κουμαριανοῦ. Σελ. 56. (Θυμίζουμε πὼς οἱ Δημητριάδεις γράφουν λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1790).

2. Ἰδιαιτέρα γιὰ τὴν περιοχὴ πού ἐξετάζουμε, καὶ σὲ φανερὴ ἀντίθεση μὲ πολλὰς θέσεις τῆς Δυτικῆς Μάνης, οἱ γεωμορφολογικὲς συνθήκες, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὑπαρξὴ ἀρκετῶν ὑδατίνων πηγῶν καὶ μὲ τὴν ἐκμετάλλευσή τῶν πετρωμάτων στὴν ἀρχαιότητα, ἐξηγοῦν ὡς ἓνα βαθμὸ τὴν πυκνὴ παρουσία ἀπὸ τίς ὄρεινὲς ἀρχαῖες κῶμες, πού τὴν ἀδιάλειπτη οἰκιστικὴ τους συνέχιση συναντοῦμε πάνω καὶ γύρω ἀπὸ τὰ νοτιοανατολικά ὄροπέδια τῆς Ἀνατολικῆς Μάνης, σὲ μιὰ συνεχῆ γραμμὴ ἀπὸ τὴ Λάγια («Ὄρος, Κορφία, Κάτου Λάη, Νικόλαρος, Μακρίναρος κλπ.) ὡς τὴν περιοχὴ τοῦ Κότρωνα (Ἀφούργια, Ραζὶ, Ἀλεποῦ κ.ἄ.). Γιὰ τοὺς οἰκισμοὺς αὐτοὺς, τὸν 15ο αἰῶνα, γράφει ὁ Cyriaco d' Ancona, f. 122^v (στὴν ἔκδοσιν R. Sabbadini, Ciriaco d' Ancona e la sua descrizione autografa del Peloponneso trasmessa da Leonardo Botta. Στὴ συλλογὴ Miscelanea Ceriani, Milano 1910, σελ. 181 κ.π. καὶ στὴ σειρὰ Fontes Ambrosiani II, Firenze 1933, σελ. 28): «Etenim hisdem locis homines, plurifariammodis antiquum servare ritum cognovimus, nam quisque suas per rura casa magnis polygonique et antiqua arte compositis lapidibus aedunt. Ac cisternas quoque manu longo tramite effodientes ingentibus et septipedum saxis protegunt». Σημειώνουμε πάντως, ὅτι ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς τῆς περιοχῆς πού ἀναφέρει τὸ «Ὄρος εἶναι ὁ Bursian, ἴσως γιὰτὶ οἱ πληροφορίες τοῦ καθηγητῆ τοῦ ἑλληνικοῦ Πολυτεχνεῖου Siegel γιὰ τὰ πετρώματα τῆς περιοχῆς θὰ πρέπει νὰ εἶχαν προκαλέσει τὸ ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον τῆς γερμανικῆς κυβερνήσεως, ὅπως φανερώνει καὶ ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ Henzen στὸ *Bulletino* (βλ. παρ., σελ. 81, σημ. 2). Ὁ Bursian δίνει, ἐντελῶς περιστασιακά, καὶ μιὰ σύντομη γενικὴ περιγραφή τῆς κώμης πού βρίσκεται στὸ «Ὄρος καὶ τῶν disjecti membra πού πρόλαβε νὰ δῆ (βλ. καὶ *Geographie*, σελ. 149). Γιὰ τὸ τοπων. «Ὄρος, βλ. *Πελοποννησιακά Β'* (1957), σελ. 327 - 329: «Ὄρος - Πανόρος - Κατόρος «καὶ Τρισσορὸς ἢ Τριζορὸς, ὁ, δηλ. τὰ τρία ἔρη ὅμοι». Γιὰ τὰ λατομεῖα στὴν περιοχὴ Λάγιας, *Πλάτων 10* (1958), σελ. 240 - 249. Ἀπὸ τίς ὄρεινὲς ἀρχαῖες κῶμες καὶ τοὺς μεσαιωνικοὺς οἰκισμοὺς τῆς Ἀνατολικῆς Μάνης, ἡ προσπέλασις πρὸς τὴ Δυτικὴ Μάνη σήμερα δείχνει σχεδὸν ἀδύνατη. Καὶ εἶναι φυσικὸ, ἐφόσον στοὺς γενικοὺς χάρτες μετὰ βίας διακρίνεται ἡ χάραξη τῶν ὄρεινῶν ἀρχαίων δρόμων πού συνδέσαν τίς δύο περιοχάς, χάραξη πού συστηματικὰ εἶχε γίνῃ πάνω στὶς φυσικὰ διαβάσεις. Ὅπως δὴποτε, ἡ θέση Κιόνια ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν ἐνὸς ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἀρχαίους προσπελάσιμους δρόμους πού κατέληγαν στὴ Δ. Μάνη. Τὸ τέλος αὐτῆς τῆς διόδου βρίσκεται λίγο ψηλότερα ἀπὸ τὸ σημ. οἰκισμὸ Μίνα. κοντὰ στὴ θέση Πολεμίτας.

πρινάρι (ή δρυς ή πρῖνος-*Quercus coccifera*), και ιδιαίτερα τὸ εἶδος τῆς χαμαιπρίνου (*Q. c. fruticosa*), πού τὸ ξύλο τῆς χρησίμευε γιὰ παραγωγή ἀνθράκων, οἱ νεαροὶ βλαστοὶ τῆς γιὰ τροφή τῶν κατσικιῶν, ὁ φλοιὸς τῆς ρίζας γιὰ βυρσοδεψία και τὸ σπέρμα τῆς γιὰ βαφή¹, σήμερα τείνει νὰ ἐκλείψῃ ἐντελῶς.

Γιὰ τὴ σύσταση τοῦ ἐδάφους και τὰ προβλήματα διαβίωσης πού προκύπτουν, οἱ Philippson - Kirsten (σελ. 438) παρατηροῦν. «Die südlich Mani bietet infolge ihrer Zusammensetzung fast nur aus Marmor, sehr ungünstige Bedingungen». Εἰδικὰ στὴν Ἀνατολικὴ Μάνη, σήμερα, ἡ βλάστηση ἀν και φτωγὴ δὲν λείπει ἐντελῶς. Ἡ τυπικὴ χλωρίδα τῆς περιοχῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ τίς ἐλιές, ἀπὸ μεγάλες βελανιδιές και, κυρίως, ἀπὸ πωδὴ φυτά, σφάκες (*Phlomis fruticosa*) και ἀσπάλαθα (*calycotome*). Τὸν 15ο αἰ. ἐντούτοις, γνωρίζουμε ὅτι ὑπῆρχε μεγάλη παραγωγή κρασιῦ και βαμβακιῦ, ὥστε ἡ εἰκόνα τοῦ τοπίου θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἐντελῶς διαφορετικὴ². Γενικά, τὰ παραδοσιακὰ προϊόντα τῆς περιοχῆς ἦταν τὸ ἐλαιόλαδο³, τὰ δημητριακὰ (ὁ «καρπός»), τὰ βαλανίδια⁴, τὸ μέλι και τὸ λούπινο (*lupinus albus*), πού τὸ ἄλεθαν. Σήμερα πού ἡ μετανάστευση ἄφησε ἐλάχιστους κα-

1. Β. Κ ρ ε μ μ υ δ ᾱ ς, Τὸ ἐμπόριο τῆς Πελοποννήσου στὸ 18ο αἰώνα (1715 - 1792). Ἀθήνα 1972.

2. «At et cum ex itinere pulchram et densis hinc inde vincis arboribusque et amoenis pratis virentem, et placidissimam vallem hilari animo conspexissem...» (Κυριάκος, fol. 122^v = Sabbadini, *Fontes Ambrosiani*, σελ. 28). Δὲν εἶναι ἡ ἴδια εἰκόνα, αὐτὴ πού δίνει ὁ Κωνσταντῖνος Ζ' αἰῶνες πρὶν: «Ὁ δὲ τόπος... ἐστὶν ἄνυδρος και ἀπρόσδοκος, ἐλαιοφόρος δέ, ὅθεν και τὴν παραμυθίαν ἔχουσιν» (*De administrando Imperio*, fol. 165^v, 71 - 82. Greek text edited by Gy. Moravcsik, English translation by R. H. Jenkins. New revised edition: *Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies*. Washington D.C. 1967). Γιὰ τὴ χλωρίδα τῆς περιοχῆς, βλ. Δ. Ν. Ζ α γ α ν ι ᾱ ρ η, Ἡ χλωρίς τῆς Μάνης. Ἀθήνα 1934. Τ ο ὕ Ἰ δ ι ο υ, Τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν φυτῶν τῆς Μάνης. Γεωργικὸν Δελτίον, τ. Ἀπρ. - Μαΐου 1953.

3. Γιὰ τὴν ἐξαγωγή, βλ. Κ ρ ε μ μ υ δ ᾱ ς, σελ. 152 - 154, 288, 315, 361 - 362: «...τὸ ξένο ἐμπόριο λαδιῦ μόνο στὴ Μάνη ἀποτελεῖ περισσότερο ἀπὸ τὸ 25% τοῦ συνολικοῦ γαλλικοῦ ἐμπορίου λαδιῦ σὲ ὅλη τὴν Πελοπόννησο». Γιὰ ἄλλα προϊόντα, Β. R a n λ ι κ ο ὕ γ α λ λ ι κ ο ὕ ἐ μ π ο ρ ῖ ο ὕ λ α δ ι ο ὕ σ ἐ ὅ λ η τ ῆ ν Π ε λ ο π ὄ ν η ἡ σ ο. The Third d o l p h, The present state of the Morea called anciently Peloponnesus. The Third Edition, London 1689. Σελ. 10: «In the Plains are many Olive Trees, and Vine-yards: In the Woods there are many wild Vines». Και στὴ σελ. 8: «full of Woods».

4. Γιὰ τὴν ἐξαγωγή, βλ. Κ ρ ε μ μ υ δ ᾱ ς, σελ. 195 και σημ. 1. Πελοποννησιακὰ Β' (1957), σελ. 304 (τοπων. Ἀριά): «Τὰ τοπων. ταῦτα προέρχονται ἐκ τοῦ μεταγεν. οὗσ. ἄρια, δηλ. τοῦ ὀνόματος τοῦ φυτοῦ δρυς ἡ ἄρια (*quercus ilex* ἡ *quercus smilax*, τῆς τάξεως τῶν κυπελλοφόρων *cupiliferae*), τὸ ὅποιον παλαιότερον ἠδοκίμει εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, διότι ἐγένετο και ἐξαγωγή βελανιδῶν». (Γιὰ τὴ βιβλιογραφία, βλ. σελ. 304, σημ. 9). Ἑλληνικά 5 (1932), σελ. 222: Ἀρέα ἀντὶ Ἀραία (Ἄ μ α ν τ ο ς). Πρβλ. Λαογραφία 5 (1915), σελ. 396. Ἀθηνᾶ 68 (1965), σελ. 178. Ὁ Νηφέας (στ. 30 - Κ ο υ γ ῆ α ς, σελ. 36): «ὅπου μπαμπάκι περισσὸν και βελανίδι κάνει».

τοίκους στη Λακωνική Μάνη (14.030 — απογραφή 1970), οι κάτοικοι της 'Ανατολικής Μάνης καλλιεργούν ελάχιστα δημητριακά (κριθάρι και βρώμη), τρέφουν γίδες, χοίρους και λίγα βόδια — πού τὰ μεταπουλοῦν —, κυνηγοῦν¹ και ψαρεύουν — ἀλλὰ ὄχι πιὰ συστηματικὰ ὅπως στις ἀρχές ἀκόμα τοῦ αἰώνα. Τὸ πρόβλημα τοῦ νεροῦ εἶναι ὀξύ: τὸ ἀποψιλωμένο ἔδαφος δὲν συγκρατεῖ πιὰ τὰ νερά πού κατεβαίνουν ἀπὸ τὸν Ταῦγετο, και ἔτσι χάνονται στη θάλασσα, και τοὺς τελευταίους δύο αἰῶνες ἡ ἀνυπαρξία ὑδρευτικῶν ἔργων στην περιοχή² ὀδηγεῖ στις γνωστὲς συνέπειες γιὰ τις ἔστω και ὑποτυπώδεις καλλιέργειες. Ἀπὸ τις θῆρες τοῦ Ταῦγέτου³, ὅ,τι ἔχει ἀπομείνει εἶναι οἱ ἀλεπούδες και τὰ τσακάλια. Τὰ παράλια⁴ τῆς Ἀνατολικῆς Μάνης ἐγκαταλείπονται

1. Γιὰ τὸν παλιὸ παραδοσιακὸ τρόπο, βλ. Λαογραφία 17 (1958), σελ. 441 - 450. Randolph, σελ. 10: «There are great quantities of Quails, so as they sault them up and send them to several other parts». Ὁ R. ταξίδεψε στην Ἑλλάδα στὸ διάστημα 1671 - 1679.

2. Θὰ λέγαμε πὼς στην ἀρχαιότητα, ἀλλὰ και σὲ μία φάση τοῦ ὄψιμου μεσαίωνα, ἡ φυσιογραφία διαφέρει. Οἱ δεξαμενὲς τῆς Νατίας πηγῆς στην ἀρχαία Τευθρώνη (Παυσ. III, 25,4), τὸ «φρέαρ ἐν τῇ ἀγορᾷ» τοῦ Πυρρήχου (Παυσ., στὸ ἴδιο), οἱ δεξαμενὲς και τὸ ὑδραγωγεῖο τῆς περιοχῆς τοῦ Κουρνοῦ, δείχνουν μιὰ συστηματικὴ μέριμνα ὡς πρὸς τὴν ὑδροληψία, πού συνεπάγεται και μιὰ πρόνοια γιὰ τις μὴ τυχαῖες καλλιέργειες. Στὸ Ταίναρο, πάνω ἀπὸ τὸ Πόρτο Κάγιο, στη θέση Μοναστήρι και στὸ χῶρο τοῦ φρουρίου, βρῖσκεται ἄλλη πλούσια πηγὴ. Μιὰ δευτέρη πηγὴ, στην ἴδια περιοχὴ, πού σώζει τὰ λείψανα μιᾶς ἀρχαίας λαξευτῆς μαρμάρινης κρήνης, βρῖσκεται πάνω ἀπὸ τὸ Μαρμάρι, στη θέση Ἀκρι(ς) (πρβλ. Παυσ. III, 25, 8. Bursian, Ueber das Vorgebirg, σελ. 775). Ἡ ἀντίθετη, περίπου γενικὰ ἀποδεκτὴ, ἀποψη γιὰ τὸ «ἄνδρον τῆς περιοχῆς», ἀντίληψη πού ἀναφέρεται γιὰ νὰ χαρακτηρίση τὰ τρία τέταρτα τῆς ἐλληνικῆς ἐπικράτειας, θὰ πρέπει κάποτε νὰ ἀντιμετωπιστῇ με μιὰ μὴ καταφάσκουσα τεκμηρίωση ἀπὸ τὴν πλευρὰ ὅσων ἀσχολοῦνται με τὴν ἱστορικὴ γεωγραφία. Τουλάχιστο γιὰ τὰ χρόνια τῆς ἀρχαιότητος, ὅταν ἡ ἐκμετάλλευση τῶν πηγῶν, ἀλλὰ και κάθε φυσικῆς ὑδάτινης ροῆς, συνδέοταν ἄμεσα με τὴν ὑπαρξὴ πλήθους ἀπὸ κῶμες σὲ περιοχὲς πού κατὰ παράδοση θεωροῦμε πιὰ ἀνδρες. Παράδειγμα, πού αὐτόματα θὰ ἔπαυε νὰ εἶναι μεμονωμένο ἀν εἶχε προηγηθῇ μιὰ διαχρονικὰ συγκριτικὴ ἔρευνα ὡς πρὸς τὴ διαλεκτικὴ τῆς ἐξελιξέως τοῦ φυσικοῦ, ὅπως και τοῦ κτιστοῦ, περιβάλλοντος, σὲ σχέση με τὴ διαδικασία τῆς ἀνθρώπινης ἐπεμβάσεως: «Nous nous trouvons ici devant un des exemples les plus caractéristiques de ce qu'on pourrait appeler la «loi d'inertie» du paysage rural: une fois fixé dans des formes déterminées il tend à les perpétuer — même quand ont disparu les rapports techniques, productifs et sociaux qui en ont conditionné l'origine — et ce jusqu'au moment où des développements nouveaux et décisifs de ces rapports viennent à bouleverser ces formes, dès lors dépassées» (Emilio Sereni, Histoire du paysage rural italien. Στη γαλλ. μτρφ., ἔκδ. Julliard, Paris 1965, σελ. 43. Πρωτ. τίτλος: Storia del paesaggio agrario italiano. Ἐκδ. G. Laterza e figli, Bari (Italia) 1964.

3. Πλίνιος, N.H. VIII, 64. Suet., Aug. 43. Μουσεῖο Σπάρτης, ἀριθ. κατ. 5195: ἀγριόχοιρος ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ νυμφατεῖο. Μῆκος 0,88 μ.

4. Παυσ. III, 21, 6. Πρβλ. Ξενοφ. Λακεδ. Πολ. 11,3. Ἀριστ. Λυσ. 1140. Σχολ. Ἀχαρνῆς 320. Ἀποφθ. Λακ. 228 Β. Πλουτ. Λυκ. 27. Κλήμης Ἀλεξανδρῆς, Παιδαγ.

στά χρόνια τοῦ μεσαίωνα καὶ ἡ πειρατία (ποῦ ἔναρξή της εἶχε γίνει ἀπὸ τοὺς Κίλικες πειρατὲς τὸν 1ο π.Χ. αἰ. — Πολύβ. 9, 34, 9 καὶ Πλούτ. Πομπήιος 24), θὰ ἀποτελέσῃ μιὰ ἀπὸ τὶς καθαυτὸ ἐνάλιες δραστηριότητες ξένων καὶ ντόπιων στά χρόνια ποῦ ἀκολουθοῦν¹.

Ἡ ὄρεινὴ Ἀνατολικὴ Μάνη εἶναι πλούσια σὲ ποικιλία πετρωμάτων, κυρίως σχιστολιθικῶν. Οἱ Philippson - Kirsten (σελ. 438) χαρακτηρίζουν τὴ σύστασή τους ὡς ἐξῆς: «In der Regel wird der Marmor von metamorphen Schiefen überlagert, doch auch unter ihm liegen solche Schiefer, so dass die enge stratigraphische Verbindung der grossen Marmor masse des Taygetos mit den Schiefen feststeht». Οἱ Puillon de Boblaye καὶ Virlet (σελ. 92) μιλάνε γιὰ «schistes glanduleux». Γιὰ τὴν ἐκμετάλλευσή των ὀρυκτῶν καὶ γιὰ τὰ μεταλλεῖα στὴν περιοχὴ τῆς Λακωνικῆς Μάνης, καὶ ἰδιαιτέρα στὴν Ἀνατολική, ἡ περίπου ἀνύπαρκτη ἀρχαιολογικὴ ἐπιβεβαίωση των πηγῶν δὲν μᾶς ἐπιτρέπει παρὰ μόνον ὑποθέσεις, ὅπως αὐτὴ τῆς K.M.T. Chrimes: «It is clear that in the period when Sparta still possessed this region and exploited the Perioikoi, iron was extensively used by the Spartans themselves». σελ. 75).

Γιὰ τὰ διάφορα εἶδη τοῦ μαρμάρου στὶς νότιες ὑπώρειες τοῦ Ταυγέτου καὶ γιὰ τὴν ἐκμετάλλευσή τους στὴν ἀρχαιότητα, γνωρίζουμε ἀποσπασματικὰ ἀπὸ λίγες ἀρχαῖες πηγές καὶ ἀπὸ ὀρισμένες μαρτυρίες ἐρευνητῶν τοῦ 19ου αἰώνα². Ἡ λύση στοῦ χρονολογικοῦ πρόβλημα γιὰ τὴν ἔναρξή ἐκμεταλ-

B 10, 202 - 204. K. M. T. Chrimes, Ancient Sparta. Manch. Univ. Press 1949, σελ. 78 καὶ σημ. 2, 3. Ὁ Leake (Travels, κεφ. VIII, Taenaria, σελ. 304): «Nor have I been able to hear anything, on the Laconian coast, of the shell - fish which produced a purple inferior only to the Tyrian».

1. Κρεμμυδάς, σελ. 99, σημ. 4 (γιὰ τὸ 1753), σελ. 103, σημ. 7 (γιὰ τὸν Μανέττα): «Ὁ ρόλος τῶν μανιατῶν στοῦ πελοποννησιακοῦ ἐμπόριο τοῦ 18ου αἰ. ἦταν ἀρκετὰ ἰδιόμορφος. Ἐνῶ δηλαδὴ τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ ποῦ τοὺς ἔφερε σὲ σχέση μὲ τὸ ἐμπόριο ἦταν ἡ πειρατία, χαρακτηριστικὸ γνήσιο καὶ καθαρὰ ἀντίθετο πρὸς τὴν ξένη κυριαρχία, πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰώνα μιὰ μερίδα ἀπὸ αὐτοὺς, ἡ τάξη τῶν μπέηδων, συνδέθηκε μὲ τοὺς Γάλλους καὶ μπῆκε στὴν ὑπηρεσία τῶν γαλλικῶν ἐμπορικῶν συμφερόντων μὲ τρόπο ποῦ τὴν ἔφερε σὲ βαθιὰ ἀντίθεση μὲ τὸ σῶμα τῶν μανιατῶν». Randolph, σελ. 9 - 10: «Here are two Famous Pyrats, the one called Manetta, the other Giracare...».

2. Στράβων 8,367: «εἰσὶ δὲ λατομίαι λίθου πολυτελοῦς τοῦ μὲν Ταυναρίου ἐν Ταυγαίᾳ παλαιαί, νεωστὶ δὲ καὶ ἐν τῷ Ταυγέτῳ μέταλλον ἀνεφῆζάν τινες εὐμέγεθες, χορηγόντες τὴν τῶν Ρωμαίων πολυτέλειαν». Γνωστὸ πὺς τὸ δεύτερο «μέταλλον» ποῦ ἀναφέρεται ὁ Στράβων εἶναι ὁ κροκεάτης λίθος. Προπέρτιος III 2, 9. Τίβουλλος III 3, 14. Ὁ C. Dubois (Étude sur l'administration et l'exploitation des carrières dans le monde romain, Paris 1908, σελ.105) καταλήγει στοῦ ὀριστικοῦ συμπέρασμα ὅτι τὰ παλαιότερα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων λατομεῖα — «λατομίαι λίθου πολυτελοῦς» — εἶναι τὸ κόκκινο μάρμαρο τοῦ Ταυγάρου, δηλ. τὸ rosso antico, ποῦ τὸ λατομεῖο του εἶχε ἐντοπιστῆ τὸν

λεύσεως τῶν λατομείων, τὸ ζήτημα τῆς μεθοδικῆς καὶ ἐντατικῆς χρήσεώς

190 αἰ. στῆ θέσῃ "Ἅγιος (ἢ Προφήτης) Ἑλίας (ὕψ. 540 μ.), 2,5 χλμ. ΒΔ. ἀπὸ τὸ ἐπίγειο τοῦ οἰκισμοῦ Δημαρίστικα, "Ἅγιος Κυπριανός: ἐκεῖ καταλήγει ὁ ἀρχαῖος δρόμος ποῦ εἶχε χαραχθῆ ἀπὸ τὸ βουνὸ μέχρι τὴν παραλία, γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ πολυτίμου μάρμαρου. Ὁ πρῶτος (;) ἀπὸ τοὺς σύγχρονους ποῦ ἐντόπισε τὴ θέσῃ ἦταν ὁ μηχανικός καὶ καθηγητῆς τοῦ ἐλληνικοῦ Πολυτεχνείου Siegel, καὶ ὅλες οἱ μεταγενέστερες πληροφορίες καὶ ἀναφορὲς ἀνάγονται στὶς δικές του παρατηρήσεις. Ὁ G. Henzen, στὴν ἀνακοίνωσῃ τῆς ἐκθέσεως Siegel (Taenaro ed i marmi tenarii: *Bulletino dell' Instituto di Corrispondenza archeologica per l' anno 1857*, σελ. 154 - 158) δίνει μιὰ σύντομη περίληψῃ τῆς. Βλ. παρ., σελ. 78 σημ. 2. Εἰκάζουμε πὼς ἡ ἐκθεσῃ Siegel προορίζονταν γιὰ κάποια συγκεκριμένη ἢ κάποιες ξένες κυβερνήσεις καὶ εἶχε στόχο τὴ νέα ἐκμετάλλευσῃ τῶν λατομείων τοῦ Ταϊνάρου. Δημητράκος — Μεσιόκλης, σελ. 269: «Στὰ 1900 ἡ μεγαλύτερη ἐταιρεία μαρμάρων στὴν Ἑλλάδα Marmor Limited, ἀγγλικὴ ἐταιρεία ἡ ὁποία εἶχε τὰ μάρμαρα τῆς Πεντέλης, Σκύρου, Πάρου, Πανόρμου, Στύρων, ἄρχισε νὰ ἐκμεταλλεύεται καὶ τὰ μάρμαρα τοῦ Ταυγέτου στῆ θέσῃ Προφήτης Ἑλίας πάνω ἀπὸ τὰ Δημαρίστικα σὲ ὕψος 700 μέτρων καὶ σὲ ἀπόστασῃ 3 χλμ. (εὐθεῖα) ἀπὸ τὴ θάλασσα. Ἐίκαμε δρόμον χιλμ. καὶ τὰ κατέβραζε στὸν ὄρο τοῦ Κυπριανοῦ. Οἱ ἐργασίες ἀποσχολοῦσαν πλέον ἀπὸ 150 ἐργάτες ὡς τὰ 1907. 1907 - 1914 εἶχε περιορισμένες ἐργασίες 15 - 20 ἐργατῶν. 1914 ἡ ἀγγλικὴ αὐτὴ ἐταιρεία πώλησε τίς ἐγκαταστάσεις ποῦ εἶχε στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπεσύρθη. Ἡ νέα ἐταιρεία Grecian Marbles Ld ποῦ τὴν διαδέχθη διατήρησε τοὺς λίγους αὐτοὺς ἐργάτες ἐπὶ δύο ἔτη ἀκόμα καὶ σταμάτησε ἐντελῶς στὰ 1916». Πρβλ. Woodward, σελ. 253. Πρόσφατη περιγραφή τῶν λατομείων στὸ *Annual of the British School at Athens* (1961), σελ. 119 - 121. Τοπογραφικὸ σχέδιο fig. 5 (H. Waterhouse — R. Hope Simpson): «The Italian «Marmor» company opened up a quarry here before the First World War, and built a road from the harbour of Kyprianon». Ὁ Bursian (Ueber das Vorgebirg, σελ. 782, 783, 789, 790, 791, 793), ποῦ ἔκανε καὶ μιὰ ἐπιτόπια ἔρευνα, παραθέτει μεγάλα ἀποσπάσματα τῆς ἐκθέσεως Siegel γιὰ τὰ λατομεῖα rosso antico, γιὰ τὰ διάφορα εἶδη τῆς «Ταιναιρίας λίθου» (Σέξτος Ἑμπειρικός, Πυρρώνειο Ἰποτυπώσεις Α' 130: «καὶ τῆς Ταιναιρίας λίθου τὰ μὲν μέρη λευκὰ ὀρᾶται ὅταν λεανθῇ, σὺν δὲ τῇ ὄλοσχερεῖ ξουθὰ φαίνεται»). Διόρθωσῃ Bursian: .. τὰ μὲν μέρη ἐρυθρὰ ὀρᾶται, ὅταν λεανθῇ· σὺν δὲ τῇ ὄλοσχερεῖ ξουθὰ φαίνεται), γιὰ τὰ εἶδη τοῦ serpentino καὶ cipollino, γιὰ τὸν πράσινο πορφυρίτη, γιὰ τὸ «fiord di persico» ποῦ ὁ Siegel ἐντόπισε στὴν ἀκροταϊνὰ XVIII, 135) καὶ γιὰ τὰ πλοῦσια εἶδη σχιστολιθικῶν πετρωμάτων (Siegel: lavagna σὲ σχέση μετὰ τῆ λ. μάρμαρα καὶ σὲ ἀντίθεσῃ μετὰ τῆ λ. λίθος, ποῦ σημαίνει μάρμαρο πολυτελέ). Ἀπὸ τίς σημειώσεις τοῦ Bursian καὶ τίς διορθώσεις ποῦ κάνει στὸν Tafel (*De marmore viridi*, στίς *Abhandlungen der K. Bayer. Akad. der Wissenschaften*, VII, Abth. I, München 1853), ὑποψιάζομαστε πὼς θὰ πρέπει νὰ εἶχε στὰ χέρια του ὄχι μιὰ ἀπλῆ ἐκθεσῃ, ἀλλὰ τὰ πορίσματα μιᾶς συστηματικῆς στρωματογραφικῆς ἔρευνας ποῦ εἶχε γίνει στὴν περιοχὴ εἶτε ἀπὸ τὸν Siegel εἶτε ἀπὸ ἄλλους εἰδικούς. G. Lepsius, *Griechische Marmorstudien*, στίς *Abh. der K. Preuss. Akad. d. Wiss.*, Berlin 1890, σελ. 36. Blümner, *Technologie III*, σελ. 20. Γρ. I. Μαράκης, *Τὰ παλαιολιθικὰ ἡφαιστειακὰ πετρώματα τῆς Λακωνίας*, Ἀθῆναι 1965. RE III A 1347 § 14 κ.π. Ὁ Leake (Travels, σελ. 289) ἀναφέρει γιὰ τὰ λατομεῖα ποῦ ἐντόπισε στὰ Ἄλικα, καὶ παραπάνω, γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ εἶδη τῶν πετρωμάτων («the stone is a coarse — grained white marble»), τὸ ὁποῖο ὁ Bursian χαρακτηρίζει ὡς «weissgrauem groben Grobkalk. Οἱ

τους στα ρωμαϊκά χρόνια¹, ή μεθόδευση τῶν δεδομένων περιγραφῶν γιὰ τίς γνωστὲς θέσεις λατομήσεως, καθὼς καὶ ἡ ἐντόπιση καὶ καταγραφή τῶν ὑπολοίπων ἀγνώστων, παραμένει ἕνα desideratum γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, καὶ φυσικὰ ὄχι ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴν ἀρχαιογνωστικὴ ἔρευνα. Ἡ παράλληλη ἐξέταση τῆς οἰκιστικῆς ἐξελίξεως στὴ Λακωνικὴ Μάνη θά συμπλήρωνε πολλὰ ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ κενὰ πού, πρὸς τὸ παρόν, παρουσιάζει ἡ περιοχὴ αὐτή.

Β') Ο ΧΩΡΟΣ ΤΟΥ ΚΟΥΡΝΟΥ. ΤΑ ΚΙΟΝΙΑ (Πίν. Α').

Ὁ δίδυμος οἰκισμὸς Νύφι (ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Κάτω Νύφι 1 χλμ.) βρίσκεται στίς ἀνατολικὰς ὑψώρειες τῆς ὄροσειράς, πού ἔχει πρὸς ΒΔ. τὸ ὕψωμα Φαλακρὸ (ὕψομ. 846 μ.) καὶ πρὸς ΝΔ. τὸ ὕψωμα Ἀγριόκαμπος (ὕψομ. 788 μ.). Πρὸς Α., ὁ ὄρεινὸς αὐτὸς ὄγκος καταλήγει ἀρκετὰ ὀμαλὰ στὴ θάλασσα². Ἀπὸ τὸ Ἐξω Νύφι, ἀνηφορίζοντας συνεχῶς (ἡ πορεία διαρκεῖ περί-

παρallaγῆς τοῦ φαιοῦ ἄσβεστολίθου, τοῦ «Tripolitzakalk, εἶναι ποικίλες (A. Philippson, *Der Peloponnes. Versuch einer Landeskunde auf Geologischer grundlage*. I. Berlin 1892. Σελ. 223, 226, 229, 236 κ.ά.), καὶ ἡ ἀναφορά του ὡς μαρμάρου δὲν εἶναι στίς περισσότερες περιπτώσεις εὔστοχη. Οἱ πίνακες τῶν Puillon de Boblaye καὶ Virlet γιὰ τὰ πετρώματα τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, ἂν καὶ εἶναι μιὰ ἀρκετὰ καλλιγραφικὴ ἀπόδοση τῆς στρωματογραφίας, παραμένουν στὸ εἶδος τους καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ πού ἐκπονήθησαν πολὺτιμοι.

1. Π.χ. IG V 1, σ. 232 = CIL III 492. Ἴσως ὁ πατέρας τῆς μικρῆς Κλυδίας νὰ ἦταν — ἂν ὄχι κάποιος πλούσιος ἔμπορος — ἕνας ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους πού μετεῖχαν στὴν ἰδιωτικὴ ἐκμετάλλευση τῶν λατομείων, γεγονός πού συνεπάγεται καὶ μιὰ μόνιμη ἐγκατάσταση Ῥωμαίων ἐπιχειρηματιῶν σὲ διάφορες θέσεις τῆς Λακωνικῆς Μάνης. Ἀναφέρουμε ἐδῶ πρόχειρα τὴν «probably the villa of a wealthy Roman» στὴ θέση Καμάρες, στὴν παραλία τῆς Δίχovas: *Annual of the British School at Athens XIII* (1906-1907), σελ. 234 καὶ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 23 (1968) Χρονικά, σελ. 153.

2. Πρβλ. Curtius, *Tafel IX: Lakedaimon zur Zeit des Pausanias*. Κλ. 1: 600.000. Τὸ περίγραμμα τῆς χερσονήσου εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ ὑποθετικὰ. Forster apud Woodward: *Text Plate*. Διόρθωση στὸ διάγραμμα Forster κάνει ὁ P. Wolters, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung XL* (1915), σελ. 101. Woodward, σελ. 239, σημ. 1: «the coast-line and contours are taken from Philippson's map of the Peloponnesus». Πρὸς τὸ παρόν, ἡ μόνη ἀσφαλὴς λήψη πού ἀπομένει εἶναι καὶ πάλι ἡ χαρτογράφηση τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου. Περιγραφή τοῦ ἀναγλύφου τῆς περιοχῆς τ. δήμου Λαγίας, Λαογραφία 17 (1958), σελ. 441: «Ἡ περιοχή (...) κατέχουσα τὸ ΝΑ. τμήμα τῆς Μάνης ἐκτείνεται ἐπὶ ἐπικλινούσας ἐπιφανείας, παρεχούσης πὼς τὴν ἐντύπωσιν ἰσοσκελοῦς τριγώνου, τοῦ ὁποίου τὰς ἴσας πλευρὰς ἀποτελοῦσι τὸ τμήμα τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ Ταυγέτου, τὸ ἐξικνούμενον ἀπὸ τοῦ Ταινάρου μέχρι τῆς διαλελυμένης ἧδη Μονῆς τοῦ Κουρνοῦ καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ Ταινάρου μέχρι τῆς θ. Ἐυκέντρι ἀκτῆ. Κατὰ τὴν θ. ἐκείνη ἀπολήγει χαράδρα, ἥτις ἀρχομένη ἀπὸ τῆς Μονῆς τοῦ Κουρνοῦ σχηματίζει εἶδος τι βάσει τῆς τριγωνικῆς ταύτης ἐπιφανείας. Διὰ τῆς κορυφογραμμῆς χωρίζονται οἱ τ.δ. Λαγίας καὶ Μέσσης, ἡ δὲ χαράδρα ἀποτελεῖ

που 2 ὥρες), με κατεύθυνση Ν. — ΝΔ., φθάνουμε στις ΝΑ. υπώρειες τοῦ Ἀγριόκαμπου, ὅπου βρίσκεται ἡ θέση καὶ τὸ μοναστήρι Κουρνός (ὕψ. 490 μ.). Ἀπὸ τὴν τοποθεσία αὐτή, με κατεύθυνση πρὸς Ν. καὶ σὲ ἀπόσταση περίπου 1000 μ., συναντᾶμε τὴν ἀρχὴ τοῦ ὄροπέδιου Κιόνια (ὕψ. 481 μ.). Πρὸς Δ., με ἄξονα ΒΔ. — ΝΑ., δεσπάζει τὸ ὕψωμα τῆς Μακριᾶς Ράχης (ὕψ. 750 μ.). Ὁ ὄρεινός ὄγκος τοῦ Προφήτη Ἡλία Μηνιατικοῦ βρίσκεται ΒΔ. ἀπὸ τῆς Μακριᾶς Ράχης. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς δύο ὄρεινούς ὄγκους βρίσκεται τὸ ἀρκετὰ πλατὺ φαράγγι Λαγκάδα ἢ Τριλάγκαδο πού ἀποτελεῖ τὴ φυσικὴ δίοδο πρὸς τὴ Δυτικὴ Μάνη. Ἀπὸ τὸ ὄροπέδιο τῶν Κιονίων, με κατεύθυνση ΝΑ. — ΝΔ., βρίσκονται οἱ οἰκισμοὶ Παχιάνικα, Ἅγιος Νικόλαος καὶ Κορακιάνικα.

Ἡ σημερινὴ πρόσβαση ἀπὸ τὸ Νύφι πρὸς τὸν Κουρνὸ γίνεται ἀπὸ ἓνα μονοπάτι ἀρκετὰ ἀπότομο, ἀνάμεσα ἀπὸ μεγάλους κάθετους βράχους (πολλοὶ διατηροῦν ἀκόμα τὰ ἔγχη ἀπὸ τὶς παλαιότερες λατομήσεις). Ἄν καὶ ἐπικίνδυνο σὲ ὀρισμένα σημεία του, τὸ μονοπάτι δὲν εἶναι ποτὲ ἀδιάβατο. Αὐτὴ ἡ (πρὶν ἀπὸ τὸν 19ο αἰ.) διάνοιξη συνδέεται ἀφενὸς με τὸ πλοῦσιο ὕλικὸ πού ἀπέμεινε ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα λατομεῖα πού βρίσκονται στὸ χῶρο τῶν Κιονίων καὶ ἀφετέρου με τὴ μοναστηριακὴ κατασκευὴ στὴ θέση Κουρνός.

Τὸν 19ο αἰ. πάντως, παρατηροῦμε πὼς ἡ ἄνοδος στὰ Κιόνια δὲν γίνονταν μόνον ἀπὸ αὐτὴ τὴ διάβαση, ἀλλὰ καὶ μέσω μιᾶς δεύτερης, ἀντιδιαμετρικῆς, με ἄξονα ΝΑ. — ΒΔ., δηλαδὴ ἀπὸ τὸ πλατὺ, ἀλλὰ δύσβατο σήμερα ἐξαιτίας τῶν πυκνῶν βάτων, μονοπάτι πού ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸν ὄρμο καὶ τὸν οἰκισμὸ Σολοτέρι στὸ ὄροπέδιο τῶν Κιονίων καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, πρὸς Β., στὴ θέση Κουρνός. Ἡ δεύτερη αὐτὴ διαδρομὴ, πού εἶναι πιὸ ὀμαλὴ γιὰτὶ ἀκολουθεῖ τὶς ὕψομετρικὲς καμπύλες, εἶναι ὁ βασικὸς ἄξονας πού στὴν ἀρχαιότητα συνέδεε τὴν περιοχὴ τῶν λατομείων καὶ τοῦ ἱεροῦ με τὸ ἐπίνειό τους, τὸ σημερινὸ Σολοτέρι². Θεωροῦμε ὅτι ἡ λιθαγωγία τῶν μεγάλων ὄγκων θὰ πρέπει

τὸ ὄριο τὸ διαχωρίζον τοὺς τ.δ. Λαγίας καὶ Τευθρώνης. Κατὰ τὸ κέντρον τῆς τριγωνικῆς ταύτης ἐπιφανείας εὐρίσκεται ἡ κόμη Λάγια, πρωτεύουσα τοῦ τ. ὁμωνύμου δήμου...».

1. Τὸ ἀληθινὸ ἔτυμο θὰ πρέπει φυσικὰ νὰ ἀναζητήσουμε στὴ λ. Κρουρός. Σὲ πολλοὺς ἄλλωστε χάρτες τὸ τοπωνύμιον σημειώνεται Κρουρός. Γιὰ μετάθεσιν τοῦ ρ, βλ. Ἀθηναῖ 68 (1965), σελ. 199 - 201, ὅπου συζήτηση τοῦ θέματος καὶ βιβλιογραφία. Λαογραφία 5 (1915), σελ. 399. D. Georgakias, Beiträge zur Deutung als slavisch erklärter Ortsnamen: Byzantinische Zeitschrift 41 (1941), σελ. 367: «Kournos, agr. κρουρός «Quelle» ableitet». Φ. Κοκουλές, Ἐτυμολογικά: Ἀθηναῖ 57 (1953), σελ. 202 - 203 [λ. (γ)καρνόχους — κρουρός — γούρνα]: «Ὁὗτω κατὰ μετάθεσιν, Κουρνός λέγεται ἐν τῇ Προσηλιακῇ Μάνη τοποθεσία ἑνθα ὑπάρχει κρήνη..».

2. Ὁ μόνος πού περιγράφει, ἔστω καὶ σχηματικὰ, τὴ διαδρομὴ Σολοτέρι — Κιόνια

νά γινόταν ἀπὸ αὐτὴ κυρίως τῆ διάβαση.

Ἀπὸ τῆ θέσῃ ὅπου βρίσκεται τὸ μοναστήρι, ὁ ἐλεγχος τόσο τῆς διαβάσεως Νύφι - Κουρνὸς ὅσο καὶ τοῦ ὄρμου Γυαλός, ποῦ βρίσκεται ἀκριβῶς κάτω, εἶναι ἀπόλυτος. Ἡ εὐρύτερη περιοχὴ γύρω ἀπὸ τῆ διάβαση Νύφι - Κουρνὸς εἶναι πλούσια σὲ μεσαιωνικὰ κτίσματα.

Ὡς τὰ χρόνια τοῦ πολέμου, ἡ περιοχὴ εἶχε ἐντατικὰ καλλιεργηθῆ. Ἡ

— Κουρνὸς — Νύφι εἶναι ὁ Bursian (Ueber das Vorgebirg, σελ. 792): «Eine Stunde nördlich von Spira am Ausgange einer Bergschlucht liegt das Dorf Soloteri, in dessen Feldern sich mehrere alte Gräber mit schmucklosen Gefässen gefunden haben. Von hier steigt man 1 Stunde lang auf abschuellichem Wege bergaufwärts, bis man auf den Rücken des Gebirges gelangt (...). Καὶ στὴ σελ. 795 γράφει γιὰ τῆ θέσῃ: «Einige Minuten nördlich von der Stelle der Ruinen liegt etwas tiefer zwischen mit fruchtbarer Erde bedeckten Schieferbergen das Kloster Kurnós...». (Πρβλ. καὶ Geographie, σελ. 149: «wie auf einer Oase»). Οἱ ἄλλες περιγραφές ποῦ διαθέτουμε τόσο γιὰ τῆ θ. Κουρνὸς, ὅπου τὸ μοναστήρι, ὅσο καὶ γιὰ τῆ γειτονικὴ θ. τοῦ ἱεροῦ τῶν Κιονίων, εἶναι στὸ σύνολό τους ἀρκετὰ γενικολόγες καὶ ἀόριστες. Πρῶτος ὁ Boblaye (Recherches, σελ. 89): «Kionia, est le nom moderne des ruines de deux temples en marbre que nous avons découverts au sommet des montagnes de Kakovouni, près de la belle source du monastère de Kourno, et entre les villages de Nymphé et de Pakhianika (...). L' antiquité ne dit rien sur ces monuments, motivés très probablement par la belle source de Kourno, unique dans toute cette region...». Boblaye - Virlet (σελ. 92): «En traversant le col qui conduit de Maïna au monastère de Couno (sic) et aux temples antiques de Chionia» (sic). Οἱ Aldenhoven καὶ Curtius ἀντιγράφουν σχεδὸν κατὰ λέξη τὸν Boblaye, πράξῃ ποῦ τὰ ἐπιστημονικὰ ἦθῃ τῆς ἐποχῆς καὶ ὁ παραδοσιακὸς περιηγητισμὸς μὲ κανένα τρόπο δὲν θὰ καταδίαζαν. Ὁ Forster (apud Woodward, σελ. 253): «The site (ἐν τὰ Κιόνια) lies on a rocky promontory overlooking the Lakonian Gulf, rising to a height of about three hundred metres above the sea, three-and-a half kilometres south of the village of Nymphé. The nearest habitation is the now half - ruined monastery of Kourno, remarkable for the copious stream wich gushes out of the rock immediately below it...». Πρόσφατα ὁ Le Roy: «This site in the peninsula of Maina 18 km to the N. of Cape Tainaron and 570 m. above sea level, can be reached by a two and half climb on foot from the small port of Nymphé». J. G. Frazer, Pausania's Description of Greece. Vol. III. London 1913. Σελ. 395 (πληροφορία ἀπὸ δεῦτερο χέρι). Τέλος, ὁ Leake, ἐνόσω ἀκόμα βρίσκεται στὸ Ταίναρο σημειώνει: «I have inquired in vain for the Taenarian quarries of sumptuous marble mentioned by Strabo» (Travels, σελ. 304). Καὶ ἐνῶ ἐπισκέπτεται τὴν Ἀνατολικὴ Μάνη, κάνει λόγο μονάχα γιὰ τὸν Πύριχο καὶ τὴν Τευθρώνη (Travels, σελ. 275, 279 κ.ά.). Ἀπὸ ἐκεῖ δὲν συνεχίζει, ἀλλὰ ἐπιστρέφει κατευθεῖαν πίσω στὴν Ἀρεόπολη (Τσίμοβα), χωρὶς κἀν νὰ ἐπισκερθῆ τῆ Λάγια, ποῦ τὴν ἔχει πάντως ἀναφέρει σάν ἓνα ἀπὸ τὰ κεφαλοχώρια τῆς Κάτω Μάνης. Ἀλλὰ καὶ τὸ 1846, στὰ Peloponnesiaca, δὲν κάνει καμιὰ νύξῃ γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ Κουρνοῦ — Κιονίων. Ὡστόσο, ἔχει μελετήσει ἐξονυχιστικὰ τοὺς Γάλλους ἐρευνητὲς τῆς Expédition γιὰ νὰ ἀσκήσῃ τὴν κριτικὴν του, κυρίως σὲ θέματα ἀναφορᾶς στοὺς ἀρχαίους συγγραφείς. Γιὰ τὸ πρόβλημα ταυτίσεως τῆς Αἰγίλιας, ὅπως τὸ θέτει ὁ Leake, βλ. στὴ συνέχεια («Κιόνια Β'») αὐτῆς τῆς μελέτης.

σημερινή εικόνα ἐγκαταλείψεως καὶ ἡ ἀγριότητα τοῦ τοπίου, εἶναι στοιχεῖα ξένα καὶ ἐχθρικά γιὰ τὴ μνήμη τῶν λιγοστῶν πιά κατοίκων τοῦ Νυφιοῦ («τὸ Νύφι τὸ πανέμορφο» τῆς ντόπιας παραδόσεως). Σήμερα, οἱ λίγοι κτηνοτρόφοι ποὺ γενναῖα ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν καὶ νὰ ἐργάζονται πάνω στὸ βουνό, καθὼς καὶ οἱ κυνηγοὶ τοῦ φθινοπώρου, δίνουν τὸν τόνο τῆς ζωῆς στὸ σιωπηλὸ καὶ ἐπιβλητικὸ φυσικὸ χῶρο.

Γιὰ τὰ πετρώματα τῆς περιοχῆς οἱ Puillon de Boblaye καὶ Virlet γράφουν (σελ. 92): «...on observe cette Roche tabulaire d' un gris noirâtre, qu' on exploite depuis um temps immemorial pour les constructions de la presqu'île du cap Ténare; plusieurs montagnes en sont entièrement composées et leur couleur noir, due a la végétation, les signale de loin au milieu des crêtes blanches et arides des Marbres qui les entourent».

Ὁ Philippson (σελ. 224 - 225): «Oberhalb Nymphis erscheint auf der Höhe des Marmorgebirges ein Schiefer, der sich durch saufte Formen und dunkle Farbe von weitem bemerklich macht. Bei demselben Dorfe trägt die Küstenstufe viele Knoppereichen. Dann steigen wir in die tiefe Schlucht Langada hinab, die von dem Kloster Kurno das man hoch oben im Gebirge erblickt, herunterkommt. Der Marmor streich hier N 250° W, fällt NO. Das Kloster liegt an der Grenze des Schiefers gegen unterlagernden Marmor; (...) Herabgebrachte gerölle reigen, dass der Schiefer krystallin ist: Glimmerschiefer und grüne kalkglimmerschiefer. (...) Es folgt nun eine kleine Strecke, wo das Marmorgebirge ohne Stufe direkt in das Meer abstürzt; dann erreichen wir die Mündung des Thales von Pachianika, das sich zu einer kleinen Bucht öffnet». Καὶ οἱ Philippson — Kirsten (σελ. 438 - 439): «Partien von metamorphen Schiefen treten 50 von Ilias Miniátikas am Kloster Kurnon auf, kleinere weiter südlich, vor allem an der Westseite der Südspitze (...)».

Ἡ πηγὴ κάτω ἀπὸ τὸ μοναστήρι τοῦ Κουρνοῦ, ποὺ ἐντυπωσίασε ἰδιαίτερα τοὺς περιηγητὲς τοῦ 19ου αἰ., τοὺς ἐξοικειωμένους μὲ τὴν εἰκόνα ἐνὸς τύπου ὅπου ἡ ὑπαρξὴ νεροῦ συχνά, τοὺς ὑστατοὺς αἰῶνες, ἀποκτᾷ μυθικὲς σχεδὸν διαστάσεις, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ δύο σημεῖα τοῦ ὑδάτινου ὑπογείου στρώματος ποὺ ἡ ἀρχὴ του βρίσκεται στὸ ὕψωμα Φαλακρό. Τὸ ἄλλο σημεῖο εἶναι λίγο πιὸ ψηλὰ ἀπὸ τὸ μοναστήρι. Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ σημεῖα ξεκινᾷ ἓνα ὄρατο σύστημα ὑδρεύσεως τῆς περιοχῆς, ποὺ καλύπτει μιὰ μεγάλη ἔκταση σὴν ὁποία περιλαμβάνεται τὸ ἱερό καὶ ἡ φρουριακὴ ἐγκατάσταση. Ὁ Forster ποὺ παρατήρησε ἓνα μέρος μόνον ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐγκατάσταση — στὴ θέσι κάτω ἀπὸ τὸ μοναστήρι — σημειώνει (σελ. 253): «In front of this fountain are what appear to be remains of an ancient cistern, built of

large blocks of the local marble and still standing to the height of several courses. It was probably the source of the water supply of the ancient town to the south». Είναι περίεργο πού ό γενικά παρατηρη-
 τικός Bursian περιορίζεται νά σημειώση πώς ό Κουρνός «durchaus keine Reste des Altertums, wohl aber eine sehr reichliche Quelle des vor-
 trefflichsten Wassers enthalt» (σελ. 795). Τή δεξαμενή(;) πού παρα-
 τήρησε ό Forster ταυτίζουμε με τά ελάχιστα πιά ἔχνη πού απομένουν
 από ένα όρθογώνιο και επίμηκες κτίσμα, πού βρίσκεται σέ μικρή από-
 σταση και στό τρίτο διαμορφωμένο επίπεδο πού σχηματίζεται κάτω από
 τήν εκκλησία και τήν πηγή, στό σημείο άκριβώς πού αρχίζει ό αρχαίος δρό-
 μος πρὸς τά Κιόνια. Σώζει ένα πολύ μικρό τμήμα τῆς βορειοανατολικῆς γω-
 νίας του. Ἡ δυτική πλευρά του ἐδράζεται στό βράχο πού ὑψώνεται πίσω.
 Διακρίνονται άσαφῆ ἔχνη από τή θεμελίωσή του. Θά πρέπει νά ἦταν μιὰ με-
 γάλη και ιδιαίτερα προσεγμένη κατασκευή, κρίνοντας από τόν τρόπο συνδέ-
 σεως τῶν λίγων όγκολίθων πού απομένουν από τήν πρώτη σειρά δόμων,
 πού εἶναι μεγάλοι και κανονικά λαξευμένοι. Για τὸ ἄν ὑπῆρχε μιὰ δεξαμενή
 ἢ και μιὰ κρηναία κατασκευή, ἴσως και κάποιον ἱερό, στό σημείο αὐτό, μόνον
 ὑποθέσεις μπορούμε πρὸς τὸ παρὸν νά κάνουμε.

Ἐπὶ τὸ μοναστήρι¹ πού ἀναφέρουν οἱ περιηγητικὲς πηγὲς τοῦ 19ου

1. Ἄλλοῦ ἀναφέρεται ὡς Μονὴ Νυμφίου Κουρνοῦ και ἄλλοῦ πάλι ὡς Μονὴ Κοι-
 μήσεως τῆς Θεοτόκου ἢ Παναγία τοῦ Κουρνοῦ. Πάντως, στίς μέρες μας ἡ εκκλησία θεω-
 ρεῖται ἀφιερωμένη στή Θεοτόκο και πανηγυρίζει στίς 16 Αὐγούστου. Ὅπως ἴσως, ἡ
 σημερινὴ ὀνομασία τῆς εκκλησίας εἶναι νεώτερη και ἡ παλιὰ — ἀπὸ τὴν ὁποία ὀνομάστηκε
 και ὁ οικισμὸς Νύφι — λησμονήθηκε. Για παρόμοιες περιπτώσεις σὲ ναοὺς τῆς Μέσα Μά-
 νης, βλ. Ν. Δ ρ α ν δ ά κ η, Δεόμενοι Ἄγιοι ἐπὶ τοῦ τεταροσφαιρίου ἀφίδος εἰς εκκλη-
 σίας τῆς Μέσα Μάνης. Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν IV (1971), τεῦχος 2, σελ.
 232 - 239. Ἐάν τὴν ὀνομασία τῆς μονῆς και τὸ τοπωνύμιο ἐκφράζον μιὰ προγενέστερη
 μνήμη πού συσχετίζεται με τὴν πηγή (νύμφη ἢ ἄλλη θεότητα), αὐτὸ μόνον μιὰ σκαφικὴ
 ἔρευνα στή θέση Κουρνός θά μπορούσε νά τὸ ἐξακριβώση. Ἡ προφορικὴ παράδοση τῆς
 περιούχης μνημονεύει ἀνδρική μονή, χωρὶς ἄλλα συγκεκριμένα στοιχεῖα. Ν. Β ἔ η ς, Ἐκ-
 φρασις κώδικος τῆς μητροπόλεως Μονεμβασίας και Καλαμάτας: ΔΙΕΕ, 6 (1901), σελ.
 195 (πράξη τοῦ 1810): «τὸ μοναστήριον τὸ κεκλημένον τὸ ἐπ' ὀνόματι τῆς κυμήσεως
 μητρὸς τοῦ θ[εο]ῦ και ἐπὶ λεγόμενον τοῦ Κουρνοῦ». Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο ς, Συμβολὴ
 εἰς τὴν εκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Μάνης: Θεολογία 27 (1956), σελ. 558, σημ. 6: «Τοῦ-
 το εἶναι ἰδιοκτησία τῆς οἰκ. Οἰκονομάκου - Καραντάνη και ἔλαβε τὸ ὄνομα του ἐκ τῆς ἐν-
 ταῦθα ὑπαρχούσης πηγῆς, τοῦ Κρουνοῦ — Κουρνοῦ». Δημητράκος - Μεσίσκλης, σελ. 230:
 «Κουρνός λέγεται τὸ ὄνομαστὸ για τὴν κρύα βρύση του μοναστηρίου ΒΑ. τοῦ βουνοῦ Ἄγ.
 Πελαγιάς τῆς Θεοτόκου, ἀπὸ τὴν ὁποία πῆρε τὸ ὄνομα Κουρνός = Κρουνοῦ, κρήνη, βρύ-
 ση». Ἐ λ ἔ ν η Δ. Μ π ε λ ι ἄ, Μοναστηριακά Λακωνίας: Λακωνικὲς Σπουδὲς 1 (1972),
 σελ. 357 και σημ. 1 (Παράρτημα Β': Αὐτὰ ἔγγραφα — 1. Κατάλογος τῶν Μοναστηρίων
 τῆς Ἀνατολικῆς Σπάρτης: Τμήμα Κολοκυνθίου): «Εἰς Νυφοδρίαλο και Κουρνὸ ἡ Κοί-
 τῆς τῆς Θεοτόκου» (= ΓΑΚ, Ὑπουργεῖον Ὁρησκείας, Φάκ. 19, Μοναστηριακά, 13
 Ἀὐγ. 1829). Για τὴν Ἐπισκοπὴ Λαγείας: Τ. Γ ρ ι τ σ ὀ π ο υ λ ο ς, Σπάρτης - Μονεμ-

αί. και τὸ ὁποῖο ὁ Forster, στὰ 1903, χαρακτηρίζει ὡς μισοσειπωμένο, σήμερα ἀπομένουν ἐλάχιστα γκρεμισμένα τμήματα, κυρίως ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ τοιχοδομία του, καὶ μόνον ἔχνη ἀπὸ τοὺς ἐσωτερικοὺς διαχωριστικοὺς τοίχους ὀρισμένων ἀπὸ τοὺς χώρους του. Τὰ ὑπολείμματα αὐτὰ δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν κάποια ἀσφαλῆ χρονολόγηση τοῦ κτίσματος, ἀλλὰ μονάχα σὲ σύγκριση μὲ ἄλλες κατασκευὲς τῆς Μέσα Μάνης θὰ ἀποτολμούσαμε τὴν ὑπόθεσιν πὼς δὲν εἶναι παλαιότερο ἀπὸ τὸν 17ο αἰώνα.

Σὲ ἓνα δεύτερο καὶ χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ μοναστηριῦ, ὑπάρχει μιὰ τριμερὴς κατασκευὴ πού ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία συνεχόμενα πυργόσπιτα (Πίν. Β' - 1). Τὸ μεσαῖο, πού δείχνει παλαιότερο, εἶναι κτίσμα τοῦ 19ου αἰ., τὸ ὁποῖο ὅμως ἔχει ὑποστῆ πολλὰς μετατροπές. Καὶ τὰ τρία πυργόσπιτα εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ τοὺς ὀγκόλιθους καὶ τὸ ἀρχαῖο ὕλικό πού προέρχεται κυρίως ἀπὸ τὰ δύο δωρικὰ κτίρια τῶν Κιονίων. Διακρίνονται ἐνσωματωμένα παντοῦ τμήματα ἀπὸ τὰ ἐπιστύλια, καθὼς καὶ ἀπὸ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Ἡ ἐσωτερικὴ, πρὸς Β., ὄψη ἀπὸ τὰ τρία πυργόσπιτα ἀνοίγεται σὲ ἓνα μικρὸ προαύλιο πού ἀνήκει ταυτόχρονα καὶ στὴ μικρὴ ἐκκλησία. Τὸ οἰκοδομικὸ ὕλικό τῆς ἐκκλησίας εἶναι καὶ αὐτὸ ἐπίσης ἀρχαῖο. Πρόκειται γιὰ ἓνα μονόχωρο ναῦδριον μὲ κεντρικὸ ἐξάγωνο τροῦλλο — τύπος ἀρκετὰ παραπλήσιος μὲ τὸν τροῦλλο τῆς ἐκκλησίας στὴ μεταβυζαντινὴ μονὴ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος κοντὰ στὴ Γωνέα τῆς κοινότητος Κότρωνα. Ἡ στέγη τῆς ἐκκλησίας καὶ ὁ τροῦλλος της καλύπτονται ἀπὸ σχιστολιθικὰς πλάκες. Τὸ κωδωνοστάσιο εἶναι μιὰ νεώτερη κατασκευὴ. Στὴ μέση τοῦ ὕψους του ἔχει δύο μικρὰς ἀψίδες πού χωρίζονται ἀπὸ ἓνα κιονίσκο, ὁ ὁποῖος φέρει ἓνα βυζαντινὸ ἐπίκρανο μικρῶν διαστάσεων. Οἱ πολλαπλὰς μετατροπές πού μέχρι πρόσφατα ἔχει ὑποστῆ ἡ ἐκκλησία, τὰ ἐξωτερικὰ ἐπιχρίσματα καὶ τὰ πολλὰ στρώματα μὲ ἐπιζωγραφήσεις στὶς ἐλάχιστες τοιχογραφίες πού ἀπομένουν, καθὼς καὶ ἡ ἀπουσία κτιτορικῆς ἐπιγραφῆς (τὸ στρώμα τοῦ ἀσβέστη στὸ ἐσωτερικὸ εἶναι παχὺ) δυσκολεύουν τὴν χρονολόγηση. Δὲν δείχνει πάντως νὰ εἶναι νεώτερη ἀπὸ τὴν μονή. Μιὰ παλαιότερη κατασκευὴ στὴ θέση τοῦ ναΐσκου δὲν θὰ μᾶς ξένιζε. Ἡ πηγὴ, τὸ οἰκοδόμημα καὶ τὸ γειτονικὸ ἀρχαῖο ἱερό, καθὼς καὶ ἡ παρουσία μιᾶς παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας στὸν γειτονικὸ "Ἁγιο Κυπριανό, ὑπόσχονται πολλὰ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ἀρχαιότερου ναοῦ στὴ θέση — ἢ κοντὰ στὴ θέση — τῆς ἐκκλησίας τοῦ Κουρνοῦ. Ἐξάλλου, ἐκκλησίες παλαιότερες ἀπὸ τὸν 10ο αἰ. ὑπάρχουν καὶ στὸ Πανόρο ('Ἁγία Θέκλα ἢ 'Ἁγιά - Θέκλη στὴ ντοπιολαλιά, "Ἀη - Στράτηγος ἢ Στράτηγος κ.ἄ.).

Βασίλειος Μητρόπολις: ΘΗΕ, τ. ΙΑ', λ. Μονεμβασία, σ. 361 - 364 καὶ τ. Η', λ. Μάνη, σ. 566 - 567. Β. 'Αττὴς, 'Επισκοπαὶ καὶ 'Επίσκοποι Μάνης. 'Ανάτυπο ἀπὸ τὸν "Ἐκκλησιαστικὸ Φάρο" — Ἀλεξάνδρεια. Τεῦχ. ΝΒ' (1951 - 52). Ἀθήναι 1970. Σελ. 174 κ.π.

Τὰ τέσσερα κατὰ ὕψος μεγάλα ἐπίπεδα στά ὁποῖα, κατὰ σειρά, βρίσκονται τὸ μοναστήρι καὶ ἡ παράλληλα πρὸς αὐτὸ πρώτη πηγὴ, τὰ πυργόσπιτα καὶ ἡ ἐκκλησία, ἡ δεύτερη—κεντρικὴ—πηγὴ καὶ τὸ ἀμέσως ἀπὸ κάτω ὀρθογώνιο κτίσμα - «δεξιαμενὴ» (;), δείχνουν μιὰ πολὺ παλιὰ διαμόρφωση αὐτοῦ τοῦ χώρου, γιὰ τὴν ὁποία εἰκάζουμε πὼς ἐκτὸς τοῦ ὅτι προσέδινε μιὰ σχεδιοποιημένη κατασκευαστικὴ ἔμφαση στὸ χῶρο γύρω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ πηγὴ, παράλληλα ἀκολουθοῦσε καὶ τὶς ὑψομετρικὲς καμπύλες τῶν ὑπωρειῶν τοῦ ὄρειου ὄγκου στὸν ὁποῖο ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς ἡ ὑδάτινῃ ροῇ ποῦ καταλήγει στὸν Κουρνό. Θὰ πρέπει ἐπομένως νὰ ἀναζητήσουμε καὶ μιὰ παράλληλη κατασκευὴ ὑδραγωγείου ποῦ θὰ ἐξυπηρετοῦσε κυρίως τὴ φρουρικὴ ἐγκατάσταση.

Ἐνα ἀρχαῖο λιθόστρωτο ποῦ ὀδηγεῖ ἀπὸ τὴν πηγὴ τοῦ Κουρνοῦ στὸ ὄροπέδιο καὶ στὴ θέση Κιόνια, εἶχε μῆκος περισσότερο ἀπὸ 800 μ. Τὸ σύνολο τοῦ σωζόμενου τμήματός του δὲν ξεπερνᾷ τὰ 200 μ. Σὲ ὀρισμένα σημεῖα διακόπτεται ἀπὸ χωράφια, τὶς μάντρες τους ἢ καὶ ἀπὸ ὀρισμένες κατασκευές (σπίτια, ἐκκλησίες), ποῦ οἱ νεώτερες καὶ καλύτερα διατηρημένες ἀνήκουν στὸν 17ο - 18ο αἰώνα. Ἐδῶ ἀφθονεῖ τὸ κατακερματισμένο ὕλικὸ ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα κτίρια τῶν Κιόνιων. Ἡ ὁδοποιία (Πίν. Β'-2) — σὲ ὀρισμένα σημεῖα τὸ κατάστρωμα ἔχει πλάτος περισσότερο ἀπὸ 5 μ. — εἶναι πολὺ ἐπιμελημένη: στὴν οὐσία πρόκειται γιὰ ἐνιαία ἐπιφάνεια ποῦ σχηματίζεται μὲ μιὰ ἰδιαίτερα προσεγμένη λάξευση τοῦ πετρώματος, ποῦ εἶναι ὁ «μέλας λίθος», δηλαδὴ ὁ σκληρὸς φαιοκύανος, μὲ τὶς ἐρυθρωπὲς ἀποχρώσεις, ἀβυσσολίθος τῆς περιοχῆς. Ὅπες ἀνασχέσεως λίθινων ὄγκων συναντοῦμε ἀκόμα σὲ ὀρισμένα σημεῖα τοῦ δρόμου. Ἐπίσης, παρατηροῦμε ὅτι σὲ ὅλη σχεδὸν τὴν ἔκταση τῆς διαδρομῆς αὐτῆς πρὸς τὰ Κιόνια, οἱ παρειές τοῦ ὕψωματος εἶναι ἔτσι διαμορφωμένες, ὥστε μιὰ καταγωγὴ νὰ γινόταν ἀπρόσκοπτα καὶ γιὰ περισσότερους ἀπὸ ἓνα ὄγκους ταυτόχρονα. Παράλληλα, ὁ δρόμος αὐτὸς ἀποτελεῖ καὶ μιὰ μνημειακὴ εἴσοδο πρὸς τὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ¹.

Σὲ πολλὰ σημεῖα αὐτῆς τῆς διαδρομῆς παρατηροῦμε ἴχνη λιθοτομίας στοὺς ἐπιβλητικὸς βράχους. Τὸ πλῆθος ἀπὸ ἴχνη τομῶν καὶ ἰσχυρῶν πελεκήσεων, καθὼς καὶ ὅ,τι ἀπομένει ἀπὸ τὴ λιθοκοπία, μαρτυροῦν μιὰ ἐντατικὴ ἐκμετάλλευση τοῦ πετρώματος σ' αὐτὴ τὴ θέση ὡς μιὰ σχετικὰ νεώτερη ἐποχὴ. Ὁ τρόπος λατομείας εἶναι βασικὰ ἐπιφανειακὸς καὶ κλιμακωτός.

1. Μιὰ ἄλλη ὁδοποιία, ἀπὸ τὶς καλύτερα διατηρημένες στὴν περιοχὴ τῆς ὄρεινῆς Ἀνατολικῆς Μάνης, ὀδηγεῖ ἀπὸ τὴ Λάγια στὸ Ὄρος. Τὰ ἀρχαῖα σωζόμενα τμήματα τοῦ λιθόστρωτου (ἔχει ἀνακατασκευαστῆ σὲ πολλὰ σημεῖα) ἀνήκουν πιθανώτατα στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια. Ὁ ἄλλος σημαντικὸς ἀρχαῖος δρόμος τῶν λατομείων Προφ. Ἡλία, ἂν καὶ ἔχει ὑποστῆ τὴ νεώτερη ἀνακατασκευὴ τῆς «Marmor», μπορεῖ νὰ ἀποκατασταθῆ θανάσιμα.

Γενικά, πρόκειται για ένα κάθετο λατομεῖο. Ἀνάμεσα στους ὄγκους τῶν βράχων εἶχαν ἀφήσει μεγάλα ἐλεύθερα ἐπίπεδα, τὰ ὁποῖα σέ πολλά σημεῖα ἦταν ἔτσι διαμορφωμένα τεχνητά, ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν μιὰ ἀνετη πρώτη ἀδρομερῆ κατεργασία τῶν ὄγκων. Ὅμως, τὸ κυρίως τμήμα τῶν λατομείων βρίσκεται νότια ἀπὸ τῆ θέση Κιόνια (Πίν. Γ' - 3).

Τὸ μικρὸ ὄροπέδιο Κιόνια εἶναι μιὰ τράπεζα μὲ ἀρκετὰ ὀμαλὴ τὴν κλίση στὰ πλάγια πρανή. Ἀπὸ τῆ θέση αὐτή, πού ἀνοίγεται ἐλεύθερα πρὸς τὸ Λακωνικὸ κόλπο, ἢ θεὰ πρὸς τὶς ἀκτὲς τῆς Ἀνατολικῆς Μάνης, πρὸς τὸ ἀκρωτήριο Μαλέας, πρὸς Α., καὶ τὰ Κύθηρα, πρὸς ΝΑ., εἶναι ἀπόλυτα ἐλεύθερη. Ἀπὸ τὸ σημεῖο πού βρίσκονται τὰ δύο δωρικὰ κτίρια, ἐλέγχεται ἡ κυρίως διάβαση πρὸς τὴ νότια ἀκτὴ, πρὸς τὸ σημερινὸ Σολοτέρι. Στὴν ἀρχαιότητα ὁ ἐλεγχος γινόταν κυρίως ἀπὸ τὸ μικρὸ ἔξαρμα πρὸς Ν., ὅπου στὶς μέρες μας τοποθετήθηκε δείκτης ἀπὸ τῆ Γεωγραφικὴ Ὑπηρεσία Στρατοῦ. Ἡ θέση αὐτὴ ὀνομάζεται Χαλόπυργος. Οἱ βραχώδεις ὄγκοι ΒΔ. καὶ πίσω ἀπὸ τὰ δύο δωρικὰ κτίρια εἶναι τὸ σημεῖο τῆς καθαυτῆς ζώνης λατομήσεως καὶ ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος φυσικοῦ τείχους πρὸς τὰ δυτικά. Τὰ δύο δωρικὰ κτίρια, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα κτίσματα τοῦ ἱεροῦ, βρίσκονται στὴ ΝΑ. πλευρὰ τοῦ ὄροπέδιου¹. Γύρω ἀπὸ αὐτά, ἢ εἰκόνα τῆς διαμορφώσεως τοῦ χώρου σήμερα εἶναι ἐντελῶς ἀλλοιωμένη, δεδομένου ὅτι τὰ Κιόνια ὑπῆρξαν ἀγροὶ πού καλλιεργοῦνταν ἐντατικὰ ὡς τὰ πρόσφατα χρόνια². Οἱ ἀγροὶ αὐτοὶ τώρα εἶναι βοσκότοποι. Εἰδικά, στὴ θέση ὅπου τὰ δύο δωρικὰ κτίρια, τὸ ἔδαφος εἶχε ἐξομαλυνθῆ: εἶχε γίνεῖ ἓνας κανονικὸς ἐκβραχισμός, ὥστε νὰ διαμορφωθῆ τὸ ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο θεμελίωσαν τὰ οἰκοδομήματα. Τὸ δά-

1. Bursian, Ueber das Vorgebirg, σελ. 792: «Westlich unmittelbar neben der Kuppe findet sich eine kleine Hochebene, auf der man die Grundmauern und Ruinen von zwei unmittelbar neben einander liegenden dorischen Tempeln antrifft, beide aus weissgrauem in dieser Gegend in grossen Massen brechenden Marmor, auf einer niedrigen κρηπίς aus demselben Material ruhend: der Eingang ist bei beiden im Osten». Πρβλ. Geographie, σελ. 149. Forster (apud Woodward, σελ. 253): «These two temples both lie to the north of the ridge which forms the backbone of the promontory and intersects the plateau on which the site lies. (...) The temples, according to the French explorers, «belong to the time of the decline of Greek architecture». Πρβλ. Curtius (σελ. 325, σημ. 64): «Der Baustyl verräth eine sehr späte Zeit». Bursian (στὸ ἴδιο, σελ. 794): «...die Erbauung dieses Tempels den Zeiten des Verfalls der griechischen Architectur angehört». Forster (στὸ ἴδιο): «It is possible that the temples were built first, perhaps in connection with the fountain of Kourno, and that the town afterwards grew up round them».

2. Δὲν θὰ συμφωνήσουμε μὲ τὸν Forster πού πιστεῖει πὸς «owing to the fact that there is practically no soil, it is unlikely that excavation on the site would be of any use». Συμβαίνει ἀπλῶς οἱ ριχτὲς πέτρες νὰ ἔχουν σκεπάσει σὲ μεγάλη ἔκταση τὸ ἔδαφος καὶ νὰ κρύβουν μιὰ πλούσια ἐπιχωμάτωση. Εἶναι ζήτημα καθαρισμοῦ τοῦ χώρου.

πεδο τοῦ σηκοῦ τοῦ μικρότερου ἀπὸ τὰ δύο κτίρια ἔχει ὕψομετρικὴ διαφορά 1,50 μ. ὡς πρὸς τὸ δάπεδο τοῦ σηκοῦ τοῦ μεγάλου. Τὰ δύο κτίρια (ἀπόσταση, λιγώτερο ἀπὸ 50 μ.), μεταξύ τους δὲν εἶναι παράλληλα: ὁ μέγιστος ἄξονας τοῦ μεγάλου δωρικοῦ κτιρίου ἔχει κατεύθυνση ἀπὸ ΒΔ. — ΝΑ., ἐνῶ τοῦ μικροῦ εἶναι ἀπὸ Α. — Δ. (Βλ. Architecture II. 1: τοπογραφικὸ σχέδιο καὶ Woodward, σελ. 254, fig. 3a, b). Τὸ οἰκοδομικὸ ὕλικὸ τῶν δύο κτιρίων προέρχεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ γειτονικὸ λατομεῖο. Στους ἀναριθμητοὺς ἀναλημματικοὺς τοίχους ποὺ χωρίζουν τοὺς ἀγρούς μποροῦμε νὰ βροῦμε ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ οἰκοδομικὸ ὕλικὸ τῶν ἀρχαίων κτισμάτων. Ἐνα πλῆθος ἀπὸ ἀρχαῖα λίθινα ἢ μαρμάρινα μέλη, ὅπως ἐπιστέφεις καὶ τμήματα ἀπὸ ἐπιτύμβιες στῆλες, βάσεις βωμῶν, κιονίσκοι, βάσεις ἀγαλμάτων, ἀετωματικὲς ἀπολήξεις ἀπὸ στῆλες ἢ καὶ ἀπὸ μεγαλύτερες μνημειακὲς κατασκευές, βρίσκονται σπασμένα ἀνάμεσα στοὺς λιθοσωροὺς (Πίν. Δ' - 1 καὶ Πίν. Δ' - 2). Ἀναζητήσαμε, ἀλλὰ στάθηκε ἀδύνατο πρὸς τὸ παρὸν νὰ βροῦμε ἔστω καὶ ἓνα ἐνεπίγραφο τμῆμα. Γιὰ νὰ ἀποκατασταῖ ἡ εἰκόνα τοῦ ἱεροῦ, θὰ πρέπει νὰ προηγηθῇ ἓνας πολὺ προσεκτικὸς καὶ μεθοδικὸς καθαρισμὸς. Ἀναριθμητὰ εἶναι ἐπίσης τὰ ἀρχαῖα μέλη ποὺ κύλισαν ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ ὄροπεδίου πρὸς τὰ κάτω, στὶς πλαγιὲς καὶ στοὺς γκρεμοὺς ποὺ ἀνοίγονται γύρω του.

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὰ δύο δωρικά κτίρια, πρὸς ΒΔ., ὑπάρχει μιὰ μεγάλη κυκλικὴ δεξαμενὴ, ποὺ ὅταν καθαρισθῇ θὰ πρέπει νὰ ἀποκαλύψῃ ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ σύστημα ὕδρευσεως ποὺ, ὅπως ὑποθέτουμε, τροφοδοτοῦσε μὲ νερὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο τοῦ ἱεροῦ. Θὰ πρέπει ἴσως νὰ περιμένουμε ἓνα εὐρὸ σύστημα σωληνώσεων ποὺ ἀπὸ τὴν πηγὴ στῆ θέση Κουρνὸς μετέφερε τὸ νερὸ ἐδῶ, καθὼς καὶ στὰ ἄλλα σημεῖα τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Κιόνιων. Κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν δύο δωρικῶν κτιρίων καὶ πρὸς Ν. ὑπάρχει μιὰ κυκλικὴ κατασκευὴ ποὺ ὅμως, ἂν δὲν ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τίς πέτρες καὶ τὰ χῶματα ποὺ ἔχουν συσσωρευθῇ καὶ καλύπτουν τὸ στόμιό της, εἶναι δύσκολο νὰ ἀποφασίσῃ κανεὶς ἂν πρόκειται γιὰ μιὰ δεύτερη, μεγαλύτερη, δεξαμενὴ ἢ γιὰ ἓνα ἀποθέτη.

Θὰ πρέπει ἐδῶ νὰ σημειώσουμε πὼς προξενεῖ μεγάλη ἐντύπωση ἡ ἀπουσία κάποιας κεραμεικῆς σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν ἔκταση. Ἐλάχιστα ἀκόσμητα καὶ χονδροειδῆ ὄστρακα βρίσκονται μόνο στῆ διαδρομὴ ἀπὸ τὸν Κουρνὸ στὰ Κιόνια. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἀνήκουν στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ συνολικὴ ἔκταση τῆς περιοχῆς στὴν ὁποία ἀνήκουν τὰ κτίσματα καὶ οἱ διαμορφωμένοι ἐλεύθεροι χῶροι τοῦ Κουρνοῦ εἶναι περίπου 1,2 ἑκτάρια, τῶν Κιόνιων (περιοχὴ ἱεροῦ καὶ νεκροταφείου) περίπου 4,5 ἑκτάρια.

Ἡ ἐντύπωση ποὺ δημιουργεῖ στὸ σημερινὸ ἐπισκέπτη ἡ εἰκόνα ποὺ παρουσιάζουν τὰ δύο δωρικά κτίρια, εἶναι ἡ συστηματικὴ κατεδάφιση ὅσων ἀπὸ τὰ τμήματά τους εἶχαν ἀπομείνει ὄρθια, καὶ στῆ συνέχεια, ἡ ἀπογύμνω-

ση από τὸ οἰκοδομικὸ ὕλικό τους, ποὺ ἀκολούθησε μιὰ βίαιη — φυσικὴ ἢ μὴ — καταστροφὴ ποὺ πιθανώτατα ἐπλήξε σὲ κάποια περίοδο τὴν περιοχὴ αὐτή. Τὴν παραπάνω ἐντύπωση ἐνισχύει τὸ γεγονός ὅτι ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς ἀπὸ τὰ μέλη τῶν δύο κτιρίων εἶναι συσσωρευμένοι στὴν πλευρὰ ποὺ ὀδηγεῖ πρὸς τὰ κάτω, στὸν Κουρνό, ὅπως καὶ στίς κατωφείεις καὶ τὰ μονοπάτια ποὺ ἀπὸ τίς πλαγιὰς τοῦ ὄροπέδιου κατευθύνονται πρὸς τὴν παραλία καί, κυρίως, πρὸς τὸν ὄρμο Σολοτέρι. Οἱ Le Bas καὶ Landron βρῆκαν ὄρθια, in situ, πολὺ περισσότερα τμήματα ἀπὸ τὴν ἀνωδομὴ τῶν δύο κτιρίων.

Γ') Η ΑΠΟΣΤΟΛΗ LE BAS. Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑΣ ΕΥΓΕΝΙΟΣ LANDRON

Τὴν πρώτη συστηματικὴ ἔρευνα στὴν περιοχὴ τῶν Κιονίων, τὴ μελέτη καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἀποκατάσταση τῆς μορφῆς τῶν δύο δωρικῶν κτιρίων, ἐπιχείρησε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1843 ἡ ἐπίσημη ἐπιστημονικὴ γαλλικὴ ἀποστολὴ¹, ποὺ μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἱστορικὸ καὶ ἐπιγραφικὸ Φίλιππο Le Bas (1794 - 1860) καὶ τὸν ἀρχιτέκτονα Εὐγένιο Landron (1816(1820;) — 1895) πραγματοποιήσε μιὰ ιδιαίτερα σημαντικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μελέτη πολλῶν ἀρχαίων θέσεων καὶ μνημείων τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Μ. Ἀσίας. Στὸν Salomon Reinach χρωστᾶμε τὸ σχολιασμὸ στὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀποστολῆς Le Bas, ἀλλὰ καὶ τίς προσπάθειες γιὰ νὰ βρεθοῦν κάποια μόνον ἀπὸ τὰ χαρτιὰ ποὺ ἐκεῖνος ἄφησε: ἡ μικρὴ ἀποσπασματικὴ εἰσαγωγὴ στὸ «Ἀρχαιολογικὸ Ταξίδι», καθὼς καὶ σπαράγματα ἀπὸ τὸ «Ὀδοιπορικόν»² του. Ἐννιά χρόνια ἀργότερα μετὰ τὴν ἐκδοσὴ Reinach, τὸ 1897, ὁ γιὸς του, ὁ γιατρὸς Léon Le Bas, παραχωρεῖ στὸ περιοδικὸ Revue Archéologique ἓνα μικρὸ μέρος ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ πατέρα του, ποὺ λίγο ἀργότερα τυπώνει σὲ βιβλίον μὲ ἔξοδα δικὰ του. Τὰ παραπάνω, μαζὶ μὲ τίς ἀναφορὰς

1. B. Stark, Handbuch der Archaeologie der Kunst. Erste Abtheilung: Systematik und Geschichte des Arch. d. Kunst. Leipzig 1880, σελ. 239. A. Lovinensco, Les voyageurs français en Grèce au XIXème siècle (1800 - 1900). Paris 1909. Σελ. 120 κ.π. (§ 8 καὶ § 9).

2. Reinach, ὅ.π., Introduction, σελ. VII κ.π. καὶ σελ. 1 - 26. Στὸν πρόλογο τοῦ «Ὀδοιπορικοῦ» ὁ Le Bas ἀναφέρει γιὰ τίς σημειώσεις ποὺ κρατοῦσε κάθε βράδι (σελ. XXIV), ἐνῶ ὁ Reinach στὸ τέλος τοῦ κειμένου τονίζει πὼς στάθηκε ἀδύνατο παρὰ τίς παρατεταμένες ἔρευνες ποὺ ἔκανε νὰ βρῆ τὰ σημειωματάρια τοῦ «Ταξιδιοῦ». Μιὰ νέα ἔρευνα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση θὰ εἶχε ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιὰτὶ δὲν θὰ φώτιζε μόνο μέρος ἀπὸ τὰ ὅσα προβλήματα θέτει ἡ ἔλλειψη κειμένου καὶ σχολιασμοῦ — κυρίως γιὰ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ - τοπογραφικὸ τμήμα — ἀλλὰ θὰ ἐρμήνευε καὶ μιὰ ὀλόκληρη προκαθορισμένη ἰδεολογικὴ ἀπόψη τοῦ Le Bas γιὰ τὰ προβλήματα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας καὶ τῆ μεταξὺ τους διασύνδεση. Τέλος, θὰ εἶχαμε τὴν εὐκαιρία μιᾶς συγκρίσεως μὲ τὸν Reinach καὶ τὸ νεο-ἰδεαλισμὸ τῆς σχολῆς ποὺ διαδέχεται τὸν θετικιστικὸ ἱστορισμὸ τῶν κοντιστῶν. Τὸ σχέδιον γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ ἔργου τῆς ἀποστολῆς στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Μ. Ἀσία, στὸν Reinach, ὅ.π., Avant-Propos, σελ. XX.

πού ο Le Bas στέλνει στο ύπουργείο παιδείας από την 'Ελλάδα και τη Μ. 'Ασία (δημοσιεύτηκαν επίσης στη *Révue Archéologique* βλ. Πηγές)¹ συνθέτουν μιὰ αποσπασματική, αλλά πάντως αρκετά έπαρκη, αυτοβιογραφική εικόνα τής προσωπικότητας του έρευνητή και παρέχουν όρισμένες σημαντικές αναφορές στο ιδεολογικό², έπιστημονικό³ και στο πολιτικό πλαίσιο τής αποστολής.

Η έκλογή τής έρευνας στο χώρο των Κιονίων θα μπορούσε ασφαλώς να συνδεθί με το γενικό έρευνητικό πρόγραμμα που ο Le Bas είχε ύποβάλει στον ύπουργό τής παιδείας Villoison στις 29 'Οκτωβρίου 1842 (*Reinach*, ό.π., Introduction). Μιὰ από τις έπιδιώξεις του είναι ή ταύτιση των αρχαίων πόλεων, όπως και ή ανασκαφή τής ευρύτερης περιοχής κοντά σε θρησκευτικά και πολιτικά κέντρα, ή πιό ειδικά, ή έρευνα που σχετίζεται με τα λεγόμενα Κοινά των 'Ελλήνων, τις όμοσπονδίες πόλεων και «τους

1. Η 6η αναφορά είναι για τη Λακωνία. Βασικά, περιέχει πληροφορίες για τις έπιγραφές και για όρισμένες από τις αρχαιότητες τής Σπάρτης. Μέρους από τις λακωνικές έπιγραφές, ο Le Bas έχει ήδη ύπομνηματίσει στους τόμους τής *Expédition de Morée* και στον τόμο I του «tirage a part in 80». Στην 9η αναφορά (10 'Οκτωβρίου 1843) περιγράφει τη διαδρομή και τις αρχαιότητες Γυθείου, 'Ελους, Κυπαρισσίας - 'Ασωπού, 'Ακρινών. Μιλά γενικά, χωρίς να αναφέρεται ιδιαίτερα στα μνημεία και τις αρχαίες θέσεις τής Λακωνικής Μάνης.

2. Το έρευνητικό πρόγραμμα του Le Bas όριοθετεί μιὰ νέα έποχή στο χώρο τής αρχαιολογίας. Οι έπιλογές που κάνει σε πολλές από τις θέσεις, τις αρχιτεκτονικές ένότητες και τα μνημεία του έλληνικού και του μικρασιατικού χώρου, καταδειχνουν τους προσανατολισμούς μιās κριτικής στάσεως—που μόλις αρχίζει να παίρνει κάποια μορφή—στα πράγματα τής αρχαιολογικής τεκμηρίωσης τής ιστορίας. Εικάζουμε λοιπόν ότι ή έκλογή του χώρου στα Κιόνια δεν αποτελεί ένα συμπτωματικό γεγονός, ούτε και βασίστηκε στην αίσθηση που έτσι κι αλλιώς θα προξενούσε ή περιγραφή μιās ανεξερευνήτης και περίπου άγνωστης θέσεως του αρχαίου κόσμου. Και πιστεύουμε πως τα «χαμένα» σημειωματάρια και το ήμερολόγιο ταξιδιού του Φίλιππου Le Bas, καθώς και ή ολοκλήρωση του «'Οδοιπορικού», θα μās διαφώτιζαν πολύ ως προς τα παραπάνω. Για τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς τής ιστοριογραφίας στην περίοδο 1750 - 1850, που κατ' επέκταση θα καθορίσουν και τους τρόπους τής συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας στα τέλη του 19ου - αρχές του 20ου αιώνα, βλ. στο ιδιαίτερα σημαντικό έργο των Nicole Loraux και Pierre Vidal - Naquet, *La formation de l' Athènes bourgeoise: Essai d' historiographie 1750 - 1850*. Στη συλλογή κειμένων «Classical Influences on Western Thought A.D. 1650 - 1870». Έκδοση R. Bolgar, Cambridge University Press 1978, σελ. 169 - 222.

3. Κάνοντας τον απολογισμό του έπιγραφικού, κυρίως, μέρους τής αποστολής, ο Le Bas θεωρεί πως αυτό, αν δεν είναι απλώς ισότιμο, ίσως να ξεπερνά και τα αποτελέσματα τής έρευνας «από την έποχή του Κυριακού του 'Αγκωνίτη ως τους κ.κ. Ross και Fellows». Σε μιὰ συγκριτική 4000 έπιγραφών φαίνεται τουλάχιστον παράδοξο το γεγονός ότι ή αποστολή δεν βρήκε ούτε μιὰ έπιγραφή στα Κιόνια. Για τη συμπλήρωση του έργου τής αποστολής Le Bas από τους Foucart και Waddington, βλ. Stark, ό.π., σελ. 329.

κάθε λογῆς συνδέσµους πού ὁ θεσµός τους εἶχε γενικευτῆ στήν Ἑλλάδα ἤδη ἀπό τήν ἐποχὴ τῆς μακεδονικῆς ἐπικυριαρχίας καί πού κατάφεραν νά ἐπιβιώσουν στήν περίοδο τῆς ρωµαϊκῆς κατακτῆσεως, ἀλλά καί μέχρι τὰ ὕστατα αὐτοκρατορικά χρόνια» (Reinach, ὁ.π., Introduction). Στόχος του εἶναι νά φωτίση τή δηµόσια καί τήν ἰδιωτικὴ ζωὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, βασικά ἐκείνης τῆς περιόδου «πού ἡ ἱστορία τοὺς ἐγκαταλείπει, πού ἐξακολουθοῦν νά ἀποτελοῦν ἓνα ἔθνος, ἀλλά πού ἔπαψαν πιά νά εἶναι ἓνας μεγάλος λαός».

Ἡ ἀποστολὴ θά ἐντοπίση τὴ μελέτη της στὶς θέσεις, πόλεις καί κώμες τοῦ Κοινοῦ τῶν Λακεδαιµονίων καί τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἐλευθερολακῶνων στὸ χῶρο τῆς Λακωνικῆς καί Μεσσηνιακῆς Μάνης. Μὲ ἐξαιρέση τὴν τοπογραφικὴ καί ἀρχιτεκτονικὴ ἔρευνα στὰ Κιόνια, γιὰ τὴν ὑπόλοιπὴ Μάνη ἡ ἔρευνα θά περιοριστῆ στήν ἐπισήμανση τῶν θέσεων καί στήν ἀναζήτηση τῆς ἐπιγραφικῆς τεκμηρίωσης τῶν περιοικίδων πόλεων. Τῆ θέση τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ στὰ Κιόνια ἔχουν ἐπισηµάνει πρῶτοι οἱ σύντροφοι τοῦ συνταγματάρχου J. M. Bory de Saint - Vincent, τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς τοῦ Μοριᾶ¹. Ἄλλὰ

1. «En remontant la côte du Magne oriental, nous aperçûmes d'abord sur les hauteurs le grand et long bourg de Lagia (...). Le sommet de la chaîne, qui le domine en arrièrre, n' a pas moins de 900 metres; (...) Pakhianika dans la montagne, à mi-côte le monastère de Kournos, où sont les ruines de temples antiques...» (Relation, σελ. 443. Βλ. παρ. σελ. 84, σμ. 2. Revue trimestrielle (1830), σελ. 230: «Reconnaissance du cours de l' Eurotas et Voyage en Laconie (...) par M. P u i l l o n de Bobelaye (sic), Capitaine au corps des ingénieurs — géographes». Στὴ σελ. 249, τὸ δρομολόγιο. Στὴ σελ. 250, ἡ ἀναφορὰ στήν ἀναζήτηση τῶν λατομείων, κυρίως τοῦ ἀρχαίου πράσινου λίθου» (le vert antique). Γιὰ τίς µανιάτικες ταλαιπωρίες τους ὁ Le Bas θά γράψῃ στὴ μητέρα του (Καλαµάτα 23 Ἰουλίου 1843): «...des arides et sauvages contrées du Magne où nous venons de passer quinze jours, a la fatigue près qui a été extrême (car j'ai continuellement fait la route a pieds sur des rochers ou sur des pierres, la terre étant presque inconnue dans la presque l'le occidentale de la Laconie...)» (R.A., σελ. 259). Βλ. καί τὸ σχόλιο Reinach στὸν πίν. 96. Σὲ ἓνα γράμμα του πρὸς τὸν φιλόλογο Adolphe Régnier (Reinach, σελ. 138 — χωρὶς ἡμερομηνία), ὁ Le Bas δίνει σύντομα τὸ ὄδοιπορικὸ στὴ Λακωνικὴ καί τὴ Μεσσηνιακὴ Μάνη: « Dans cette excursion pedestre de vingt jours, j'ai visité successivement les lieux où furent Las, Hypsos, Pyrrhicus, Teuthrone; puis nous sommes venus nous établir au monastère de Kournos sur le sommet du Kakovouni, dans le voisinage des ruines de deux temples dont aucun auteur ancien n' a parlé, mais qui doivent avoir eu dans l' antiquité une véritable importance et qui furent peut-être les sanctuaires où se réunissaient les confédérations des villes laconiennes du nord et du sud de la peninsule ténarienne. Huit jours furent employés à dégager les débris de ces vieux monuments, à les étudier, à dessiner tout ce qui pouvait aider à une restitution de l' ordre, et, ce travail terminé non sans peine, nous reprîmes la route du Ténare, que nous atteignîmes enfin après avoir examiné l' emplacement du Portus Achilleus (aujourd'hui Porto Qualio) et de Psamathus, non loin des

ζουμε στην αντίληψη αυτή τὸ ἔργο τοῦ Landron; (Στὰ πολὺ στενὰ πλαίσια ποὺ ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ ἀσκήσουμε κάποιον ἔλεγχον, συγκεκριμένα στοὺς πίνακες τῆς Architecture, καὶ ἰδιαίτερα σὲ ὅσους ἀναφέρονται στὸ χῶρον ποὺ ἐξετάζουμε ἐδῶ). Ἐν ἀρχῇ ἡ διαπίστωση: ἡ σχεδιαστικὴ τελειότητα χαρακτηρίζει τὸ ἔργο. Μὲ αὐτὸ δὲν ἐννοοῦμε ἀποκλειστικὰ τὴ γραφικὴ τελειότητα, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται μὲ τὴν καθαρὴ γραμμὴ καὶ τὴν ἀκρίβεια στὴν ἀπόδοση τῆς λεπτομέρειας, ἀλλὰ τὴ σχεδιαστικὴ πιστότητα στὴ μεταφορὰ τοῦ δομημένου χώρου. Ἔτσι, ἐνῶ ἔχουμε ἀκόμα νὰ κάνουμε μὲ ἓνα περισσότερο ζωγραφικὸ σχέδιο, ποὺ δὲν ἀπομακρύνεται ἐντελῶς ἀπὸ τὸν ἀναγεννησιακὸ τρόπο, πάντως ἀποτελεῖ μιὰ πρώτη προσπάθεια συγχρόνου σχεδιασμοῦ. Σχεδίαση νατουραλιστικὴ ποὺ προσπαθεῖ νὰ δώσῃ φωτογραφικὰ τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ τὴν ἐντύπωση, τὸ instantané τῆς κατασκευῆς μέσα στὸ χῶρον. Μὲ τὸ σχέδιο ἀκριβείας, κυρίως στὰ προοπτικὰ καὶ τὰ τοπογραφικὰ του, ὁ Landron ξεπερνᾷ τις μέχρι τότε ἀσάφειες καὶ καταφέρνει νὰ ἀποδώσῃ τὴ θεωρητικὴ τουλάχιστον πραγματικότητα. Ὅμως, τὸ σχέδιό του δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ θὰ ὀνομάζουμε μαθηματικόν. Ἔτσι, στὴ διαδικασία τῆς προσπάθειας νὰ ἀποδώσῃ μὲ πιστότητα αὐτὴ τὴν πραγματικότητα, κυριολεκτικὰ τὴ χάνει ἀπὸ τὰ μάτια του. Ὅ,τι δὲν βλέπει τὸ ἐφευρίσκει. Τὴν «κρυμμένη» πραγματικότητα δὲν θὰ τὴ δῆ. Μὲ τὴ σχεδιαστικὴ τελειότητα τῆς γραμμῆς του, ὁ Landron στὴν ἀρχὴ πείθει γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν παρέλειψε τίποτα. Ἀλλὰ τὸ σχέδιό του δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ καθαρὰ ἀρχιτεκτονικόν, μιὰ καὶ ἡ ἀντίληψη ποὺ ἔχει γιὰ τὸ ἀρχιτεκτόνημα δὲν εἶναι κατασκευαστικὴ. Ὅ,τι βλέπει τὸ θεωρεῖ αὐτονόητο καί, μὴ ποὺ ἔχει τὴν εὐχέρεια μιᾶς μικρῆς ἀνασκαφῆς, ἡ ἐσωτερικὴ λειτουργία καὶ ἡ νομοτέλεια τῆς κατασκευῆς θὰ τοῦ διαφύγουν, γιὰ νὰ σταθῆ τελικὰ σὲ μιὰ φαινομενολογικὴ ἀπεικόνιση. Ὁ Landron ξεκινᾷ μὲ προκαθορισμένες ἀπόψεις γιὰ τὴν «κλασσικὴ» κατασκευὴ, πιστεῦει στὴ μονολιθικότητα καὶ τὴ νομοτέλεια τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἔτσι κάπως γενικὰ καὶ ἀόριστα. Δὲν θὰ κατορθώσῃ νὰ δῆ τις ἰδιομορφίες ποὺ χαρακτηρίζουν τοὺς διαφόρους τρόπους καὶ ρυθμούς. Αὐτὸ θὰ γίνῃ ἀργότερα, μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας. Ἐκεῖ ὅπου ὁ Βιτρούβιος θὰ τοῦ φανῆ χρήσιμος, εἶναι μονάχα στὴ μὲ ἀκρίβεια ἀπόδοση τῶν κατασκευαστικῶν λεπτομερειῶν ἐνὸς ρωμαϊκοῦ ἀρχιτεκτονήματος. Εἶναι ἀκόμα πρόωρο γιὰ τὴν ἐποχὴ του ὥστε νὰ ἀντιληφθῆ πῶς ἡ ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ δὲν ὑπῆρξε μονοσήμαντη, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἀνακατασκευάζεται ἀποκλειστικὰ μὲ θεωρητικὰς συνταγὰς. Ἐκεῖ διαπράττει τὰ ὅσα λάθη. Καὶ ὅπου δὲν θέλει — ἢ δὲν μπορεῖ — νὰ δῆ τὸν ὄγκον μέσα στὸ χῶρον, τὸ κτίριον θὰ τὸν ἐκδικηθῆ. Ὅπωςδήποτε, τὴ λεπτομέρεια ποὺ μπορεῖ νὰ δῆ θὰ τὴν ἀποδώσῃ πιστά. Ὁ κίνδυνος βρίσκεται ἄλλοῦ: σὲ ὅ,τι δὲν βλέπει καὶ τότε συνάγει. Ἐπομένως, δὲν μποροῦμε νὰ καταφύγουμε μὲ ἀπερίριστη ἐμπιστοσύνη στὴν ἀναπαράσταση τῆς δομῆς τοῦ κτιρίου.

Ἡ ἔλλειψη τομῶν στὰ δύο δωρικά κτίρια ἀποδεικνύει τὴν ἀδιαφορία γιὰ τὸ κατασκευαστικὸ μέρος αὐτῆς τῆς δουλειᾶς. Ἡ τομὴ ὅμως θὰ ἦταν ἡ ψυχὴ ἐκείνου ποὺ πασχίζει νὰ ἀναπαράγῃ: ἡ σχολὴ Landron στέκεται στὴν ὄψη τοῦ κτιρίου. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ποὺ κείτονται ἐκεῖ, στὸ πλάι, θὰ τὰ ἀντιμετωπίσῃ μὲ μιὰ ὑπεροπτικὴ στάση. "Ὅ,τι δὲν ὑπάγεται στὴν ἀντίληψη ποὺ θέλει τὴν ὄψη, γενικὰ τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τοῦ κτιρίου, μὲ τρόπους αὐστηρὰ προκαθορισμένους καὶ σύμφωνους μὲ τὴ μωζαϊκτικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ κλασσικὸ οἰκοδόμημα, ὁ Landron θὰ τὸ ἀποκρύψῃ. Ἡ ἔλλειψη κάποιου βαθύτερου ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ δομὴ τοῦ κτιρίου, ποὺ ὀρίζει τὴ σύγχρονη κατασκευαστικὴ ἀντίληψη, καταλήγει στὴν ἀνεπάρκεια τῶν ἀναπαραστάσεων Landron — ἀνεπάρκεια γιὰ τὴν ὁποία εὐθύνεται ἀποκλειστικὰ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ παιδεία τῆς ἐποχῆς του — καὶ στὸ συζητήσιμο σήμερα ζήτημα, γιὰ τὸ ἂν μπορούμε ἀκόμα νὰ στεκόμαστε σὲ μιὰ ἀπλὴ ἀναδίφηση τῶν παλιῶν βιβλίων καὶ τῶν παλιῶν δημοσιευμένων ἀναπαραστάσεων: ἂν θελήσουμε νὰ βασιστοῦμε ἄκριτα σ' αὐτές, εἶναι περίπου βέβαιο πὼς δὲν θὰ κατορθώσουμε ἴσως ποτὲ νὰ ἀνα - κτίσουμε τὴν κτηριολογία τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου. Ζωγραφικὴ ἢ βοηθητικὴ σχεδίαση ἴσως, ἡ δουλειὰ τοῦ Landron ἀποτελεῖ πάντως τὴν πρώτη συστηματικὴ καὶ καθαρὰ ἐπιστημονικὴ προσπάθεια προσεγγίσεως στὸ θέμα. Θὰ ἀστοχοῦσαμε ἂν δὲν ἀναγνωρίζαμε ἓνα τέτοιο μόχθο.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Α) ΤΟ ΙΕΡΟ

Τὰ δύο δωρικά κτίρια

1. Τὸ ἐν παραστάσι κτίριο. Πρόκειται γιὰ μιὰ ὀρθογώνια κατασκευὴ ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν πρόναο μὲ δύο δωρικοῦ ρυθμοῦ κίονες μετὰ τῶν παραστάδων καὶ ἀπὸ τὸ σηκό.

Γενικὲς διαστάσεις: α) Ἐξωτερικὲς διαστάσεις τοῦ κτιρίου: Μέγιστο πλάτος τοῦ τοιχοβάτη στὴ θέση τῶν παραστάδων 5,09 μ. Μέγιστο μῆκος τοῦ τοιχοβάτη 7,24 μ. β) Ἐσωτερικὲς διαστάσεις σηκοῦ: Πλάτος 4,05 μ. Μῆκος 4,05 μ. γ) Ἐσωτερικὲς διαστάσεις πρόναου: Βάθος (ἔως τὴν ἔξω πλευρὰ τοῦ τοιχοβάτη) 2,28 μ. Τὸ πάχος τῶν τοίχων εἶναι 0,425 μ. Ἡ εὐθυνηρία στὴ θέση τοῦ λιθοπλινθου τοῦ ὀρθοστάτη ἀριθ. 4 (Πίν. ΙΕ') ἐξέχει 3 ἐκατοστὰ κάτω ἀπὸ τὸν τοιχοβάτη. Διαστάσεις κατὰ Landron (*Voyage archéologique apud Reinach, Architecture, Péloponnèse, 2e série, Planches 1 - 5*): α) Ἐξωτερικὲς διαστάσεις τοῦ κτιρίου: Συνολικὸ πλάτος 5,20 μ. Συνολικὸ μῆκος 7,16 μ. β) Ἐσωτερικὲς διαστάσεις σηκοῦ: 4 × 4 μ. γ) Ἐσωτερικὲς διαστάσεις πρόναου: πλάτος 4 μ.

Ὁ L. δὲν σημειώνει τὸ βάθος τοῦ πρόναου (ἀπὸ τὴν ἔξω πλευρὰ τοῦ

κρηπιδώματος ως τὸ κατώφλι - χώρισμα τοῦ πρόναου ἀπὸ τὸ σηκό). Τὸ βάθος τὸ ἐξάγουμε ἐμμεσα ἀπὸ τὴν κλίμακα ποῦ χρησιμοποιοεῖ: εἶναι 2,345 μ. Σ' αὐτὴ ὅμως τὴν περίπτωση, τὸ κτίριο θὰ πρέπει νὰ ἦταν μεγαλύτερο ἀπὸ 7,16 μ., δηλαδὴ 7,255 μ. Ἐπίσης, ὁ L. δὲν σημειώνει τὰ πάχη τῶν τοίχων.

Σημερινὴ κατάσταση τοῦ κτιρίου (Πίν. ΙΕ' καὶ Πίν. Ζ').

Κρηπίδωμα. Σῶζεται σὲ ἀρίστη κατάσταση. Πάνω ἀπὸ τὴν εὐθυνητρία ὑπάρχει μιὰ βαθμίδα ποῦ ἐξωτερικὰ φέρει ὀλόγυρα ἓνα ἀπλὸ ἀνεστραμμένο κυμάτιο. Ἡ βαθμίδα αὐτὴ ἀποτελεῖ καὶ τὸν τοιχοβάτη τῶν Β., Ν. καὶ Α. τοίχων τοῦ σηκοῦ. Ἐχει πλάτος 0,60 - 0,61 μ. καὶ πάχος 0,25 μ. (Πίν. Ζ'-1). Ὁ πρὸς Α. τοῖχος τοῦ σηκοῦ, οἱ δύο κίονες καὶ οἱ δύο παραστάδες ἐδράζονταν σὲ μιὰ δευτέρη βαθμίδα, ὕψους 0,16 - 0,17 μ., ποῦ ἀποτελοῦσε καὶ τὸ στυλοβάτη τοῦ πρόναου. Ἡ δευτέρη αὐτὴ στρώση διαμορφώνει καὶ τὴν τελικὴ στάθμη τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ. Ἀπὸ τὴ βαθμίδα αὐτὴ σήμερα σώ-

1. Τὸ οἰκοδόμημα περιγράφει ἡ μᾶλλον ἐπιχειρεῖ τὴν «ἀναπαράστασή» του καὶ ὁ Bursian (Ueber das Vorgebirg, σελ. 792 - 793): «Der kleinere Tempel war, wie man aus den erhaltenen Fundamenten der Mauern sieht, ein Prostylos und bestand nur aus einem Pronaos und der Cella; seine Breite beträgt 5,70 seine Länge 7,50 Meter; die Triglyphen, von denen mehrere wohl erhalten sind (nur hängen unten keine Tropfen daran), haben 0,39 Höhe und 0,27 Breite; von den Säulen sind nur einzelne Stücke erhalten, von denen eines an der dicksten Stelle einen Durchmesser von 0,38 hat. Nehmen wir nun den unteren Durchmesser der Säulen zu 0,40 und den Verhältnissen des Theseions analog, die Säulen höhe zu 11 moduli, die Intercolumnien zu 3 mod. an, so erhalten wir 6 Säulen and der Vorderseite, jede in der Höhe von 2,20 M.» Γιὰ τοῦτες ἐδῶ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς ἀντίστοιχες σβαροφανεῖς ἀπόψεις ποῦ ἀναφέρονται στὸ μεγάλο δωρικὸ κτίριο τῶν Κιονίων, ἡ ἀπάντηση τοῦ Reinach εἶναι τουλάχιστον ἐπιεικὴς: «Nous ne pouvons qu' opposer au témoignage du savant polygraphe allemand, dont le passage a Kourno a été rapide, celui de Le Bas et de Landron, qui ont passé huit jours sur les lieux et ont pratiqué des fouilles». Πρόκειται γιὰ τὰ ἴδια αὐτὰ δωρικὰ κτίρια στὰ Κίονια ἢ μήπως ἡ γερμανικὴ αὐθεντία εἶχε χάσει τὶς σημειώσεις της; Ὁ Woodward (σελ. 256. Βλ. καὶ σχέδ. 3a, b στὴ σελ. 254): «Le Bas elaborate restorations of both temples cannot be accepted without hesitation; in the first place his measurements appear to be inaccurate in almost every case (...). I should say that the smaller temple shews the more careful workmanship of the two». Οἱ Woodward - Forster δὲν δημοσίευσαν ἔκτοτε τεκμηριωμένες τὶς ἀντιρήσεις τους. Le Roy: «... two Doric shrines (...). The second, with two columns in antis, measures some 7 X 5 m.» Καί: «No inscription or sculpture allows us to guess to whom these shrines were dedicated». Ν. Δ. Παπαχατζῆς, Πανσκανίου Ἑλλάδος Περιήγησις. Βιβλίο 2 καὶ 3. Κορινθιακὰ καὶ Λακωνικὰ. Εἰσαγωγή στὰ δύο βιβλία, Κριτικὸ ὑπόμνημα καὶ ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου. Μετάφραση καὶ σημειώσεις ἱστορικές, ἀρχαιολογικές, μυθολογικές. Ἀθήνα 1976 (Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Α.Ε.). Σελ. 436 β, εἰκ. 437 («Ναοὶ περιοχῆς Κουρνοῦ»): «... ἐνὸς μικροῦ ναοῦ ὀρθογώνιου μὲ πρόναο καὶ σηκό διαστάσεων μόνον 3,17 X 3 μέτρων περίπου...».

ζεται τὸ τμήμα πάνω στὸ ὁποῖο ἐδραζόταν ὁ Α. τοῖχος τοῦ σηκοῦ, καὶ τὸ ὁποῖο ἀποτελοῦσε ταυτόχρονα καὶ τὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου τοῦ σηκοῦ. Τὸ πλάτος αὐτοῦ τοῦ ἀκέραιου τμήματος εἶναι 0,53 μ. Ὁ τοιχοβάτης στὴν Α. πλευρὰ τοῦ κτιρίου σώζει in situ τρεῖς μεγάλους λιθόπλινθους. Ὁ πρῶτος, ὁ γωνιακὸς πρὸς Ν., ἔχει μῆκος 1,16 μ., ὁ δεύτερος ἔχει μῆκος 1,16 μ. καὶ ὁ τρίτος ἔχει σωζόμενο μῆκος 1,02 μ. Ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο μέρος τοῦ τοιχοβάτη τοῦ πρόναου βρέθηκαν δύο τμήματα. Τὸ πρῶτο τμήμα, ποῦ βρίσκεται ἀμέσως ἔξω καὶ μπροστὰ ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ πρόναου, ἔχει τις παρακάτω σωζόμενες διαστάσεις: Σωζ. πλάτος 0,605 μ. Σωζ. μήκη: στὸ στενότερο σημεῖο του 0,37 μ., στὸ πῖθ πλατὺ 0,58 μ. Τὸ πάχος του εἶναι 0,25 μ. Τὸ δεύτερο τμήμα βρίσκεται στὴ ΒΑ. γωνία τοῦ πρόναου. Ἀνήκει στὴ δεξιὰ γωνία τοῦ τοιχοβάτη τοῦ πρόναου, ὅπου καὶ ἡ ὑποδοχὴ τῆς παραστάδας. Εἶναι ἐντελῶς συμμετρικὸ πρὸς τὴ ΝΔ. γωνία. Σωζόμενες διαστάσεις: Σωζ. πλάτος 0,58 μ. Σωζ. μῆκος (στὸ σημεῖο ποῦ ἐξέχει περισσότερο) 0,74 μ. Τὸ πάχος του εἶναι 0,25 μ. Γιὰ νὰ δλοκληρωθῇ τὸ τμήμα τοῦ τοιχοβάτη ποῦ λείπει ὑπολείπονται 0,43 μ.

Ἀνωδομή. Σώζονται σχεδὸν ὅλοι οἱ ὀρθοστάτες τοῦ σηκοῦ, ὀρισμένοι στὴ θέση τους καὶ ἄλλοι πεσμένοι στὸ ἔδαφος. Ἀναλυτικὰ:

Α. πλευρὰ σηκοῦ. Σώζεται ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς ὀρθοστάτες, ὁ πρὸς Ν. ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ σηκοῦ. Ἐχει πέσει πρὸς τὴ μέσα πλευρὰ τοῦ σηκοῦ καὶ ἐδράζεται στὴ μέσα ὄψη του. Ἡ ὀρατὴ, ἐξωτερικὴ, ὄψη του εἶναι σπασμένη διαγώνια σὲ δύο μέρη καὶ οἱ ἐπιφάνειες ἔχουν πολλὰς ἀποκρούσεις. Ἐχει ὕψος περίπου 0,61 μ. (Πίν. Ζ' - 2).

Δ. πλευρὰ σηκοῦ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πρῶτο γωνιακὸ ΒΔ. ὀρθοστάτη τοῦ σηκοῦ, σώζονται in situ, ἀλλὰ πεσμένοι πρὸς τὴ μέσα πλευρὰ τοῦ σηκοῦ, οἱ δύο ἀπὸ τοὺς ὀρθοστάτες. Ἐδράζονται στὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τους. Λεῖπουν ὁ γωνιακὸς ὀρθοστάτης ποῦ σχηματίζει τὴ ΝΔ. γωνία (ἴσως βρίσκεται θαμμένος στὸ ἔδαφος) καὶ ὁ ἀμέσως ἐπόμενος τοῦ ΒΔ. ὀρθοστάτης, ὁ πρὸς Ν. Στὴ θέση του ὑπάρχει ἓνας λιθόπλινθος ὕψους περίπου 0,38 μ. καὶ με ἐπιφάνεια ἐδράσεως 0,425 μ. × 0,88 μ. Θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι ὁ ὀρθοστάτης στὴ θέση αὐτὴ ἔφερε ἓνα δεύτερο κατὰ τὸ ὕψος λιθόπλινθος¹, ὕψους 0,40 μ., ὥστε νὰ συμπληρῶνῃ τὸ συνολικὸ ὕψος 0,78 μ. Αὐτὸς ὁ λιθόπλινθος ὅμως, στὴν πάνω ἐπιφάνειά του σώζει καθαρὸ τὸ ἔχνος τοῦ μεταλλικοῦ πελεκίνου ποῦ τὸν συνέδεε με τὸν προηγούμενό του, τὸν πρὸς Β. Τὸ ἔχνος δὲν συμπίπτει με τὸ ἄλλο ἔχνος ποῦ φέρει στὴν ἄνω ἐπιφάνειά του ὁ ΒΔ. ὀρθοστάτης. Ἐπομένως, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελῇ λίθο ὀρθοστάτη ἀλλὰ,

1. Πρβλ. R. Koldewey, Die antiken Baureste der Insel Lesbos. Berlin 1890. Πίν. XXII, 18.

μέ κάθε πιθανότητα, ανήκει στην άμέσως ανώτερη στρώση, στη θέση αυτή, και έχει καταλάβει το χώρο του λιθόπλινθου του ὀρθοστάτη, πού ἴσως βρέθηκεται θαμένος στο ἔδαφος ἔξω ἀπὸ τὴ Δ. πλευρά. Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα πού βρέθηκαν ἐπιτόπου εἰκάζουμε πὼς ὁ ὀρθοστάτης τῆς Δ. πλευρᾶς ἀπαρτίζονταν συνολικὰ ἀπὸ πέντε λιθόπλινθους, συμπεριλαμβάνοντας καὶ τοὺς γωνιακοὺς. Τὰ στοιχεῖα πού ἔχουμε εἶναι: τὰ ἔγχνη τῶν γόμφων στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῶν δύο ὀρθοστατῶν, τὰ μήκη τῶν λιθοπλίνθων τῆς ἀμέσως ἀνωτέρης στρώσεως, καί, κατ' ἀκολουθία, οἱ θέσεις τῶν ἀρμῶν τῆς ἀμέσως ἀνωτέρης στρώσεως.

Β. πλευρὰ σηκοῦ. Σώζονται *in situ* ἕως τὸν πρόναο οἱ πέντε ἀπὸ τοὺς ὀρθοστάτες (Πίν. Ζ'-2). Οἱ τέσσερις ἀπὸ αὐτοὺς διατηροῦνται σὲ θαυμάσια κατάσταση, ἐνῶ ὁ πέμπτος, ὁ ΒΑ., ἔχει ἰσχυρὲς ἀποκρούσεις. Ἔχουν ὕψος 0,78 μ. καὶ πλάτος 0,425 μ. Ἐμφανῆ εἶναι τὰ ἔγχνη τῶν συνδέσμων στὴν πάνω ἐπιφάνεια τους. Οἱ ὀρθοστάτες διατηροῦν τὴν ἀναθύρωση. Ὁ ἔκτος ἀπὸ τοὺς ὀρθοστάτες βρέθηκε στὴ ΒΑ. πλευρὰ καὶ μόλις λίγα μέτρα ἔξω ἀπὸ τὸν σηκό. Λείπουν ὁ ἔβδομος δόμος καὶ ἡ παραστάδα, ὥστε νὰ ἀποκατασταθῇ ἐντελῶς ἡ Β. πλευρὰ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ.

Ν. πλευρὰ σηκοῦ. Σώζονται τέσσερις ἀπὸ τοὺς ὀρθοστάτες (Πίν. Η'-1 καὶ Πίν. ΙΕ'). Εἶναι ἐλαφρὰ μετακινημένοι (μόλις 0,10-0,20 μ.), διατηροῦνται ὅμως σὲ καλὴ κατάσταση. Λείπουν οἱ δύο πού σχηματίζουν τὸν πρόναο, ὅπως καὶ — καθὼς εἶδαμε παραπάνω — ὁ γωνιακὸς ὀρθοστάτης πού σχηματίζει τὴ ΝΔ. γωνία. Μποροῦμε ὅμως νὰ ἀποκαταστήσουμε τὴν ἀκριβῆ θέση τοῦ λιθόπλινθου πού συνδέεται μὲ τὸν Α. τοῖχο τοῦ σηκοῦ ἀπὸ τὸ ἔγχος τοῦ συνδέσμου πού διατηρεῖ στὴν πάνω ἐπιφάνειά του. Ἐπίσης, ἔξω ἀπὸ τὴ Ν. πλευρὰ τοῦ σηκοῦ βρέθηκε ἓνας γωνιακὸς λιθόπλινθος, σὲ σχῆμα γάμμα, πού ἀνήκει στὴν ἀνωδομὴ τῆς ΝΔ. πλευρᾶς. Τὸ ὕψος του εἶναι 0,39 μ. Τὰ δύο σκέλη στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τους ἔχουν μῆκος 1,06 μ. καὶ 0,525 μ. ἀντίστοιχα. Τὸ πλάτος ἐδράσεως εἶναι 0,425 μ.

Στὴ ΝΔ. γωνία τοῦ σηκοῦ καὶ μεταξύ Ν. πλευρᾶς καὶ μεγάλου ἄξονα τοῦ σηκοῦ, σώζεται ὀγκώλιθος σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου, διαστ. $1,10 \times 1,10$ μ. καὶ μέσου πάχους περίπου 0,35 μ. (Πίν. Η'-2 καὶ Πίν. ΙΖ' καὶ ΙΔ'). Στὴν πάνω ἐπιφάνειά του καὶ σὲ βάθος 0,12 μ. ἔχει λαξευθῆ ἓνας ἰσοσκελὴς σταυρὸς μὲ πλάτος σκέλους 0,32 μ. Ἡ στενὴ πλευρὰ κάθε σκέλους εἶναι τόξο περιφέρειας διαμέτρου 0,775, μὲ κέντρο πού συμπίπτει μὲ τὸν κέντρο τοῦ σταυροῦ. Στὸ μέσο κάθε τέτοιου τόξου ἔχει λαξευθῆ μιὰ ἐσοχὴ σχήματος γάμμα σὲ κατακόρυφη τομῆ. Τὸ κατακόρυφο σκέλος τοῦ γάμμα ἔχει σχῆμα ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου καὶ εἶναι λαξευμένο στὴν παρεῖά του τόξου κάθε σκέλους τοῦ σταυροῦ. Διαστάσεις: $0,11 \times 0,11$ μ. Βάθος λαξεύσεως 0,015 μ. Τὸ ὀριζόντιο σκέλος τοῦ γάμμα, σχήματος ἐπίσης ὀρθογωνίου παραλληλεπι-

πέδου, είναι λαξευμένο στο επίπεδο του σταυρού. Διαστάσεις: $0,11 \times 0,11$ μ. Βάθος λαξεύσεως $0,03$ μ. Στο κέντρο του σταυρού υπάρχει λαξευμένη μιὰ κοιλότητα βάθους $0,14$ μ., με κατακόρυφη διατομή που έχει σχῆμα κανονικῆς λεκάνης. Ἡ μέγιστη περιφέρεια τῆς κοιλότητος στὰ χεῖλη, στὸ ἐπίπεδο τοῦ σταυροῦ, εἶναι περιγεγραμμένη στὸ κεντρικὸ τετράγωνο τοῦ σταυροῦ, διαστ. $0,32 \times 0,32$ μ. Διάμετρος $0,46$ μ. Ἐπίσης, εἶναι ὀμόκεντρον πρὸς τὴν περιγεγραμμένη περιφέρεια τοῦ σταυροῦ, διαμ. $0,775$ μ., πού ἀναφέρθηκε στὴν ἀρχή. Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἀκμὲς τῆς ὀρατῆς ἐπιφάνειας τοῦ ὀρθογωνίου παραλληλεπίπεδου ὀγκολίθου εἶναι λαξευμένος ἓνας ἀναβαθμὸς (πατούρα) με κατακόρυφη παρειὰ $0,12$ μ. καὶ βάθος λαξεύσεως $0,025$ μ. Οἱ παράπλευρες ἐπιφάνειες τοῦ ὀρθογωνίου παραλληλεπίπεδου εἶναι πολὺ ἀδρὰ ἐπεξεργασμένες.

Γενικά, ἡ σημερινὴ εἰκόνα πού παρουσιάζει τὸ κτίριο ἔχει ἔτσι: ἡ ΝΔ. πλευρὰ ἔχει ὑποστῆ μιὰ μεγάλη καταστροφή σὲ σχέση με τὴν λαμπρὴ διατήρηση τῆς ΒΑ. πλευρᾶς. Ἐξαιρέση ἀποτελεῖ ὁ πρὸς Ν. ὀρθοστάτης τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ πρόναου πού διατηρεῖται, ἐνῶ ὁ πρὸς τὴ Β. πλευρὰ ἔχει χαθῆ. Αὐτὸ μᾶς ὀδηγεῖ στὴν ὑπόθεση, πὼς σὲ κάποια φάση ἄρχισε μιὰ συστηματικὴ προσπάθεια ἀφαιρέσεως τῶν μελῶν τοῦ κτιρίου ἀπὸ τὴ ΝΔ. πλευρὰ του. Ἐπίσης, ἀξίζει νὰ σημειωθῆ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ περισσότερα τμήματα τοῦ κτιρίου ἔχουν μεταφερθῆ καὶ συσσωρευθῆ πρὸς τὴ ΒΑ. γωνία του: εἶναι τὸ σημεῖο ὅπου ἀρχίζει ἡ κατωφέρεια καὶ ὁ φυσικὸς δρόμος πού ὀδηγεῖ πρὸς τὸν Κουρνό.

Συγκρίνοντας τὴ σημερινὴ κατάσταση με τὰ σχέδια τοῦ L. βλέπουμε πὼς μικρὲς εἶναι οἱ ἀλλοιώσεις πού ἔχουν ὑποστῆ ἀπὸ τότε τὰ λείψανα τοῦ κτιρίου, ἂν ἐξαίρέσουμε τοὺς ὀρθοστάτες στὴ Ν. πλευρὰ τοῦ πρόναου πού ἔχουν πέσει. Ἀντίθετα, βρέθηκε ὁ ἀντίστοιχος λιθόπλινθος τοῦ ὀρθοστάτη τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ πρόναου. Καὶ φυσικά, οἱ κίονες ἦταν ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπισκέψεως τῶν Le Bas - Landron πεσμένοι στὸ ἔδαφος. Σημειώνουμε πάντως ὅτι στὸ γενικὸ τοπογραφικὸ σχέδιο τοῦ L. (Archit. II. 1) ἡ κάτοψη τοῦ κτιρίου ἔχει τυπωθῆ ἀνάποδα στὴ λιθογραφία, ἐνῶ στὸν πίνακα Archit. II. 2 (γ, κάτω) ἡ κάτοψη τοῦ κτιρίου εἶναι σωστὴ καὶ ἀνταποκρίνεται στὸν πίνακα Archit. II. 2 (β, στὴ μέση: προοπτικὸ). Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ γύρω ἀπὸ αὐτόν, ὑπάρχει ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ πεσμένους λιθοπλίνθους, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι ἀκέρατοι. Σὲ μιὰ πρώτη ἐκτίμηση, σώζεται τὸ 40% τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου τοῦ κτιρίου. Ὑπάρχουν στὸ ἔδαφος — κυρίως στὸ λιθοσωρὸ πού σχηματίστηκε στὴ ΒΑ. γωνία τοῦ κτιρίου — στοιχεῖα ἀπ' ὅλα τὰ μέλη τοῦ ναοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κιονόκρανα, τὰ ἐπίκρανα τῶν παραστυλῶν, τὰ φατνώματα (ἐὰν ὑπῆρχαν), τὰ μεταδόκια, τὸ ἢ τὰ ἀετώματα (ἐκτὸς ἀπὸ τμήμα τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετωματος) καὶ τὴ δαπε-

ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΜΒΡΑ DISJECTA ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ

Οἱ κίονες. Βρέθηκαν τρία ἀποτμήματα ἀπὸ τοὺς δύο κίονες τοῦ πρόναου (Πίν. Ζ'-1): i) τὸ ἀπότμημα α βρίσκεται στὴ Ν. πλευρὰ τῆς εἰσόδου τοῦ πρόναου. Μῆκος 1,90 μ. Ραβδώσεις 20. Χορδὴ τόξου ραβδώσεως, κάτω 0,07 μ., πάνω 0,06 μ. ii) Τὸ ἀπότμημα β βρίσκεται στὴ Β. πλευρὰ τῆς εἰσόδου τοῦ πρόναου. Μῆκος 1,38 μ. Χορδὴ τόξου ραβδώσεως, κάτω 0,07 μ., πάνω 0,065 μ. Ἐχομε δηλαδὴ μείωση 0,005 μ. Βέλος τόξου ραβδώσεως στὴ βάση 0,012 μ. iii) Τὸ ἀπότμημα γ βρίσκεται μπροστὰ καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς εἰσόδου τοῦ πρόναου. Μῆκος 0,73 μ. Χορδὴ τόξου ραβδώσεως, κάτω 0,06 μ., πάνω 0,06 μ.

Ἀπὸ τὴ σύγκριση τῶν τριῶν αὐτῶν ἀποτμημάτων, στὴν προσπάθεια νὰ τοποθετηθοῦν τὰ δύο πού συνανήκουν, προκύπτει ὅτι τὸ ἀπότμημα α καὶ τὸ ἀπότμημα β δὲν ἀνήκουν στὸν ἴδιο κίονα, ἀλλὰ ἀνήκουν στὶς βάσεις δύο ξεχωριστῶν κίωνων μὲ κάτω διάμετρο 0,43 μ. Ἀπομένει νὰ συνδυασθοῦν τὰ ἀποτμήματα α καὶ γ ἢ β καὶ γ, μὲ βάση τὶς ὁμοιότητες ὡς πρὸς τὴ θραύση καὶ τὶς χορδὲς τῶν ραβδώσεών τους. Ἡ μορφή τῆς λοξοτομήσεως, τῶν α καὶ γ συγκριτικὰ εἶναι ὅμοια. Συγκρίνοντας δὲ τὸ πλάτος τῶν ραβδώσεων βλέπουμε ὅτι αὐτὸ εἶναι ὅμοιο: Τὰ δύο ἀποτμήματα ἀνήκουν στὸν ἴδιο κίονα καὶ τὸ ἀπότμημα γ ἀποτελεῖ τὸ τελευταῖο πρὸς τὰ πάνω μέρος τοῦ κορμοῦ τοῦ κίονα. Τὸ σωζόμενο ὕψος πού προκύπτει ἀπὸ τὴ συγκόλληση τοῦ α καὶ τοῦ γ εἶναι 2,63 μ. Ἐξαιτίας ὅμως τῶν ἀποκρούσεων, ἡ ἀλληλοδιείσδυση τῶν δύο αὐτῶν ἀποτμημάτων δίνει κίονα ὕψους 2,356 μ. Τὸ ὕψος αὐτὸ συνάγεται ἀφοῦ ἀφαιρεθῆ τὸ ὕψος τοῦ κιονοκράνου (κατὰ L.) ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν στρώσεων τῆς πλαγίας ὀψεως, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ὕψος τοῦ στυλοβάτη τοῦ πρόναου (βλ. παραπάνω σελ. 98). Ἡ πάνω διάμετρος τοῦ κίονα πού προκύπτει ἀπὸ τὴν παραπάνω συγκόλληση εἶναι 0,385 μ. Συνάγεται ἀπὸ τὴ χορδὴ 0,06 μ. πού ἔχει τὸ ἀνώτερο μέρος τοῦ κίονα. Καὶ ὅπως εἶδαμε παραπάνω, ἡ κάτω διάμετρος τοῦ κίονα εἶναι 0,43 μ.

Οἱ παραστάδες. Ἐξω ἀπὸ τὴ ΝΑ. γωνία τοῦ πρόναου καὶ σὲ ἐλάχιστη ἀπόσταση βρίσκεται ἓνα μονόλιθο ἀκέραιο ἀρχιτεκτονικὸ μέλος πού ἡ διατομή του ἔχει σχῆμα Γ (Πίν. Ζ'-1). Τὸ μῆκος τοῦ μέλους εἶναι 1,40 μ. Οἱ πλευρὲς του ἔχουν πλάτος 0,435 μ. καὶ 0,51 μ. (ὅπου καὶ ἐδράζεται) ἀντίστοιχα. Τὸ πάχος τοῦ ἐνὸς σκέλους εἶναι περίπου 0,23 μ. καὶ τοῦ ἄλλου 0,12 μ. Στὶς ἐξωτερικὲς ὀρατὲς ἐπιφάνειες τοῦ λίθου ἔχει γίνῃ ὁμάλιση καὶ ἀμμοτριβή, ἐνῶ ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐσωτερικῶν πλευρῶν ἔχει ὄψη λατομείου, ἐλαφρὰ σφυροκοπημένη. Ὅπως εἶδαμε, τὸ πάχος τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ εἶναι 0,42 - 0,425 μ. Ἄρα, τὸ πλάτος 0,435 μ. ἀποτελεῖ τὸ μέτωπο τῆς παραστάδας τοῦ πρόναου (ὅσο καὶ ἡ κάτω διάμετρος τοῦ κίονος μεῖον 0,005 μ.). Ἡ ἐξωτερικὴ (Β.) πλευρὰ τῆς παραστάδας ἀντιστοιχεῖ στὸ πλάτος 0,23 μ.

καὶ ἡ ἐσωτερικὴ στὸ πλάτος 0,51 μ. Ἡ διάσταση 0,23 μ. αἰτιολογεῖται καὶ ἀπὸ τὸ ἔγχος πού βρέθηκε στὸν τοιχοβάτη τοῦ πρόναου καὶ ἡ διάσταση 0,51 μ. ἀπὸ τὸ πλάτος τοῦ ἐπιστυλίου τῆς Α. δ'ψεως τοῦ κτιρίου (Πίνακες Θ' καὶ Ιζ'). Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι οἱ τρεῖς διαστάσεις τοῦ μέλους ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὶς τρεῖς πλευρὰς τῆς παραστάδας, ὅπως αὐτὴ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι μὲ βάση καὶ τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα τοῦ κτιρίου. Δηλαδή: κάτω διάμετρος τοῦ κίονα, πλάτος τοῦ ἐπιστυλίου τῆς Α. πλευρᾶς καὶ ἔγχος ὑποδοχῆς τῆς παραστάδας στὸν τοιχοβάτη τοῦ πρόναου. Στὴν Α. πλευρᾶ καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν πρόναο βρέθηκε λιθόπλινθος πού ἀνήκει στὴν ἀνωδομὴ τῆς ΝΑ. πλευρᾶς τοῦ κτιρίου. Ἡ μία γωνία του ἔχει λαξευθῆ σὲ σχῆμα Γ. Οἱ διαστάσεις του εἶναι $1,04 \times 0,425$ μ. Τὸ ὕψος του εἶναι 0,39 μ. Ἀπὸ τὸ σχῆμα τοῦ λιθόπλινθου καὶ ἔχοντας ὑπόψη τὰ παραπάνω δεδομένα γιὰ τὴν παραστάδα, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ συνάγουμε τὸν τρόπο συναρμογῆς τῆς μὲ τὸν τοῖχο τοῦ σηκοῦ (Πίν. Θ'). Ἀπὸ τὸ ὕψος 1,40 μ. τοῦ τμήματος τῆς παραστάδας συμπεραίνουμε ὅτι αὐτὸ τὸ τμήμα ἔφθανε στὸ ἴδιο ὀριζόντιο ἐπίπεδο μὲ τὴν τρίτη στρώση δόμων τοῦ σηκοῦ, συνυπολογίζοντας τὴ στρώση τῆς βάσεως τοῦ σηκοῦ ὕψους 0,78 μ. καὶ ἀφοῦ ἀφαιρεθῆ ἡ στρώση τῶν 0,16 - 0,17 μ. πάνω στὴν ὁποία ἐδράζονται παραστάδες καὶ κίονες τοῦ πρόναου. Ἔτσι ἔχουμε: $1,40 = (0,78 + 2 \times 0,39) - 0,16$ μ.

Συνεπῶς, γιὰ νὰ ὀλοκληρωθῆ τὸ ὕψος τῆς παραστάδας, μαζί μὲ τὸ ἐπίκρανο, ὡς τὸ ἐπιστύλιο, ὑπολείπεται ἀκόμα ἓνα τμήμα $3 \times 0,39$ μ. = 1,17 μ. (ὅπου 0,39 τὸ ὕψος τῶν στρώσεων τοῦ σηκοῦ). Ἐπειδὴ τὸ τμήμα τῆς παραστάδας πού βρέθηκε εἶναι ἀκέραιο, εἶναι φανερό ὅτι ἡ παραστάδα ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δύο τμήματα. Τὸ τμήμα 1,17 μ. θὰ πρέπει κανονικὰ νὰ εἶχε ἐνσωματωμένο καὶ τὸ ἐπίκρανο. Σὲ διαφορετικὴ περίπτωσι, θὰ ἦταν πλῆθος οἱ κατασκευαστικὲς δυσκολίες πού θὰ προέκυπταν. Τὸ ἐπίκρανο ἔχει συνολ. ὕψος 0,133 μ. (ἡ διάσταση κατὰ τὸν L. πού δείχνει πὼς βρῆκε τὸ ἐπίκρανο, ἐφόσον καὶ τὸ σχεδιάζει μὲ μεγάλη ἀκρίβεια στὸν πίνακα Archit. II. 5). Ὁ L. σχεδιάζει μόνον τὸ μέτωπο τῆς παραστάδας καὶ ὄχι τὴν ἐγκάρσια τομὴ, στὴν ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ ἐμφανίζωνται οἱ τρεῖς διαφορετικὲς διαστάσεις τῶν πλευρῶν τῆς. Τὸ πλάτος τῆς παραστάδας στὴν πλαϊνὴ ὄψη τοῦ κτιρίου τὸ εἰκάζουμε γραφικὰ, σύμφωνα μὲ τὴν κλίμακα πού σημειώνεται στὸ σχέδιο τῆς κατόψεως (Archit. II. 2, κάτω), γιὰτὶ ὁ L. δὲν δίνει τὴν ἐξωτερικὴν διάσταση. Αὐτὸ τὸ πλάτος ὅμως δὲν συνδυάζεται μὲ τὸ ξεκάθαρο ἔγχος ὑποδοχῆς τῆς παραστάδας πού βρέθηκε στὸν τοιχοβάτη τοῦ πρόναου (συνυπολογίζοντας τὶς διαδοχικὲς μειώσεις ἀπὸ τὸν τοιχοβάτη ἕως τὸ κύριο σῶμα τῆς παραστάδας: ἡ πρώτη μείωσι, τὸ πλάτος κυματίου πού ἐπιστέφει τὸν τοιχοβάτη, ἡ δευτέρη μείωσι, αὐτὴ πού δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ὑποχώρησι τῆς παραστάδας ὡς πρὸς τὸ στυλοβάτη). Τὰ σχέδια τοῦ L. δείχνουν ὅτι τὸ μέτωπο τῆς παραστάδας, πλ. 0,43 - 0,435 μ., γυρνᾷ μὲ τὸ ἴδιο πλάτος καὶ στὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰ τοῦ πρόναου. Τὸ πλάτος ἐδράσεως

τοῦ ἐπιστυλίου (0,46 μ.), σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν ἄβακα τοῦ κιονοκράνου (0,503 μ. κατὰ L.), μᾶς ὀδηγεῖ στὴν ἀπόριψη τοῦ πλάτους ποῦ δέχεται ὁ L. γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῆς παραστάδας, γιὰ λόγους καθαρὰ κατασκευαστικούς. Εἰδικώτερα, ὑπάρχει τὸ πρόβλημα γιὰ τὸν τρόπο ἐδράσεως τοῦ ἐπιστυλίου πάνω στὴν παραστάδα: εἶναι ἀφύσικο ἓνα ἐπιστύλιο πλ. 0,46 μ. νὰ ἐδράζεται σὲ παραστάδα πλ. 0,43 - 0,435 μ. Στὴν περίπτωση αὐτή, ἡ ἐσωτερικὴ ὄψη τοῦ ἐπιστυλίου τῆς A. πλευρᾶς θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξέχη ὡς πρὸς τὸ πλάτος τῆς παραστάδας, πράγμα ποῦ θὰ δημιουργοῦσε ὀπτικά μιὰ κατασκευαστικὴ ἀντινομία.

Οἱ δομοὶ τοῦ σηκοῦ (Πίν. I'). Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν λιθοπλίνθων ποῦ βρήκαμε ριχτοὺς στὸ χῶρο τοῦ κτιρίου καὶ τῶν ὁποίων τὸ ὕψος συμφωνεῖ, συμπεραίνουμε πὼς τὸ ὕψος κάθε στρώσεως στὴν ἀνωδομὴ τοῦ σηκοῦ ἦταν 0,39 μ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν στοίχων ἦταν πέντε. Αὐτὸ συναγεται ἀπὸ τὰ τμήματα τῶν κίωνων ποῦ βρέθηκαν, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μῆκος τῶν χορδῶν τῶν ραβδώσεων. Ἐὰν λ.χ. οἱ στοῖχοι ἦταν τέσσερις, θὰ εἶχαμε κίονα τοῦ ὁποῖου ἡ πάνω διάμετρος θὰ εἶχε χορδὴ τόξου ραβδώσεως 0,065 μ. Τὸ τμήμα ὅμως τοῦ κίονα ποῦ βρέθηκε ἔχει χορδὴ τόξου ραβδώσεως 0,06 μ. Ἐὰν πάλι οἱ στοῖχοι ἦταν ἕξι, θὰ εἶχαμε κίονα τοῦ ὁποῖου ἡ πάνω διάμετρος θὰ εἶχε χορδὴ τόξου ραβδώσεως 0,05 μ. Τέλος, τὸ πλάτος τοῦ ἐπιστυλίου τῆς A. πλευρᾶς ἀναλογικὰ δὲν θὰ ἀντιστοιχοῦσε ὡς πρὸς αὐτὸ ποῦ βρέθηκε *in situ* (βλ. παρακάτω σελ. 108), δηλαδὴ θὰ ἦταν ἢ σημαντικὰ πιὸ στενὸ ἢ σημαντικὰ πιὸ πλατύ.

Οἱ τοῖχοι τοῦ κτιρίου ἦταν κτισμένοι σύμφωνα μὲ τὸ ὀρθογώνιο ἰσόδομο σύστημα¹. Οἱ ἐπιφάνειες ἀπὸ τοὺς ὀρθοστάτες, ἐξωτερικὰ σώζουν τὸ τελικὸ στάδιο λειάνσεως μὲ λίστρο καὶ τριβή, ἐνῶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνειά τους διατηρεῖ τὰ ἴχνη βελονιάσματος. Οἱ ἐξωτερικὲς ἐπιφάνειες ἀπὸ τοὺς λιθοπλίνθους τῆς ἀνωδομῆς (ὅσοι εἶναι ὄρατοὶ καὶ εἶναι δυνατὸ νὰ ἐλεγχθοῦν στὸ χῶρο) σώζουν ἐπίσης τὸ τελικὸ στάδιο λειάνσεως. (Γιὰ τὴ σύνδεση τῶν μελῶν, βλ. παρακάτω σελ. 113).

Στὰ ὑπόλοιπα βασικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ποῦ βρέθηκαν *in situ* καὶ χάρις στὰ ὁποῖα ἐπιχειρήθηκε ἡ νέα ἀναπαράσταση τῆς μορφῆς τοῦ κτιρίου, συγκαταλέγονται τὸ ἀκέραιο ἐπιστύλιο τῆς BA. γωνίας (Πίν. IA'-1), ἀκέραιο μονόλιθο τμήμα ἀπὸ τὸ διάζωμα τῆς BA. ἐπίσης γωνίας, ποῦ σώζει τὸ γωνιακὸ τρίγυφο, τὴ μετόπη καὶ τὸ τρίγυφο τοῦ A. διαζώματος (Πίν. IA'-2), καθὼς καὶ τὸ γωνιακὸ τρίγυφο τῆς NA. γωνίας ποῦ σώζει καὶ ἓνα μέρος ἀπὸ μετόπη. Τὸ μονόλιθο αὐτὸ μέλος εἶναι πολὺ φθαρμένο. Βρέθηκε τμήμα ἀπὸ τὸ διάζωμα τῆς A. πλευρᾶς (Πίν. IB'-1) καὶ πολλὰ τμήματα ἀπὸ τὸ ἐπιστύλιο

1. A. K. Ὁρλάνδος, Τὰ ὑλικά δομῆς τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ἀθῆναι 1959.
60. Τεύχος 2, σελ. 226 (α) καὶ Εἰκ. 182 (1).

τοῦ σηκοῦ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 2 - 3 βρίσκονται σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση. Ἐπίσης, βρέθηκε τμήμα ἀπὸ τὸ ὀριζόντιο γείσο τῆς μακριᾶς Ν. πλευρᾶς (Πίν. ΙΒ'-2), ἓνα τμήμα ἀπὸ τὸ καταέτιο γείσο τοῦ Α. ἀετώματος (Πίν. ΙΓ'-2), ὅπως καὶ τμήμα τῆς κορυφῆς τοῦ Α. ἀετώματος πρὸ ἐνωματῶν ἐπαετίδα καὶ καταέτιο γείσο (Πίν. ΙΓ'-1 καὶ Πίν. Γ'-2).

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ LANDRON

"Ὅπως εἶδαμε στὴν ἀρχὴ (σελ. 98) ἡ βαθμίδα μὲ τὸ ἐξωτερικὸ κυμάτιο ἀποτελεῖ καὶ τὸν τοιχοβάτη τῶν Β., Ν. καὶ Α. τοίχων τοῦ σηκοῦ. Ὁ πρὸς Α. τοῖχος τοῦ σηκοῦ, οἱ δύο κίονες καὶ οἱ παραστάδες ἐδράζονταν σὲ μιὰ δευτέρῃ στρώση ὕψους 0,16 - 0,17 μ. Στὴν ἀναπαράσταση L. (Archit. Π. 2, β καὶ Π. 3α, β) ἡ στρώση αὐτὴ προχωρεῖ κάτω καὶ ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ, κατὰ πρὸς δὲν συμβαίνει στὴν πραγματικότητά καὶ πρὸς τελικὰ ἐπηρεάσθη ὅλη τὴν ἀναπαράσταση καὶ, πρὸς εἰδικά, τὸ ὕψος τοῦ κτιρίου (Πίν. Θ').

Συγκεκριμένα: οἱ λιθόπλινθοι πρὸς βρίσκονται ριχτοὶ στὸ χῶρο ἔχουν ὕψος 0,39 - 0,395 μ. Συνεπῶς, ἡ πλαϊνὴ ὄψη τοῦ κτιρίου ἔχει ὕψος, ἕως τὸ ἐπιστύλιο, 0,78 + πολλαπλάσιο τοῦ 0,39 μ. (στὴν περίπτωσή μας 0,78 + 5 στρώσεις × 0,39 μ.). Αὐτὸ μᾶς δίνει ἕως τὸ ἐπιστύλιο ἓνα ὕψος 2,73 μ. (Σχέδ. 5 καὶ Σχέδ. 6). Πρᾶγμα πρὸς σημαίνει πὸς ἔχουμε κίονα (μαζὶ μὲ τὸ κιονόκρανο¹) ὕψους 2,73 - 0,17 = 2,56 μ. (χωρὶς τὸ κιονόκρανο 2,356 μ. — ἀν δεχτοῦμε ὡς ἀκριβεῖς τὶς κατὰ L. διαστάσεις τοῦ κιονοκράνου). Ὁ L. δέχεται τὸ ὕψος τοῦ κίονα μαζὶ μὲ τὸ κιονόκρανο 2,73 μ. (5 × 0,39 + 0,78 μ.). Ἐπίσης, δέχεται ὅτι τὸ συνολ. πᾶχος ἄβακα καὶ ἐξίνου εἶναι 0,204 μ. Ἀφαιροῦμε ἀπὸ τὸ 2,73 μ. τὸ συνολ. πᾶχος τοῦ κιονοκράνου καὶ ἔχουμε ὕψος 2,526 μ. Ὡστε, ἡ διαφορὰ πρὸς ἔχουμε ὡς πρὸς τὴν διάσταση L. εἶναι 17 ἑκατοστά, δηλαδὴ ὅση καὶ ἡ στρώση τῆς Α. πλευρᾶς πρὸς ἐκεῖνος δέχεται νὰ περνᾷ κάτω καὶ ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους τοίχους τοῦ σηκοῦ. Ἡ σχέση κάτω διαμέτρου πρὸς τὸ ὕψος, σύμφωνα μὲ τὸν L., εἶναι 1 πρὸς 5,88 Δ, ἐνῶ σύμφωνα μὲ τὴν νέα μέτρησιν πρὸς ἐπιχειρήθηκε, εἶναι

1. Κατὰ Landron οἱ διαστάσεις του εἶναι: ἄβακας (σὲ κάτοψη) 0,503 × 0,503 μ. Ὑψος 0,085 μ. Ἐξίνος, ὕψος 0,106 μ. Ἰμάντες (δύο), συνολ. ὕψος 0,13 μ. Γιὰ τὰ κιονοκράνα, πρῶτος ὁ Puillon de Boblaye (Recherches, σελ. 253) ἀναφέρει, χωρὶς νὰ κάνῃ διάκρισιν ἀνάμεσα στὰ δύο κτίρια: «Le sol est couvert de débris de colonnes, dont les chapiteaux ont été emportés a Cérigo; quelqu'uns ont roulé dans les précipices». Καὶ ὁ Curtius (σελ. 277) ἀντιγράφει: «die Kapitelle sind zum Theil in die nahen Schluchten hinabgerollt, zum Theil fortgeschleppt, wie nach Cérigo». Le Roy: «Some of the architectural fragments, above all the capitals, are said to have been taken to Kythera in the 19th cent.». Ἡ πληροφορία δὲν ἐρευνήθηκε οὔτε καὶ ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ ἄλλη πηγή. Ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅ,τι τελικὰ ἴσως ἔχει ἐναπομείνει ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν δύο κτιρίων, ἡ ἐπιτόπια αὐτοψία δὲν ἀπέδωσε μέχρι τὴ στιγμὴ αὐτὴ.

1 πρὸς 5,48 Δ ($\Delta = 0,43 \mu.$). Ὁ κίονας πού ἀποκαταστήσαμε ἔχει ὕψος 2,356 $\mu.$ καὶ ὄχι ὕψος 2,544 $\mu.$, ὅπως σημειώνει ὁ L., πού ἀναγκάζεται νὰ δεχθῆ ἡλιότερο κίονα, προϋποθέτοντας τὴ στρώση τῶν 0,17 $\mu.$ νὰ περνᾷ κάτω καὶ ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους τοίχους τοῦ σηκοῦ. Σημειώνουμε πάντως, ὅτι ὁ L. δὲν δείχνει πούθεν τὸ ὕψος τοῦ κίονα (αὐτὸ συνάγεται συμπερασματικᾶ ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς παραστάδας καὶ τοῦ ἐπικράνου πού τὴν ἐπιστέφει, πού περιγράφει μὲ λεπτομέρεια ὡς πρὸς τὶς διαστάσεις). Ἡ σχεδίαση ὅμως τοῦ κιονοκράνου εἶναι τόσο λεπτομερής, ὥστε νὰ μὴ χωρῆ καμιὰ ἀμφιβολία πὼς ὁ L. τὸ εἶχε μπροστά του τὴ στιγμή πού τὸ περιέγραφε. Τὸ μῆκος τῆς $\delta = 0,372 \mu.$ πού δέχεται ὁ L., σὲ καμιὰ περίπτωση δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιστοιχῆ πρὸς τὴ χορδὴ τόξου ραβδώσεως 0,06 $\mu.$ ἢ ἔστω 0,058 $\mu.$ πού ἐκεῖνος σημειώνει. Ἄν θεωρήσουμε κανονικὸ ἐγγεγραμμένο 20γωνο σὲ κύκλο μὲ πλευρὰ 0,06 $\mu.$, αὐτὸ μᾶς δίνει διάμετρο περιφέρειας 0,385 $\mu.$, δηλαδὴ τὴ διάμετρο πού δεχόμαστε καὶ ὄχι τὴν κατὰ L. διάμετρο.

Εἶτε λοιπὸν πρόκειται γιὰ μιὰ λαθασμένη μέτρηση τῆς δ εἴτε ἡ διάμετρος 0,372 $\mu.$ γίνεται σκόπιμα ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν L. ὥστε νὰ αἰτιολογηθῆ ὁ ἡλιότερος κίονας. Καὶ ἐνῶ ἡ χορδὴ πού δέχεται εἶναι ἡ ὀρθή, ἡ πάνω διάμετρος εἶναι λαθασμένη ὡς πρὸς τὴ χορδὴ. Αὐτὸ μᾶς ὠθεῖ σὲ ὀρισμένες σκέψεις σχετικὰ μὲ τὸ κιονόκρανο: ἴσως ὁ L. νὰ ἀλλοίωσε τὴ μορφή του ὥστε νὰ τὸ προσαρμόσῃ στὴν πάνω διάμετρο τῶν 0,372 $\mu.$ Ἄναμφίβολα, εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον τὸ γεγονός πὼς ὁ L. μετρᾷ τὰ σημεῖα τῆς καμπύλης τοῦ ἔχινου μὲ συντεταγμένες, πρᾶγμα πού σὲ ἄλλη περίπτωση δὲν θὰ ἄφηνε καμιὰ ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὴ μορφή του. Μὲ ἀναμφισβήτητη ὅμως τώρα τὴ διάσταση τῆς πάνω διαμέτρου τοῦ κίονα, θεωροῦμε πὼς θὰ ἦταν μᾶλλον περίεργο νὰ μέτρησε στὴν πραγματικότητα τὸν ἔχينو πού παρουσιάζει καὶ πού, πρόσθετα, δείχνει νὰ ἔχη μιὰ μορφή ἰδιαίτερα ἀρχαϊκὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ στὴν ὁποία ἀνήκει μορφολογικὰ τὸ κτίριο.

Συμπερασματικᾶ, ὁ L. διορθώνει σχεδιαστικὰ τὴν κατατομὴ τοῦ ἔχινου ὥστε νὰ τὴν προσαρμόσῃ σὲ $\delta = 0,372 \mu.$ καὶ στὴ συνέχεια δίνει ἀναλυτικὰ τὶς συντεταγμένες τῆς καμπύλης, μετρώντας πάνω στὸ σχέδιό του (πρβλ. Archit. II. 4 κάτω δεξ., II. 5, πάνω δεξ. καὶ ἀριστ. καὶ Πίν. Ε'). Ἔτσι λοιπὸν ὅλος αὐτὸς ὁ μοιραῖος κύκλος λαθῶν καὶ ἐπιδιορθώσεων, ἀφ᾽ ἑνὸς ἔχει τὴν προϋπόθεση ὅτι ὁ στυλοβάτης τοῦ πρόναου εἶναι ταυτόχρονα καὶ τοιχοβάτης τοῦ σηκοῦ.

Ὅπως δὴποτε, ἡ διάσταση 0,503 $\mu. \times 0,503 \mu.$ τοῦ ἄβακα προσιδιάζει πολὺ περισσότερο σὲ κατατομὴ ἔχινου ἐλληνιστικῶν χρόνων, μὲ πάνω διάμετρο κίονα 0,385 $\mu.$ Ὁ ἔχινος πού ὁ L. ἀναγκάζεται νὰ σχεδιάσῃ ἔχει κατατομὴ ὑπερβολικὰ κεκλιμένη ὡς πρὸς τὸν ἄβακα, ἔτσι πού παραπέμπει σὲ ἔχινον τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ πού ἀποτελεῖ μιὰ φυσικὴ συνέπεια τῆς κατὰ 0,013 $\mu.$ μικρότερης πάνω διαμέτρου πού ἔχει δεχθῆ. Φαίνεται λοιπὸν

πὼς ὁ L. ὑπέθεσε ὡς γεγονός αὐτονόητο τὴ στρώση τῶν 0,17 μ. νὰ περνᾷ κάτω ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ, ὅπως δείχνει καὶ στὴν προοπτικὴ ὄψη πού σχεδιάζει ἐπιτόπου καὶ στὴν τομὴ κατὰ μῆκος τοῦ κτιρίου (Archit. Π. 2, μέση καὶ Π. 3, κάτω). Φυσικά, θὰ ἦταν ἀδιανόητο νὰ σκεφθῆ κανεὶς ὅτι σὲ κάποια φάση, μετὰ τὴν ἐπίσκεψη τῶν Le Bas — Landron, σήκωσαν τοὺς ὀρθοστάτες τοῦ σηκοῦ, ἀφαίρεσαν αὐτὴ τὴ στρώση καὶ τοὺς τοποθέτησαν πάλι στὴ θέση τους μὲ μαθηματικὴ ἀκρίβεια. Ἀπομένει νὰ ὑποθέσουμε πὼς ἡ «ἀνασκαφὴ» τῶν Le Bas — Landron πού ἀναφέρει ὁ Reipnash¹, στὴν πραγματικότητά ἦταν δυὸ μικρὲς πρόχειρες τομὲς γιὰ τὴν ἐξάφαιση κυρίως τῆς ὑποθεμελιώσεως στὴν Α. καὶ Β. πλευρὰ τοῦ κτιρίου, καὶ ὅτι ἡ σπουδὴ μὲ τὴν ὁποία ἐγινε ἡ ἔρευνα τῶν κτιρίων καὶ τοῦ ἄλλου χώρου μέσα σὲ ὀκτὼ μονάχα μέρες, στάθηκε ἐμπόδιο γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῶν σημειώσεων τοῦ ἀρχιτέκτονα. Ὁ L. ἐνδιαφέρθηκε ἰδιαίτερα γιὰ ὀρισμένα βασικά καὶ καθοριστικά γιὰ τὴ χρονολόγησι τοῦ κτιρίου ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα (ὅπως λ.χ. τὰ κιονόκρανα, ἡ ἐπίστεψη τῶν παραστάδων, ἡ λεπτομερὴς τομὴ στὸ θριγλὸ κ.ἄ.) καὶ ἀδιαφόρησε γιὰ τὴ γενικὴ συγκρότησι τοῦ οἰκοδομήματος, πού πάντως παρουσιάζει μιὰ κατασκευαστικὴ ἰδιομορφία. Ὑπάρχει ἀκόμα καὶ μιὰ δευτέρη ὑπόθεσι: πὼς ὁ L. εἶδε αὐτὴ τὴν ἰδιομορφία ἀλλὰ τὴν ἀποσιώπησε, γιὰτὶ δὲν θέλησε νὰ ἀποδεχθῆ μιὰ παρόμοιας ὕψους κατασκευαστικὴ ἀτέλεια σὲ ἓνα «κλασσικὸ» κτίσμα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁμως, ἡ κατὰ L. ἀναλογία κίονα πρὸς κάτω διάμετρο $\frac{1}{(5,88)}$ εἶναι «φυσιολογικὴ» γιὰ τὴν ὄψιμη ἐποχὴ στὴν ὁποία ἀνήκει τὸ κτίριο. Ἀντίθετα, ἡ πραγματικὴ ἀναλογία $\frac{1}{(5,48)}$ πού διαπιστώθηκε μετὰ τὴ νέα αὐτὴ κτιριολογικὴ ἀνάλυσι, ἀνήκει στὰ κλασσικὰ χρόνια. Ἐξᾶλλου, τὸ ὕψος 0,61 μ. τοῦ λιθόπλινθου τοῦ ὀρθοστάτη τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ — αὐτοῦ πού βρέθηκε νότια ἀπὸ τὴν εἴσοδο — ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι, ἂν ὁ στυλοβάτης τοῦ πρόναου προχωροῦσε καὶ κάτω ἀπὸ τοὺς ὀρθοστάτες τοῦ σηκοῦ, τότε αὐτοὶ θὰ εἶχαν ὕψος ἐπίσης 0,61 μ. καὶ ὄχι 0,78 μ., ὅπως συμβαίνει στὴν πραγματικότητά, ὥστε νὰ βρίσκωνται στὸ αὐτὸ ὀριζόντιο ἐπίπεδο.

Ἀπὸ τὸ θριγλὸ τοῦ κτιρίου βρέθηκε ἀκέραιο τμήμα ἀπὸ τὸ διάζωμα τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ πρόναου (Πίν. ΙΑ'-2). Τὸ γωνιακὸ αὐτὸ μέλος εἶναι μονόλιθο (συνολ. μῆκος 0,865 μ.) καὶ σώζεται σὲ πολὺ καλὴ κατάστασι. Στὴν Α. πλευρὰ του ἔχει σκαλισμένα δύο τρίγλυφα, τὸ καθένα πλ. 0,25 μ., καὶ στὴ μέση μιὰ μετόπη πλ. 0,365 μ. Στὴ Β. πλευρὰ του ἔχει σκαλισμένο τὸ συμπλήρωμα τοῦ γωνιακοῦ τριγλύφου, πλ. 0,25 μ. ἐπίσης. Τὸ σύνολ. πᾶχος

1. Στὸ γράμμα πού ἀπευθύνει στὸν Régnier, ὁ Le Bas μιᾶ πάντως γιὰ καθάρισμὸ τοῦ χώρου («à dégager les débris»). Βλ. παραπάνω, σελ. 94 σημ. 1.

του λίθου είναι 0,27 μ. (στη θέση του τριγλύφου). Ἐπίσης, σώζει τὴν ἐσοχή στὴν ὁποία εἰσχωρεῖ ἡ μετόπη τῆς Β. πλευρᾶς.

Τὸ ἀντίστοιχο ἐπιστύλιο τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ πρόναου ἔχει μῆκος 1,445 μ. καὶ πλάτος (μαζί με τὴν ταινία) 0,48 μ. Ἡ ταινία ἐξέχει 0,02 μ., ἄρα τὸ πλάτος τῆς ἐδράσεως τοῦ ἐπιστυλίου εἶναι 0,46 μ. (Πίν. ΙΑ'-1 καὶ Πίν. ΙΖ').

Στὴ ΝΑ. πλευρὰ καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ κτίριο βρέθηκε ἀκέραιο τμήμα ἀπὸ τὸ διάζωμα, πὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα τρίγλυφο ἀνάμεσα σὲ δύο μετόπες. Τὸ πλάτος τοῦ τριγλύφου εἶναι 0,265 μ. καὶ τὸ καθαρὸ πλάτος τῆς κάθε μετόπης 0,434 μ. (ἐμφανὲς πλάτος 0,422 μ.). Τὸ τμήμα αὐτὸ ἀνήκει μετὰ κάθε πιθανότητα στὴν Α. πλευρὰ τοῦ κτιρίου (Πίν. ΙΒ'-1).

Τὸ Α. διάζωμα (Πίν. Ε') εἶχε 4 τρίγλυφα, πλ. 0,25 μ., ἀντίστοιχα πρὸς τὶς δύο γωνίες, 4 τρίγλυφα, πλ. 0,265 μ., στὸ κέντρο, 2 μετόπες, πλ. 0,365 μ., στὶς γωνίες, καὶ 5 μετόπες πλ. 0,422 μ. Τὰ τμήματα πὺ ἀποτελοῦσαν τὸ διάζωμα ἦταν πέντε. Ἀναλυτικά: τὰ δύο τμήματα τῆς Β. καὶ τῆς Ν. γωνίας, μῆκ. 0,865 μ. τὸ καθένα (2 τρίγλυφα τῶν 0,25 μ. + 1 μετόπη τῶν 0,365 μ.), δύο τμήματα πὺ τὸ καθένα περιελάμβανε 1 τρίγλυφο, πλ. 0,265 μ. καὶ 2 μετόπες, ἡ κάθε μία πλ. 0,422 μ.), καθὼς καὶ ἕνα τμήμα — στὸν ὄξονα τοῦ Α. ἀετώματος — πὺ περιελάμβανε 2 τρίγλυφα, τὸ καθένα πλ. 0,265 μ., καὶ 1 μετόπη, πλ. 0,422 μ.

Τὸ Α. ἐπιστύλιο (Πίν. Ε') ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τρία τμήματα: δύο γωνιακά (μῆκ. 1,445 μ.) καὶ ἕνα κεντρικὸ (μῆκ. 2,05 μ.). Τὸ κεντρικὸ τμήμα δὲν βρέθηκε στὸ χῶρο (ἐπειδὴ εἶχε μεγάλο μῆκος, ἴσως νὰ ἔσπασε σὲ πολλὰ κομμάτια). Τὸ μῆκος τοῦ κεντρικοῦ ἐπιστυλίου συναίγεται ἀθροιστικά ἀπὸ τὰ τρίγλυφα καὶ τὶς μετόπες πὺ βρέθηκαν: ἰσοδυναμεῖ μετὰ τὸ συνολ. πλάτος 3 τριγλύφων καὶ 3 μετοπῶν.

Μὲ βάση τὶς διαστάσεις τῶν παραπάνω στοιχείων ἀθροιστικά, ἐξακριβώθηκε τὸ πλάτος τῆς Α. ὄψεως τοῦ κτιρίου, ὅπως καὶ τὸ μεταξόνιο (Πίν. ΙΖ' καὶ Πίν. Ε'). Ὁ L. καταλήγει σὲ μεγαλύτερο πλάτος γιὰ τὴν Α. ὄψη τοῦ κτιρίου, ἐπειδὴ ἰσοπεδώνει ὅλες τὶς διαστάσεις τῶν Α. τριγλύφων σὲ 0,27 μ., ἐνῶ, ὅπως ἐξακριβώθηκε ἀπὸ τὴν ἐπιτόπια ἔρευνα, ὑπάρχουν 4 γωνιακά τρίγλυφα πλ. 0,25 μ. καὶ 2 μετόπες πλ. 0,365 μ. Αὐτὲς οἱ διαστάσεις ἐπαληθεύουν καὶ τὸ μῆκος τοῦ γωνιακοῦ ἐπιστυλίου ὡς τὸν ἄξονα τοῦ κίονα.

Ἀναμφίβολα, ὁ L. δὲν βρῆκε ἢ δὲν πρόσεξε τὸ μονόλιθο τμήμα τοῦ ΒΑ. διαζώματος μετὰ σκαλισμένα στενότερα τὰ δύο τρίγλυφα καὶ τὴ μετόπη. Τὸ γεγονός αὐτὸ ὀδήγησε σὲ μιὰ σημαντικὴ ἀλλοίωση τῶν ἀναλογιῶν τῆς ὄψεως τοῦ κτιρίου, τελικὰ σὲ μιὰ μεγένθυση τοῦ ὀρθογωνίου τῆς Α. ὄψεως: μεγαλύτερο ὕψος ἐξαιτίας τῶν ψηλοτέρων κίωνων, μεγαλύτερο πλάτος ἐξαιτίας τῆς τυποποιήσεως τοῦ πλάτους τριγλύφων καὶ μετοπῶν. Πιὸ εἰδικά, ὁ L. δέχεται ἄνοιγμα γωνιακοῦ ἐπιστυλίου (μαζί μετὰ τὸ πλάτος τῆς παραστάδας) 1,49 μ.,

ἐνῶ εἶναι 1,445 μ.¹.

Ἡ ἀνομοιομορφία ὡς πρὸς τὸ πλάτος τῶν γωνιακῶν τριγλῦφων καὶ τῶν μετοπῶν, φανερώσει μιὰ παρατηρητικὴ ἐκλέπτυνση στὴ διαμόρφωση τῆς γωνίας τοῦ κτιρίου. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ θέλει δυνατὴ τὴν ἔδραση τοῦ κτιρίου στὶς γωνίες, πλησιάζοντας τοὺς δύο κίονες πρὸς τὶς ἀντίστοιχες παραστάδες, καὶ ἀποφεύγει τὸ «κλασσικὸ» σφάλμα τῆς παραμορφώσεως μὲ τὴν πρὸς τὰ ἔξω ἀπόκλιση τοῦ κτιρίου, τὸ γνωστὸ κατασκευαστικὸ λάθος ποὺ ὀδηγεῖ σὲ ἓνα εἶδος ὀπτικοῦ γιγαντισμοῦ. Κάτι παρόμοιο θὰ γινόταν περισσότερο αἰσθητὸ στὴν περίπτωσι τοῦ μικροῦ αὐτοῦ κτιρίου ποὺ ἔχει παραστάδες στὶς γωνίες του μὲ κατακόρυφες τὶς παρειές².

Τέλος, ἡ κατασκευαστικὴ σύλληψη τοῦ κτιρίου διαμορφώνει τὸ κεντρικὸ ὀρθογώνιο, ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τὸν ἄξονα τῶν κίωνων πρὸς τὰ πλάγια, καὶ ἀπὸ τὴν κάτω πλευρὰ τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τὴν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ στυλοβάτη πρὸς τὰ πάνω καὶ κάτω ἀντίστοιχα, ἔτσι ὥστε τὸ κεντρικὸ ἄνοιγμα τῆς ὄψεως, ἀνάμεσα στοὺς κίονες νὰ πλησιάζῃ τὸ τετράγωνο σχῆμα (Πίν. Ε'). Ἡ Α. ὄψη στὶς γενικὲς ἀναλογίαις τῆς δείχνει μιὰ κλασσικίζουσα τάση. Ἡ ἀναπαράσταση τοῦ κτιρίου ποὺ σχεδίασε ὁ L. περιέχει ὀρισμένες δυσαναλογίαις: ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἰδιαιτέρως ψηλοὺς κίονες καὶ τὴν ἐξομοίωση τῶν διαστάσεων στὰ μέλη τοῦ διαζώματος, ἡ πόρτα τῆς εἰσόδου στὸ σηκὸ ἔχει ἀναλογικὰ μεγάλο πλάτος σὲ σχέση μὲ τὸ ὕψος τῆς. Στὴν πραγματικότητα, οἱ ἀναλογίαις τῆς εἶναι $1:2$ ἢ $\frac{1,08}{2,16}$. Αὐτὸ συνάγεται ἀπὸ τὴν ἐξακριβωση τοῦ μήκους τοῦ λιθόπλινθου ποὺ ἀνήκει στὸν ὀρθοστάτη τῆς Α. πλευρᾶς καὶ ποὺ εἶναι 1,46 μ. καὶ ὄχι 1,40 μ. ὅπως δηλώνει ὁ L.

ΟΙ ΜΑΚΡΙΕΣ ΠΛΕΥΡΕΣ ΤΟΥ ΚΤΙΡΙΟΥ (Πίν. Γ').

Βρέθηκε τμήμα τοῦ ἐπιστυλίου ποὺ ἀνήκει σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς μακριὲς πλευρᾶς τοῦ κτιρίου. Ἡ ἀπόσταση μεταξύ τῶν κανόνων εἶναι 0,396 μ. Ὁ κανόνας ἔχει μῆκος 0,27 μ. Συνεπῶς, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἀντίστοιχη πρὸς τὸ μετὰ τῶν δύο κανόνων διάστημα μετόπη, μὲ ἐμφανὲς πλάτος 0,40 μ. καὶ ὄχι πλ. 0,422 μ., ὅπως συμβαίνει μὲ τὶς ἄλλες (διαφορὰ 0,022 μ.). Ἐξάλλου, ὅπως προαναφέρθηκε, τὰ δύο γωνιακὰ τρίγλυφα ἔχουν πλ. 0,25 μ., ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα 0,265 μ. Ἀπὸ τὴ μέτρηση τοῦ συνολικοῦ μήκους τοῦ ὑπάρχον-

1. Τὰ παραπάνω στοιχεῖα τὰ ἐξάγουμε γραφικὰ, μιὰ καὶ ὁ Landron δὲν σημειώνει πουθενὰ τὰ πλάτη τῶν τριγλῦφων. Δίνει μιὰ πολὺ συμβατικὴ λεπτομέρεια ἐνὸς γωνιακοῦ τριγλῦφου, πλ. 0,27 μ., χωρὶς νὰ σχεδιάσῃ ὀλόκληρο τὸ μονόλιθο βορειοανατολικὸ γωνιακὸ τμήμα τοῦ διαζώματος. Τέλος, πουθενὰ δὲν σημειώνει τὸ πλάτος τῆς μετόπης.

2. Κλασσικὴ ἢ πρακτικὴ, ἐκτὸς ἀπὸ σπάνιες ἐξαιρέσεις, ὅπως λ.χ. στὸ καὶ τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρας, στὸ μνημεῖο τοῦ Θρασύλλου ἢ ἀκόμα στὴν Πινακοθήκη τῆς ἀθηναϊκῆς ἀκροπόλεως.

τος τοιχοβάτη και τοποθετώντας με απόλυτη ακρίβεια την παραστάδα με βάση το ἔγχος πού διατηρεῖται στὸν τοιχοβάτη, προκύπτει ἀκριβῶς ἡ διάσταση (μῆκος) τοῦ θριγκοῦ τῆς μακριᾶς πλευρᾶς τοῦ κτιρίου. Τὸ διάζωμα ἀποτελεῖται ἀπὸ 2 τρίγλυφα (γωνιακὰ) πλ. 0,25 μ., 9 τρίγλυφα πλ. 0,265 μ., 8 μετόπες πλ. 0,422 μ. καὶ 2 μετόπες πλ. 0,40 μ. Τέλος, ἀπὸ τμήματα ἐπιστυλίου πού μετρήθηκαν ἐπιτόπου, καὶ τὰ ὁποῖα ἀνήκουν στὶς μακριᾶς πλευρᾶς τοῦ κτιρίου, μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὸ ἐπιστύλιο τῆς μακριᾶς πλευρᾶς τοῦ κτιρίου ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 5 τμήματα σὺν τὰ 2 γωνιακὰ ἐπιστύλια τῆς Α. καὶ Δ. πλευρᾶς πού ἐμφανίζονται στὴ Ν. πλευρὰ τοῦ κτιρίου. Ἡ τοποθέτηση τῶν ἐπιστυλίων ἔγινε σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὰ δύο διαφορετικὰ εἶδη μονόλιθων τμημάτων τοῦ διαζώματος πού βρέθηκαν στὸ χῶρο. Δηλαδή, τμήμα μετὰ 2 τρίγλυφα καὶ 1 μετόπη ἀνάμεσα, καὶ τμήμα μετὰ 1 τρίγλυφο ἀνάμεσα σὲ 2 μετόπες. Καὶ μετέτοιον τρόπο, ὥστε οἱ ἀρμοὶ τῶν ἐπιστυλίων νὰ συμπύπτουν μετὰ τὸν ἄξονα τῆς ἀντίστοιχης μετόπης.

Ἐχουν ληφθῆ ὑπόψη οἱ θέσεις τῶν ἀρμῶν τῆς τελευταίας στρώσεως τοῦ σηκοῦ, ὥστε νὰ μὴ παραβιάζεται τὸ ἰσόδομο σύστημα, θεωρώντας στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ ἐπιστύλιο ὡς τὴν ἕκτη στρώση (Πίν. Γ'). Ὁ L., στὸ σχέδιο τῆς Β. μακριᾶς πλευρᾶς τοῦ κτιρίου (Archit. II. 3), ἐξομοιώνει καὶ πάλι τὰ πλάτη ἀπὸ τὰ τρίγλυφα καὶ τὶς μετόπες καὶ σημειώνει μῆκος τῆς ἀνωδομῆς τοῦ κτιρίου μεγαλύτερο κατὰ 9 - 10 ἑκατοστά. Ἐπίσης, δὲν δίνει λεπτομερεῖς διαστάσεις τῶν μελῶν.

ΤΑ ΓΕΪΣΑ (Πίν. Θ')

α) Στὴ ΝΑ. γωνία τοῦ κτιρίου βρέθηκε μονόλιθο μέλος μετὰ ἐνσωματωμένα στὴν Α. πλευρὰ του τὴν ἐπαστίδα καὶ τὸ καταέτιο γεῖσο (Πίν. Π' - 1 καὶ Πίν. Γ' - 2). Σωζ. διαστάσεις: συνολ. πάχος 0,19 μ., συνολ. πλάτος 0,32 μ., συνολ. μῆκος 0,72 μ. Πρόκειται γιὰ τμήμα πού ἀνήκει στὴν κορυφὴ τοῦ Α. ἀετώματος (Πίν. ΙΔ'). Ὡς μῆκος τοῦ τμήματος νοεῖται τὸ μῆκος τῆς Α. πλευρᾶς του. Ἡ μορφή τῆς ἐπαστίδας εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ φανταστικὴ πού σχεδιάζει ὁ L. (τὴ δείχνει μονάχα στὴν δ'ψη τοῦ κτιρίου καὶ δὲν σημειώνει πουθενὰ τὶς διαστάσεις τῆς).

β) Στὸ χῶρο τοῦ κτιρίου βρέθηκε τμήμα ἀπὸ τὸ ὀριζόντιο γεῖσο τῆς Ν. πλευρᾶς (Πίν. ΙΒ' - 2). Πρόκειται γιὰ ἰωνικὸ γεῖσο. Ἡ διατομὴ του διαφέρει ἀπὸ ἐκείνη τοῦ καταετίου γείσου. Ὁ L. χρησιμοποιεῖ χωρὶς διάκριση ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ γεῖσο, ἐκεῖνο πού βρῆκε στὸ χῶρο καὶ πού εἶναι τὸ καταέτιο γεῖσο. Ἄς σημειωθῆ πὼς τὸ ὀριζόντιο γεῖσο εἶναι κατὰ 0,035 μ. ψηλότερο ἀπὸ τὸ καταέτιο.

Ὅσο γιὰ τὸ ἀέτωμα, πού δὲν βρέθηκε οὔτε ἀπὸ τοὺς Le Bas — Landron, ὅπως ὅποτε ἢ ἀναπαράστασή του ἀπὸ τὸν δεῦτερο εἶναι ἐντελῶς φανταστικὴ. Καὶ ἐνῶ δὲν δίνει τὶς διαστάσεις του, αὐτὸ δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ σχε-

διάση τὸ cavetto τῆς γωνίας του. Στὴν λεπτομέρεια ποὺ σχεδιάζει (Archit. Π. 4, πάνω) — καὶ πρόκειται γιὰ τὴ ΒΑ. γωνία τοῦ ἀετώματος — δὲν δείχνει τὴ λεπτομέρεια τοῦ καταετίου γείσου. Σχεδιάζει ὅμως μὲ λεπτομέρειες τὸ ὀριζόντιο γεῖσο ποὺ ἐμεῖς θεωροῦμε ὡς τὸ καταέτιο. Αὐτὸ σημαίνει πὼς δὲν βρῆκε τὸ ὀριζόντιο γεῖσο, δὲν βρῆκε τὸ τμημα τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετώματος μὲ ἐνσωματωμένα καταέτιο γεῖσο καὶ σίμα, καὶ σχεδιάζει (μονάχα σὲ ὄψη) γιὰ μὲν ὀριζόντιο γεῖσο τὸ καταέτιο καὶ γιὰ καταέτιο ἓνα δικῆς του ἐπινοήσεως κυμάτιο καὶ σίμα (καὶ μονάχα σὲ ὄψη). Ἡ κλίση ποὺ εἶχε τὸ ἀέτωμα τοῦ κτιρίου παραμένει ἄγνωστη. Ἀπὸ τὸ πλάτος ἐδράσεως τοῦ σωζομένου καταετίου γείσου (0,18 μ.) συμπεραίνουμε καὶ τὸ πάχος τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος (Πίν. ΙΔ').

Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἐπικαλύψεως τοῦ κτιρίου, εἶναι ἐντυπωσιακὸ γεγονός ἡ πλήρης ἔλλειψη στοιχείων στὴν ἐπιφάνεια γύρω ἀπὸ τὸ χῶρο, ὅπως ἀπέδειξε καὶ ἡ ἐπιτόπια ἔρευνα. Ὅπως δὴποτε, ἀπὸ τὴ μορφή τοῦ ἀποτμήματος ποὺ ἀνήκει στὴν κορυφή τοῦ Α. ἀετώματος συμπεραίνουμε πὼς πάνω σ' αὐτὴ ἐδραζόταν τὸ ἀκρωτήριο ποὺ προτείνει ὁ L. στὴν ὄψη τοῦ κτιρίου, στὴν πλάγια ὄψη καὶ στὴ λεπτομέρεια τοῦ πίν. Archit. Π. 5, μέση. Ἐὰν τὸ κτίριο ἔφερε πῆλινη ἢ μαρμάρινη κεράμωση λακωνικοῦ ἢ κορινθιακοῦ τύπου, αὐτὸ συνδέεται μὲ ἓνα συστηματικὸ καθάρισμὸ τοῦ χώρου καὶ μὲ ἀνασκαφικὰ δεδομένα¹.

1. Γιὰ τὴ θεωρητικὴ ἀντιμετώπιση στοὺς ζήτημα τῆς μορφῆς στεγάσεως καὶ τῆς ἐπιστέψεως μὲ ἀκρωτήριο ποὺ προτείνει ὁ Landron καὶ γιὰ τὰ δύο κτίρια (λεπτομέρεια τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ δευτέρου κτιρίου στὰ Κιόνια στὸν Πίν. Archit. Π. 11, μέση βλ. παρακάτω στὴ συνέχεια τοῦ παρόντος ἄρθρου), πρὸς τὸ παρὸν ἔχουμε στὴ διάθεσή μας τρεῖς μελέτες ποὺ ἀναφέρουν τὰ ἀκρωτήρια τῶν Κιονίων καὶ στίς ὁποῖες παραπέμπουμε ἐδῶ, ἐφόσον καὶ συνδέονται μὲ τὴ μορφή τῆς σίμας τῶν κτιρίων. Προηγούμενως, τὸ ζήτημα θίγει πρῶτος ὁ Reinach (στοὺς Ἰδιο, Addenda, σελ. XV): «Les acrotères circulaires du temple de Kourno. (N. B. Ἡ ὑπογράμμιση δική μας) seraient une «spoetpeloponnesische Reminiscenz» des acrotères ronds de l' Hé-raeon d' Olympie (Michaelis, Centralblatt, 1889, p. 1117)». O. Benndorf, Über den Ursprung der Giebelakroterien: Jahreshfte des Oesterreichischen Archäologischen Instituts 2 (1899), σελ. 1 - 51: «Aus spät hellenistische oder römische Zeit stammen kreisrunde Mittelakroterien (..) von zwei dorischen Tempelgebäuden.» (σελ. 11). Γιὰ τὸ ἀκρωτήριο τοῦ μικροῦ δωρικοῦ κτιρίου, σύμφωνα μὲ τὰ σχέδια τοῦ Landron, βλ. σελ. 13 καὶ εἰκ. 12 - 13. «Beide Stücke... sassen also... nicht auf der Sima unmittelbar, sondern einem Zwischensteine auf. Seltsamer Weise fehlt dieser Zwischenstein in der Rekonstruktionen Landrons... die den Einschnitt im Widerspruche mit den Detailaufnahmen stumpfwinklig geben» (σελ. 13-14). K. Volkert, Das Akroter in der Antiken besonders der griechischen Baukunst, I. Teil: Archaische Zeit. Univ. zu Frankfurt a. M. Düren-Rhld, 1932: «Marmor ist verwandt bei den zwei Scheibenakroteren später Zeit aus Kurno.. Die Zwischensteine sind wohl ebenso durch die späte Entstehung dieser Tempel zu erklären wie die Verwendung von Scheibenakroter und Giebelsima an einem Bau» (σελ. 2).

Η Δ. ΠΛΕΥΡΑ ΤΟΥ ΚΤΙΡΙΟΥ

Θά πρέπει νά μή παρουσίαζε θεμελιώδεις διαφορές ἀπό τήν Α. ὄψη. Μιά ὑπόθεση πού θά μπορούσαμε νά διατυπώσουμε γιά τὸ ἐπιστόλιο, εἶναι ὅτι δὲν θά ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τρία τμήματα ὅπως τὸ Α., ἀλλὰ πολὺ πιθανὸν ἀπὸ τέσσερα.

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΚΤΙΡΙΟΥ. Ο ΣΗΚΟΣ

Οἱ δόμοι εἶχαν τὴν ἴδια διάταξη καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου (Πίν. Ιζ'). Θά πρέπει νά ὑπῆρχε πίσω ἀπὸ τὶς μετόπες ἓνας τελευταῖος στοῖχος (θράνος), μὲ χαμηλὸ ὕψος, ὥστε νά συμπληρώνεται τὸ πάχος τοῦ τοίχου. (Λίθοι λαξευμένοι, πάχους 0,20 μ., βρέθηκαν ἀρκετοὶ στὸ χῶρο γύρω ἀπὸ τὸ μικρὸ κτίριο). Πάνω σ' αὐτὴ τὴ στρώση πατοῦσαν οἱ ξύλινοι δοκοὶ πού γεφύρωναν τὸ ἄνοιγμα τοῦ σηκοῦ. Στὴ συνέχεια, ἀπὸ πάνω, θά πρέπει νά ὑπῆρχαν τὰ τριγωνικὰ ζευκτὰ πού διαμόρφωναν τὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τῆς στέγης τοῦ κτιρίου. Οἱ ἐλκυστῆρες τῶν ζευκτῶν θά πρέπει νά βρισκόνταν στὸ ἴδιο ὕψος μὲ τὸ ὀριζόντιο γεῖσο. Ἡ χρῆση τοῦ ξύλου γιά τὴν ἐσωτερικὴ κάλυψη τοῦ κτιρίου θά πρέπει νά ἦταν ἐκτεταμένη, μιὰ καὶ στὴν περιοχὴ ἀκόμα καὶ σήμερα ὑπάρχει πλήθος ἀπὸ βελανιδιές. Ὑποθέτουμε πὼς οἱ δοκοί, τὰ μεταδόκια καὶ οἱ θράνοι ἦταν κατασκευασμένοι ἀπὸ ξύλο καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο

H. Lauter - Bufé, Entstehung und Entwicklung des kombinierten lakonischen Akroters: Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung 89 (1974), σελ. 205 - 230 (ἡ περιγραφή τῶν ἀκρωτηρίων, σύμφωνα μὲ τὸν Landron, στή σελ. 216, ἀριθ. Β12 καὶ Β13 καὶ εἰκ. 3): «.. die beiden in Kurno gefundenen Scheibenakrotre sind gleichgross, sie müssen deshalb zu ein und demselben Bau gehören» (ἡ ὑπογράμμιση δική μας). Στὴν ἴδια σελίδα, σημ. 45: «Anders bei Le Bas... da Β13 Kleiner als Β12 ergänzt ist. Die Frage der Zuordnung wird in einem eigenen Aufsatz behandelt werden». Βλ. καὶ σελ. 217 γιά τὴν πίσω «anschliessenden walzenförmigen Zapfen, der nur zum Anschluss oder zum Auflager für einem halbzyllindrischen Firstdeckziegel gedient haben kann». «(..) handelt es sich ausnahmsweise um späte Stücke, nämlich um unveränderte Wiederaufnahmen des strengen, archaischen Typs in hellenistischer Zeit» (σελ. 218). Καὶ ἡ χρονολογικὴ πρόταση (βλ. σημ. 57, στὴν ἴδια σελ.): «die beiden Tempel... am ehesten späthellenistisch d.h. 2. Hälfte 2. Jh. v. Chr. anzusetzen sind». Ἐξάλλου, ἡ Lauter-Bufé δηλώνει πὼς βρέθηκε (in situ;) «ein kleines Fragment von Β12 mit dem Rest des Innenfeldes und zwei Rosettenblättern...» (στὸ ἴδιο). Μιά φωτογραφία τοῦ εἰρηματοῦ ἢ κάποια σχεδιαστικὴ ἀπεικόνιση θά ἦταν εὐπρόσδεκτα. Στὴ σελ. 223, οἱ δύο τρόποι συνδέσεως τοῦ ἀκρωτηρίου μὲ τὸ ἐπικλινὲς ἀέτωμα καὶ σὲ σχέση μὲ τὴ σίμα. Στὴ σελ. 224 κ.π., ἡ σύνδεση μὲ τὴν κεράμωση (βλ. καὶ τὸ σχέδιο στὴν εἰκ. 4, σελ. 223). Γιά τὴ λακωνικὴ ἐπιστέγαση καταλήγει: «Es besteht die communis opinio, dass ein lakonisches Dach ausser Firstscheiben und Antefixen keinen weiteren Schmuck besässe. Indes gibt es genügend Beispiele, die bezeugen, dass man im Mutterland das lakonische Dach zuweilen auch noch mit Simen zu verzieren pflegte» (σελ. 224). Καὶ: «..an dessen Giebelschrägen eine Sima entlang lief» (ἐπίσης σελ. 224).

δὲν σώθηκε κάποιο ἔχνος τους. Ἰχνη λίθινου φατνώματος (ἡ - άτων) δὲν ὑπάρχουν πουθενά στὸ χῶρο. Εἶναι πολὺ πιθανὸν τὰ κενὰ ἀνάμεσα στὶς δοκοὺς καὶ τὰ μεταδόκια νὰ εἶχαν γεφυρωθῆ με ἀπλὲς λίθινες ὀρθογώνιες πλάκες, πάχους περίπου 0,10 - 0,15 μ. Στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ μορφὴ τοῦ κτιρίου ἴσως προκύψουν μονάχα μετὰ τὴ μετακίνηση τῶν ὀγκολίθων πού φράζουν σήμερα τὸ χῶρο μέσα καὶ γύρω ἀπὸ τὸ κτίριο.

Ἡ σύνδεση τῶν λίθων. Ἀπὸ τὰ ἔχνη ἐμβολῆς τῶν συνδέσμων πού διατηροῦνται μέχρι σήμερα στὴν κρηπίδα τοῦ κτιρίου (Πίν. ΙΕ') συμπεραίνουμε πὼς στὴν ὀριζόντια σύνδεση τῶν λίθων εἶχε γίνει εὐρύτατη χρῆση μεταλλικῶν συνδέσμων σχήματος π¹. Ἀπὸ τὰ ἔχνη τῶν τόρμων², συμπεραίνουμε πὼς γινόταν χρῆση γόμφων ὀρθογωνικῆς διατομῆς.

Ἐπίσης, ὁ μεγάλος λιθόπλινθος τοῦ ὀρθοστάτη πού ἀνήκει στὴ Β. πλευρὰ τοῦ πρόναου, διατηρεῖ στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ του τὸν ἀγκώνα ἀνυψώσεως πού ἔχει καμπύλη μορφὴ. Στὴ βάση τοῦ στυλοβάτη, πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ πρόναου, σώζεται τὸ ἔχνος ἐνθέσεως τοῦ μεταλλικοῦ συνδέσμου, πού τὸν συνέδεε κατὰ τὴν ὀριζόντια ἔννοια με τὸν λιθόπλινθο τοῦ ὀρθοστάτη καί, κατὰ τὴν κατακόρυφη ἔννοια, συνέδεε τὴν εὐθυνητήρια με τὸν ἴδιο αὐτὸ λιθόπλινθο τοῦ ὀρθοστάτη καὶ ταυτόχρονα με τὸ στυλοβάτη. Οἱ ἐπιφάνειες τῶν λίθων πού ἐφάπτονται μεταξύ τους καὶ με τὴν ἀμέσως ἐπάνω ὀριζόντια στρώση, διατηροῦν τὸ ἄπεργο πλ. 0,08 μ. Ὡστε ἡ ἔδραση καὶ ἡ μεταξὺ τῶν λιθοπλίνθων τῆς ἀνωδομῆς σύνδεση γινόταν με τὸ σύστημα τῆς ἀναθιρώσεως ἀλλὰ καὶ με τὴ χρῆση μεταλλικῶν συνδέσμων. Τὸ μῆκος τῶν λιθοπλίνθων τῆς ἀμέσως πρώτης στρώσεως μετὰ τὸν ὀρθοστάτη συνάγεται ἀπὸ τὶς ἀποστάσεις πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ ἔχνη ἐνθέσεως τῶν γόμφων γιὰ τὴ σύνδεση τῶν λίθων κατὰ τὴν κατακόρυφη ἔννοια. Αὐτὲς οἱ ἀποστάσεις εἶναι ἀπόλυτα ἴσες μεταξύ τους.

Πελεκῖνοι³ βρέθηκαν ἐξάλλου καὶ στὴν πάνω πλευρὰ τοῦ ἐπιστυλίου τῆς ΒΑ. γωνίας, στὸ σημεῖο πού αὐτὸ συνδεόταν με τὸ ἐπιστύλιο τῆς Β. πλευρᾶς. Ἐπίσης, διατηρεῖται ὁ τόρμος, ὁμοίας μορφῆς με τὸν προηγούμενο πελεκῖνο, στὸ σημεῖο πού τὸ ἴδιο αὐτὸ ἐπιστύλιο συνδεόταν με τὸ κεντρικὸ ἐπιστύλιο τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ κτιρίου. Στὸ κέντρο τῆς πάνω ἐπιφάνειας τοῦ ἐπιστυλίου διατηρεῖται τὸ ἔχνος τόρμου, διαστ. 0,03 × 0,06 μ., στὸν ὅποιο εἰσχωροῦσε ὁ γόμφος συνδέσεως με τὸ ὑπερκείμενο γωνιακὸ μονόλιθο τμήμα τοῦ διαζώματος πού περιλαμβάνει τὰ δύο τρίγλυφα καὶ τὴ μετόπη.

1. Πρβλ. Ὁ ρ λ ά ν δ ο, στὸ ἴδιο, σελ. 181, εἰκ. 135, Α2 καὶ Δ.

2. Πρβλ. Ὁ ρ λ ά ν δ ο, στὸ ἴδιο, σελ. 191, εἰκ. 143 πάνω ἀριστερὰ καὶ σελ. 195, εἰκ. 150 Α. Βλ. καὶ σελ. 199.

3. Τὸ σχῆμα στὸν Ὁ ρ λ ά ν δ ο, σελ. 181, εἰκ. 135, Α2.

Ἀναλογίες κτιρίου

$$\alpha') \frac{0,84 \text{ (ὕψος θριγκοῦ} = \text{ἐπιστύλιο} + \text{διάζωμα} + \text{γεῖσο)}}{2,56 \text{ (ὕψος κίονα} + \text{κιονόκρανο)}} \approx \frac{1}{3}$$

β') Ὡς τὸ θριγκὸν ἔχουμε:

$$\frac{2,56 \text{ (ὕψος κίονα} + \text{κιονόκρανο)}}{4,91 \text{ (πλάτος ὀψης κτιρίου)}, \approx \frac{1}{2} \text{ περίπου}$$

Ἀναλογία $\frac{\text{ὕψους κτιρίου}}{\text{πλάτος}}$, ἂν συμπεριληφθῇ καὶ ὁ θριγκὸς = περίπου $\frac{1}{1,45}$

γ') Σχέση Δ πρὸς ὕψος θριγκοῦ
 $\Delta = 0,43$

$$\text{Ὑψος θριγκοῦ} = 0,84 \approx \frac{1}{2}$$

δ') Σχέση Δ πρὸς ἐπιστύλιο

$$E = \frac{3}{4} \cdot \Delta$$

ε') Ἀναλογία κίονα: βλ. παραπάνω σελ. 102.

στ') Τρίγλυφο

$$\text{Πλάτος: } \frac{3}{5} \cdot \Delta$$

(Ἡ ἀναφορὰ γίνεται στὸ τρίγλυφο πλ. 0,265 μ. καὶ ὄχι στὸ γωνιακόν).
 Τὸ πλάτος τῆς μετόπης τῶν 0,422 μ. ὑπολείπεται κατὰ 0,008 τοῦ Δ .

ζ') Σχέση $\frac{\Delta}{\delta}$

$$\frac{\Delta}{\delta} = 1,12$$

Τέλος τοῦ Α' μέρους

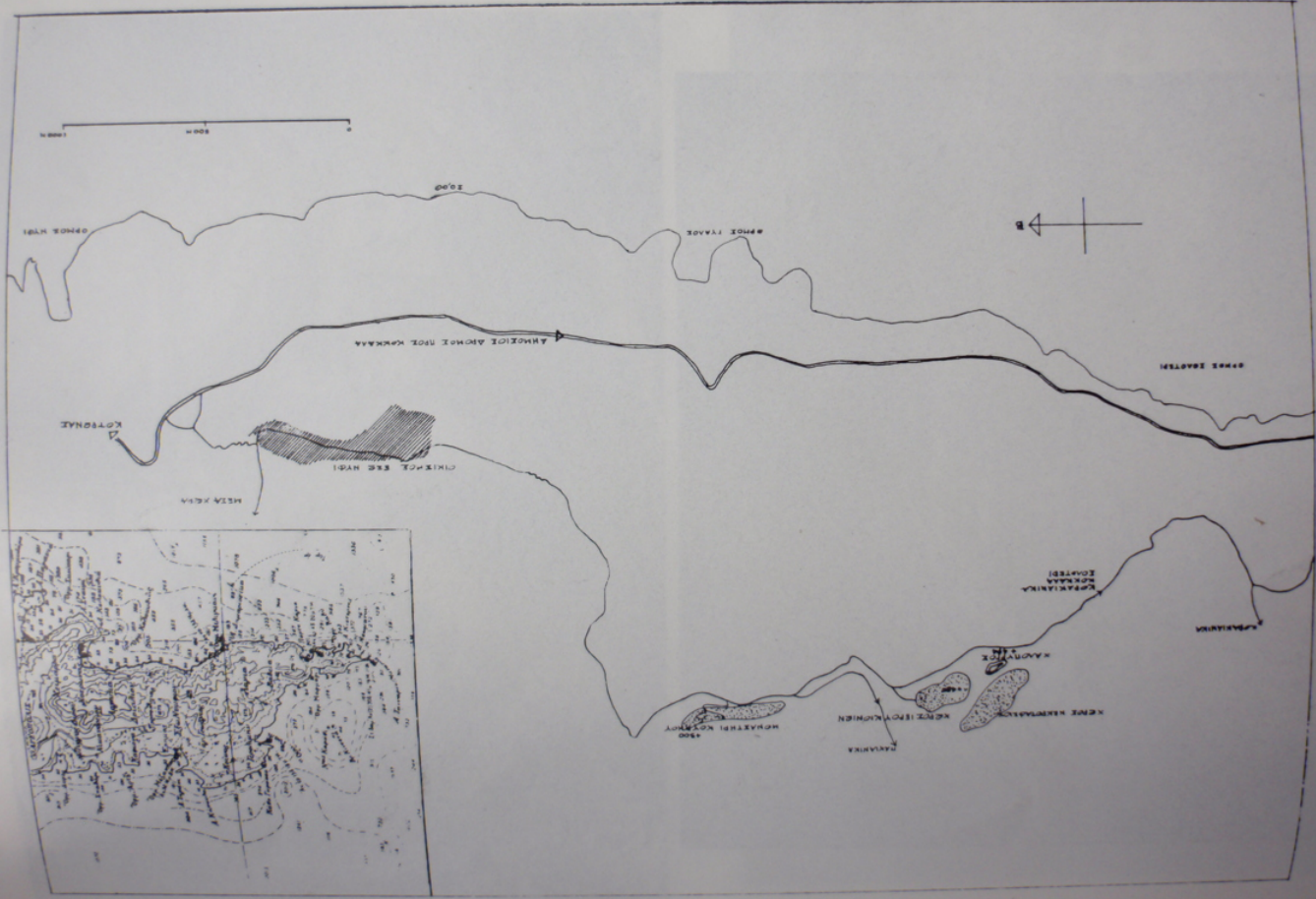
ΛΗΔΑΣ ΜΟΣΧΟΥ — ΤΑΚΗΣ ΜΟΣΧΟΣ

R É S U M É

K i o n i a

Une recherche topographique et architecturale

Le plateau de Kionia est situé dans la partie SE du Magne Laconien et constitue le site d'un sanctuaire. Au voisinage se trouvent un cimetièrre, une fortification et un habitat ancien. Une description générale de la région montagneuse qui encadre le site de K. fait l'objet de la partie topographique de cet article. La première section architecturale de cette étude contient la proposition pour établir une nouvelle reconstitution de l'un des deux édifices d'ordre dorique qui se trouvent au sommet du plateau.

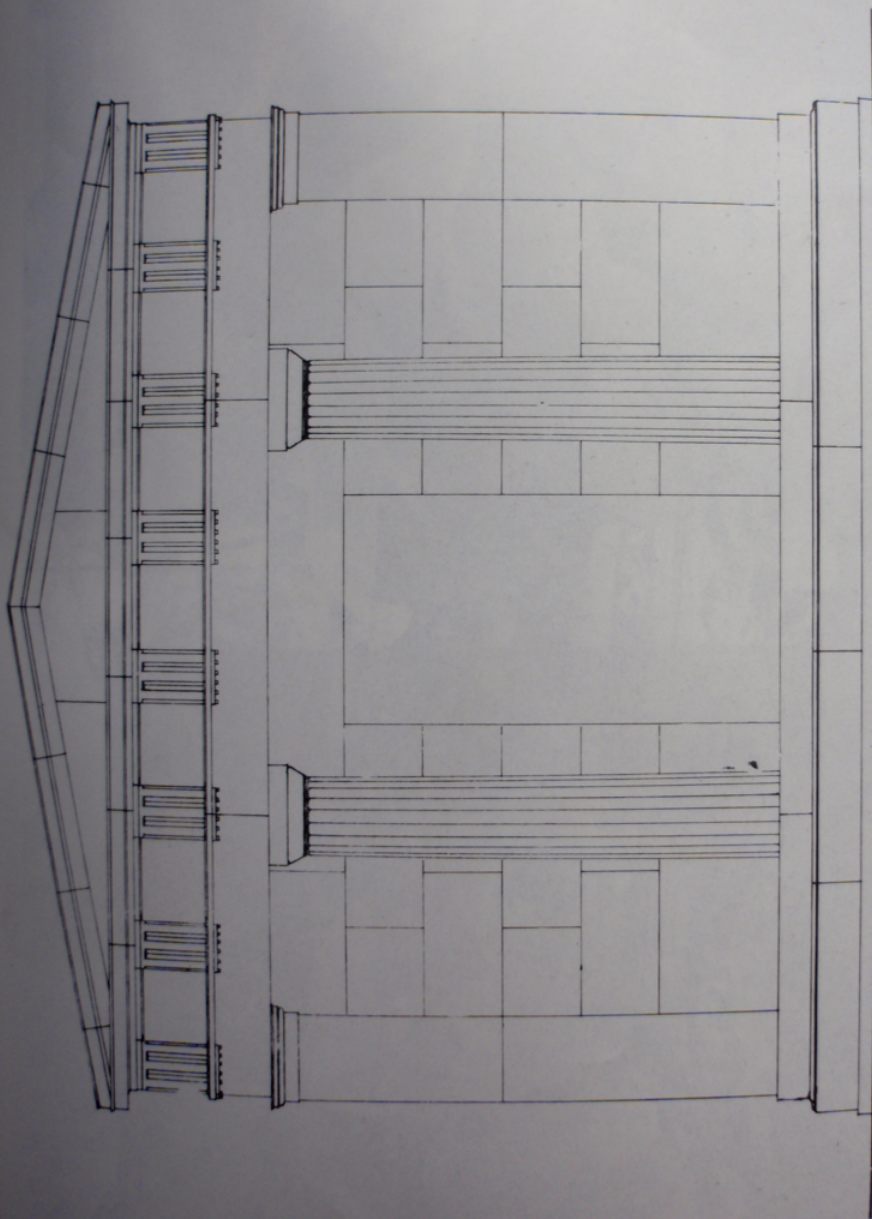
ΠΙΝΑΞ Β'

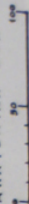

ΠΙΝΑΞ Ε'

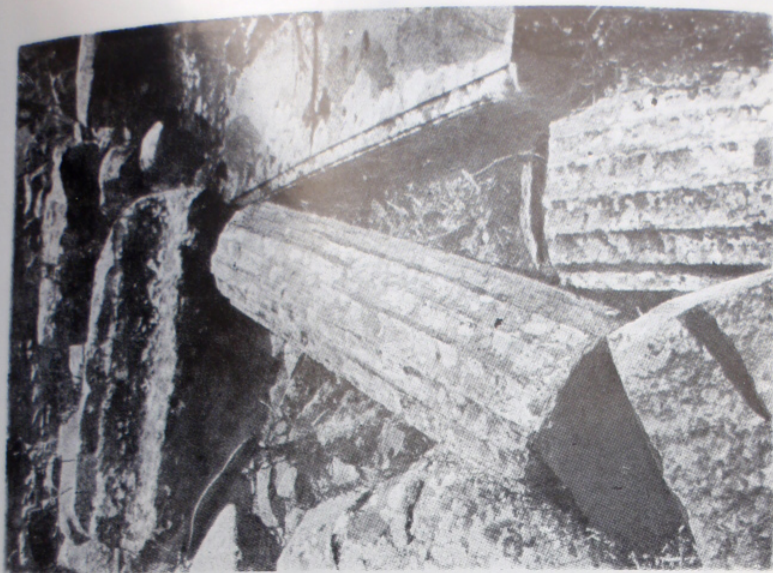

ΚΑΙΝΑΚΑ 180

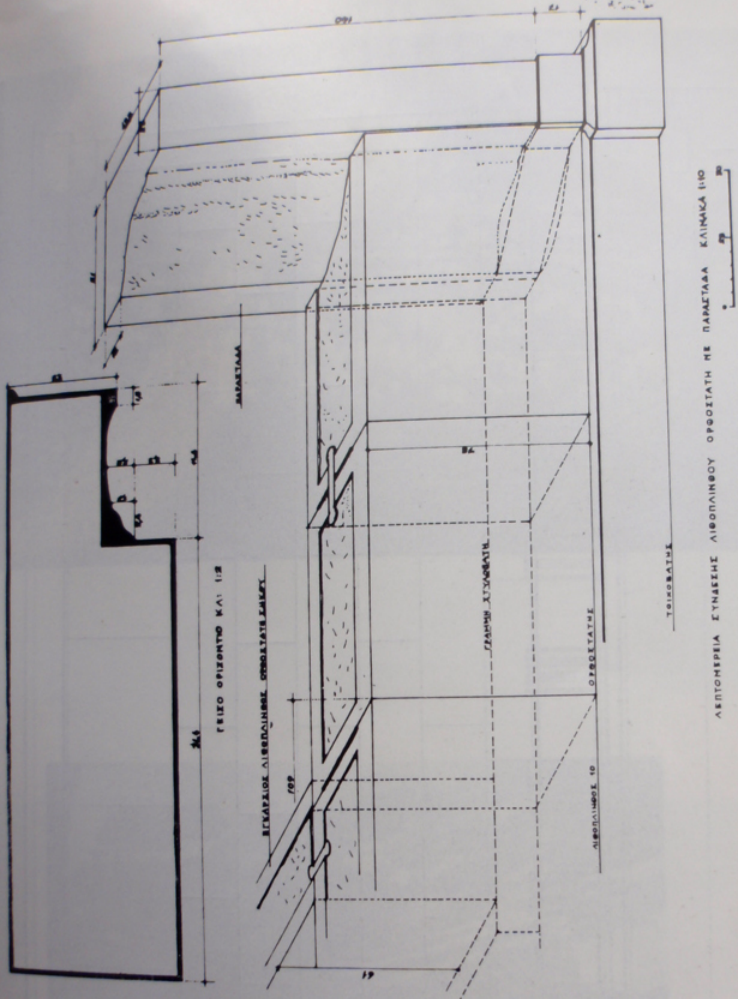
ΑΝΤΟΛΙΚΗ ΟΜΗ

ΦΕΙΟ ΟΡΘΟΣΤΑΤΩ ΚΑΙ ΙΙΣ

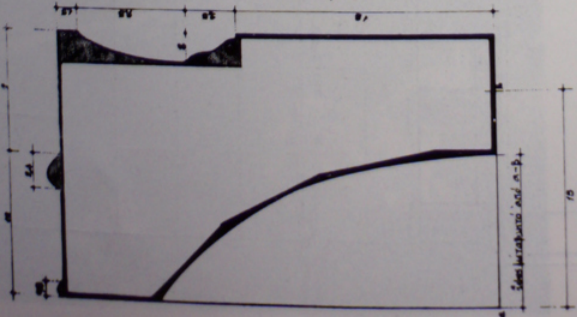
ΕΠΙΧΑΡΣΗ ΑΠΟΡΡΟΦΗΣΗ ΟΡΘΟΣΤΑΤΗ ΣΤΑΥΡ.

ΕΠΙΧΑΡΣΗ ΣΥΝΟΡΜΑΤΩΝ

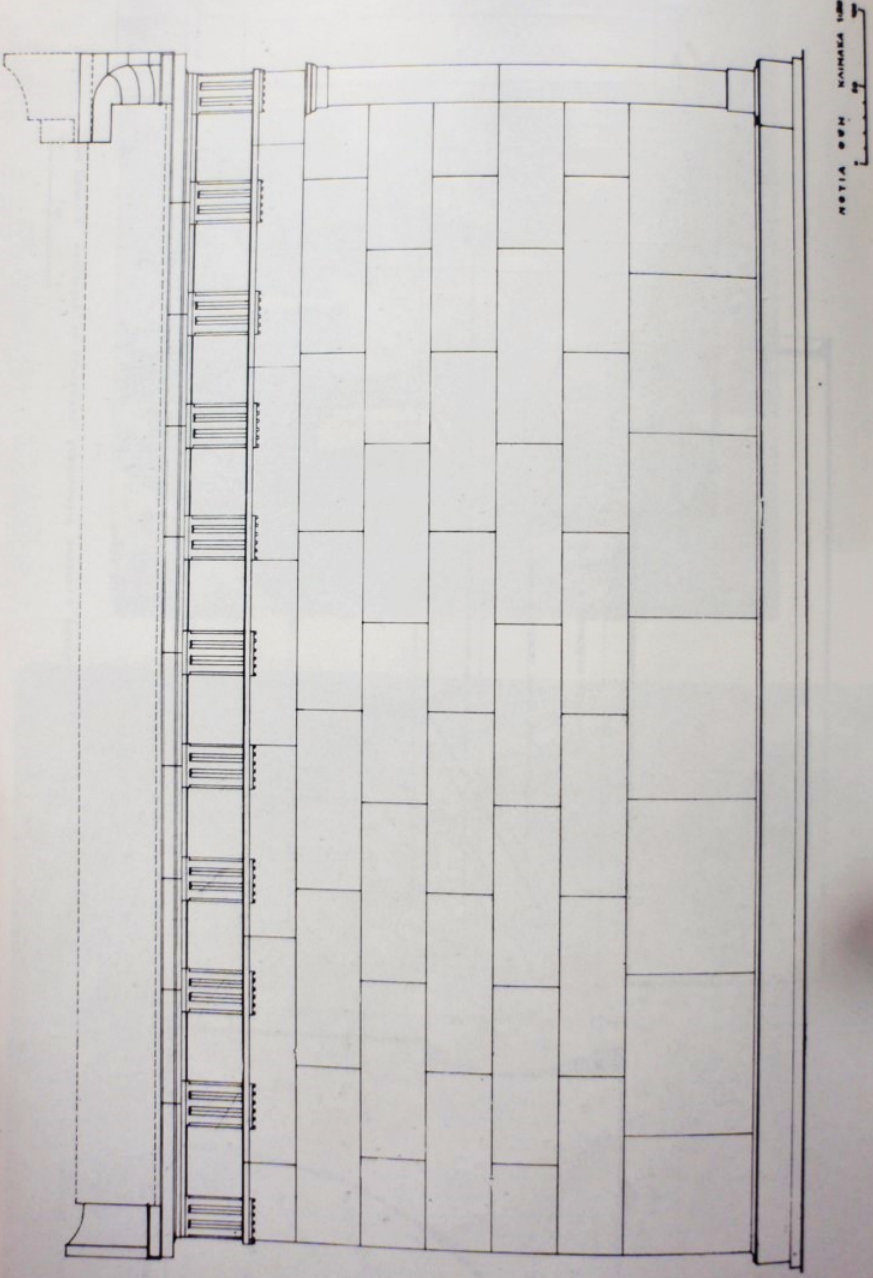
ΟΡΘΟΣΤΑΤΗ ΟΡΘΟΣΤΑΤΩΝ

ΤΡΙΣΕΡΑΤΑ

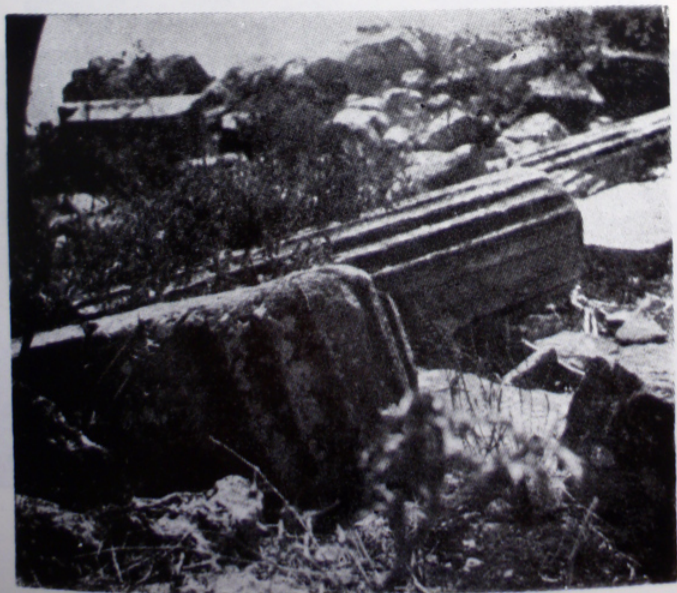
ΑΝΤΙΘΕΣΙΑ ΕΤΗΣΗΣ ΑΠΟΡΡΟΦΗΣ ΟΡΘΟΣΤΑΤΗ ΝΕ ΠΑΡΑΤΑΞΑ ΚΑΙΜΑΚΑ ΙΙΙΟ

ΦΕΙΟ ΚΑΤΑΣΤΩ ΚΑΙ ΕΡΑΕΤΙΩΑ ΚΑΙ ΙΙΣ

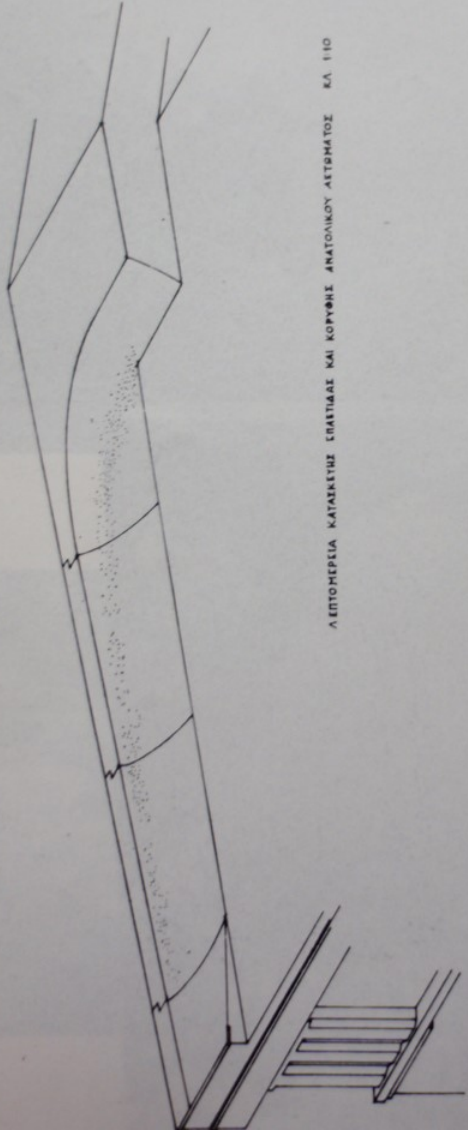
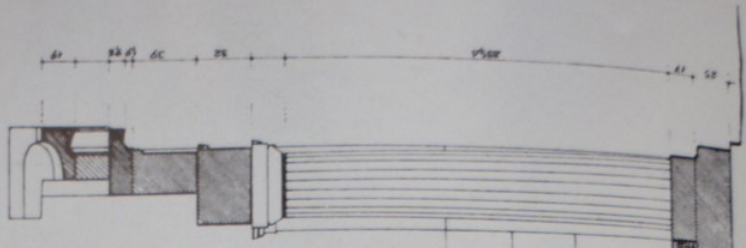

ΚΕΤΙΑ 000 ΝΑΙΝΑΚΑ 100

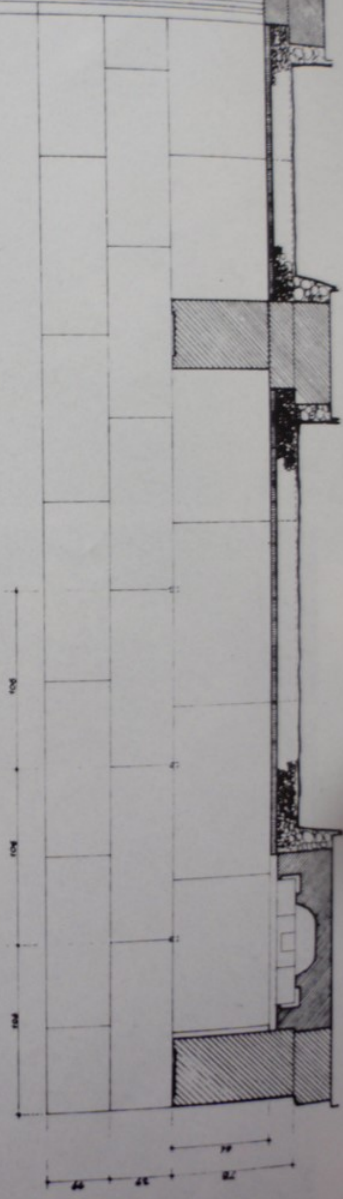

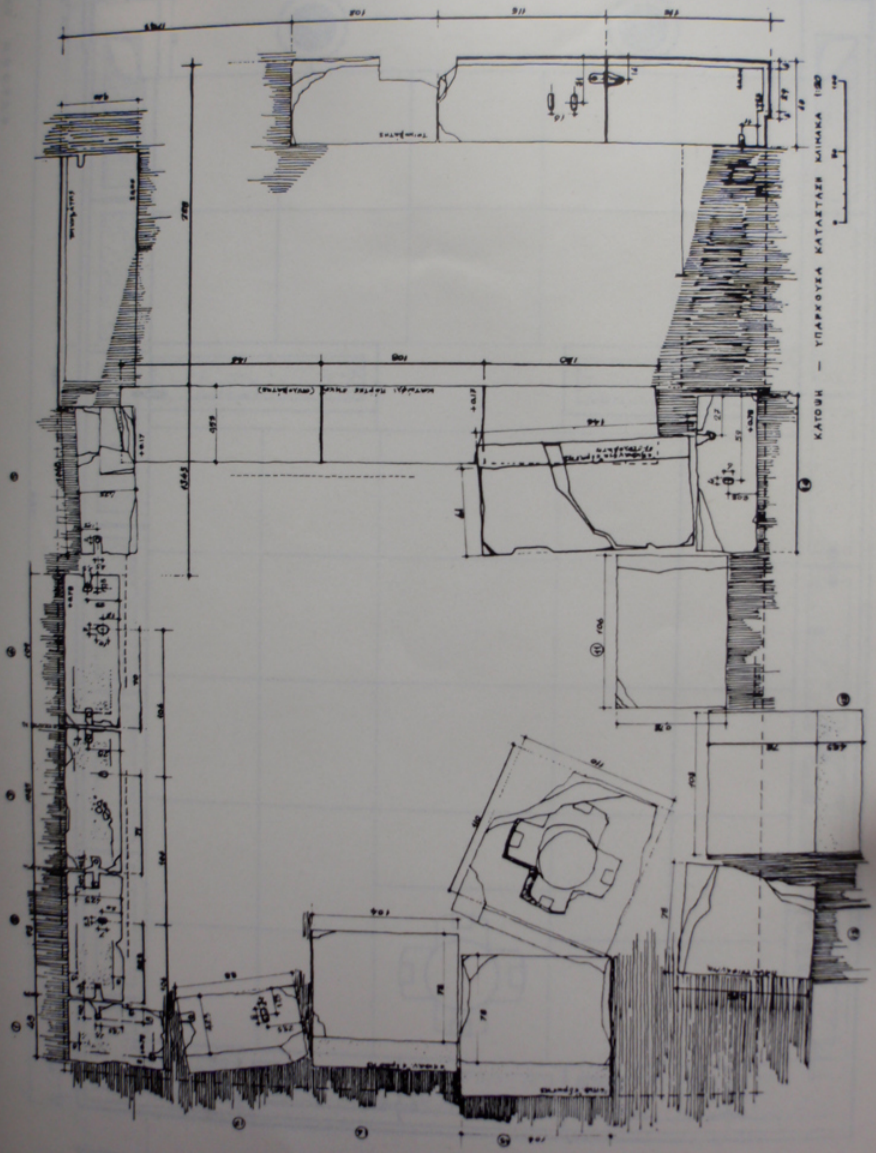

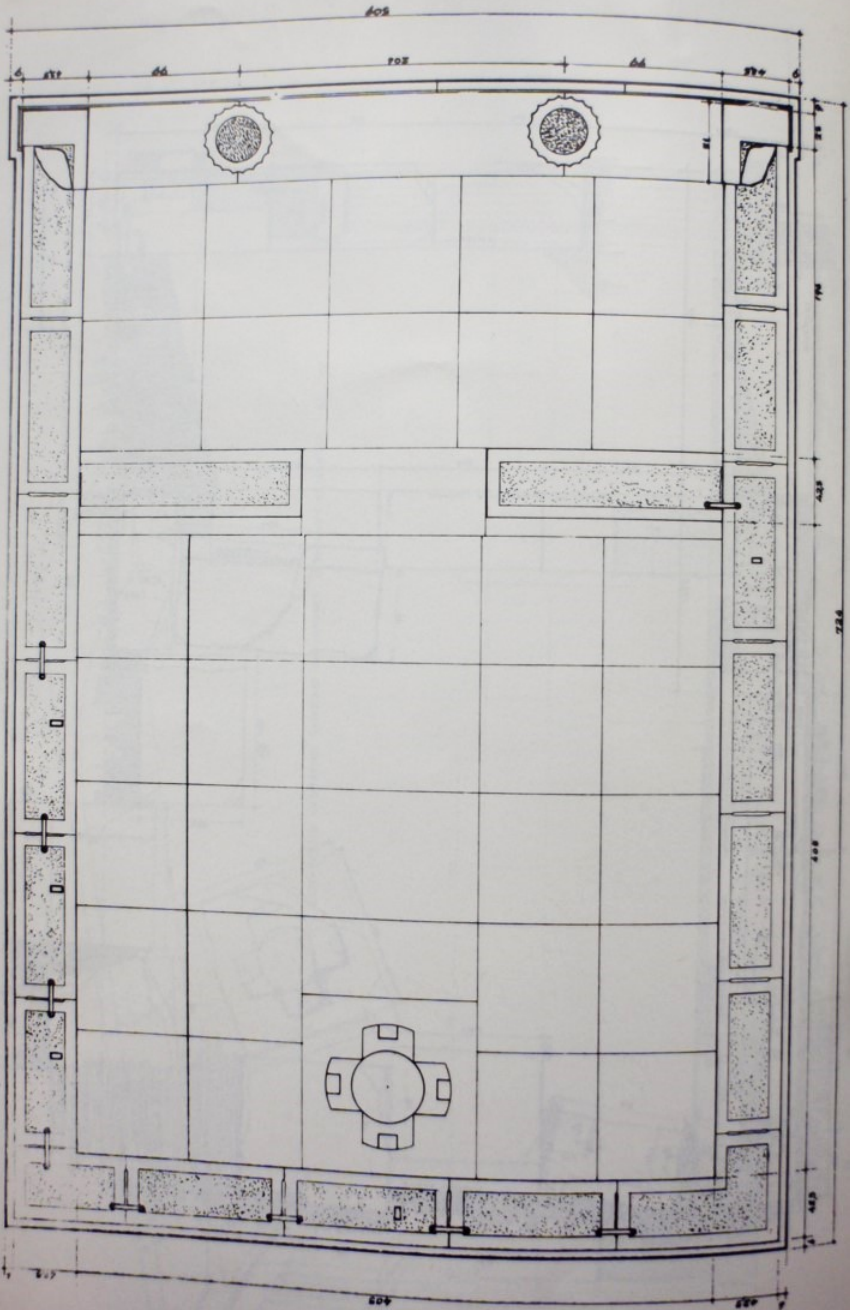
ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ ΚΑΤΑΚΕΤΥΣ ΣΒΑΣΤΙΜΑΣ ΚΑΙ ΚΟΡΥΦΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΑΙΘΡΙΑΣ ΕΣ 110

ΤΟΜΗ ΚΑΤΑ ΠΛΗΚΕΣ ΜΑΘΗΑΣ 1:20

TIINAƏ IÇ'

KATOW KAIMANA 120